

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Національна академія внутрішніх справ

Юридичний
ЧАСОПИС

Національної
академії
внутрішніх
справ

1 (7) '2014

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 17476-6226 ПР від 1 лютого 2011 року • Включений до переліку фахових видань МОН України з юридичних наук • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ

Редакційна колегія:

В. В. Черней (*голова*),

С. С. Чернявський,
(*заступник голови*),

С. С. Бичкова,

Є. М. Бодюл,

С. Г. Братель,

В. В. Василевич,

О. І. Гвоздік,

І. Ю. Гора,

С. Д. Гусарев,

С. С. Молдабаєв,

О. М. Джужа,

А. М. Колодій,

С. Ф. Константинов,

М. В. Костицький,

О. В. Кузьменко,

О. В. Кузьминець,

Ю. Ларій,

Л. П. Леута,

В. М. Лозовий,

Д. Ляляк,

Д. Й. Никифорчук,

А. В. Савченко,

В. В. Сокурєнко,

Л. Д. Удалова

• Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

• За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів

• Зміни тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування редакція вносить без узгодження з автором

• Рукописи не рецензують і не повертають

• Листування з авторами ведуть на сторінках журналу

• У разі передруку матеріалів посилання на «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» обов'язкове

• Матеріали подано в авторській редакції

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 249-09-33
E-mail: visnik@naiau.kiev.ua

© Національна академія
внутрішніх справ, 2014

ЗМІСТ

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

<i>ЧЕРНЄЙ В. В.</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	3
<i>ДЖУЖА О. М.</i> ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ	14
<i>ВОЗНЮК А. А.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ	24
<i>НСБИТОВ А. А.</i> КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ	35
<i>СІРЕНКО А. П.</i> ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗНИЩЕННЯМ, ПІДРОБЛЕННЯМ АБО ЗМІНОЮ НОМЕРІВ ВУЗЛІВ ТА АГРЕГАТІВ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ	44
<i>КОЛЬ С. О.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ В УКРАЇНІ	53

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ

*ВАСИЛИНЧУК В. І., АЛЕКСІЙЧУК М. М.,
ДЕРЕВ'ЯНКО П. В.* УДОСКОНАЛЕННЯ
ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ 68

ЗБОЛКА В. Л. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ
ОСНОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ
СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ
ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ 79

ЄЗЕРСЬКИЙ Д. О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ В УКРАЇНИ 93

ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

МЕДВІДЬ Л. П. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА Й СВОБОДИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ:
ХАРАКТЕРИСТИКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ 102

ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

НЕЧИТАЙЛО В. А. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ
В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ
БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ 116

ОСЕТРОВА О. С. ДОТРИМАННЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ
ЯК КРИТЕРІЙ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ 127

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

ВАКУЛИК О. А. ПОРУШЕННЯ ВИМОГ
ЗАКОНОДАВСТВА ПІД ЧАС ПРИЙМАННЯ,
РЕЄСТРАЦІЇ, РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ ЗАЯВ
І ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОРГАНАХ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ 138

ГРИГОРЕНКО І. А. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД
ПРОТИДІЇ СЛУЖБОВИМ ЗЛОВЖИВАННЯМ
ТА КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ 146

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

ГОРБЕНКО Д. А. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 156

ІВАНОВА Т. М. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ І ПОСАДОВИХ ОСІБ
МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 164

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Черней Володимир Васильович –
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Національної академії
внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальні правові, організаційні й практичні проблеми запобігання найбільш небезпечним злочинам на ринку страхування, у сфері діяльності кредитних спілок та інвестиційних компаній (фондів).

Ключові слова: економічна злочинність; запобігання злочинам; небанківські фінансові установи; страхове шахрайство; фінансова піраміда; кредитні спілки; недержавні пенсійні фонди.

Рассмотрены актуальные правовые, организационные и практические проблемы предупреждения наиболее опасных преступлений на рынке страхования, в сфере деятельности кредитных союзов и инвестиционных компаний (фондов).

Ключевые слова: экономическая преступность; предупреждение преступлений; небанковские финансовые учреждения; страховое мошенничество; финансовая пирамида; кредитные союзы; негосударственные пенсионные фонды.

Discusses the current legal, institutional and practical problems prevent the most dangerous offenses in the insurance market, in the field of credit unions and investment companies.

Keywords: economic crime; prevention of crime; non-bank financial institutions; insurance fraud; pyramid scheme; credit unions; pension funds.

Соціально-економічний розвиток держави зумовлює потребу в забезпеченні безпеки на ринку небанківських фінансових послуг. Небанківські фінансові установи, що надають відповідні послуги, сьогодні можна диференціювати за такими сегментами: кредитним (лізингові та факторингові компанії, ломбарди й кредитні спілки), депозитним (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фонди, фонди операцій із нерухомістю, фонди фінансування будівництва) та розрахунковим (внутрішньодержавні небанківські платіжні системи, фондові біржі, позабіржові торговельно-інформаційні системи й клірингові компанії). Станом на початок 2014 р. активи небанківського фінансового сектора України становили загалом понад 100 млрд грн [1].

Особливу увагу слід приділяти захисту приватних інвесторів, оскільки пересічні громадяни здебільшого мають незначний досвід вкладання своїх коштів та обмежені можливості щодо відновлення порушених прав. Протягом багатьох років для громадян країн пострадянського простору найбільш прийнятною формою інтеграції до фінансової системи залишалося зберігання особистих коштів на рахунках в установах Ощадного банку СРСР. У 1990-ті роки до цього додалося конвертування національних грошей в іноземні валюти. Водночас стрімко розвивалася нова фінансова інфраструктура, з'явилися невідомі інститути фінансового ринку. У поєднанні з утратою довіри до фінансових інституцій уже колишнього на той час СРСР, на тлі знецінення заощаджень і гіперінфляції було створено ілюзію інвестиційної привабливості новостворених фінансових структур. Підтримці їх позитивного іміджу в суспільстві значною мірою сприяла нейтральна реакція правоохоронних органів. Склалися сприятливі умови для здійснення широкомасштабних шахрайських операцій, спрямованих на привласнення коштів великих груп громадян (приватних інвесторів).

Починаючи із сумнозвісного досвіду фінансових пірамід 1990-х років, злочинні технології під прикриттям небанківських фінансових установ характеризуються використанням злочинцями прийомів маніпулювання свідомістю жертв, атрибутів усесвітньо відомих компаній, сучасних телекомунікаційних технологій, корупційної підтримки чиновників усіх рівнів, що в поєднанні з

недостатньо ефективними заходами протидії таким діям з боку держави тривалий час спричиняє високий рівень їх латентності.

Хоча в загальній структурі економічної злочинності частка виявлених щороку злочинів у сфері діяльності небанківських фінансових установ протягом 2009–2013 рр. не перевищувала 2,5 %, викриті правоохоронними органами схеми заволодіння коштами громадян організованими групами та злочинними організаціями шахраїв викликають особливе занепокоєння своїми наслідками. На контролі керівництва Міністерства внутрішніх справ України станом на початок 2014 р. перебувало 326 резонансних кримінальних справ (проваджень), у яких потерпілими визнано загалом близько 100 тис. осіб, а сукупні збитки становлять понад 1 млрд грн, з яких реально відшкодовано не більше чверті [2].

Масштаби злочинності на ринку небанківських фінансових послуг визнають значними й країни з розвинутими ринковими відносинами. За даними Інтерполу, збитки від організованої злочинності у сфері залучення інвестицій у країнах Європи посідають друге місце після наркобізнесу. Отже, перед вітчизняними правоохоронними органами (зокрема Міністерством внутрішніх справ України, на яке покладено головний тягар у боротьбі зі злочинністю) постають усе нові проблеми законодавчого, відомчого нормативно-правового, організаційного й практичного характеру, які вимагають ефективного вирішення.

Пошук шляхів удосконалення проблем запобігання злочинам, зокрема у сфері фінансової діяльності, був предметом активних дискусій вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема П. П. Андрушка, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. Т. Білоуса, А. М. Бойка, Б. В. Волженкіна, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. К. Грищука, Н. О. Гурової, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, А. І. Долгової, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, М. І. Камлика, І. П. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, В. Д. Ларічева, О. П. Литвака, О. М. Литвинова, Н. Ф. Кузнецової, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. М. Поповича, А. В. Савченка, В. Я. Тація, В. П. Тихого, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюка, А. Г. Чубенка, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко, С. С. Яценка та ін. Деякі аспекти протидії

шахрайствам та іншим злочинам, учиненим на ринку небанківських фінансових послуг, розглядали в своїх роботах Г. А. Матусовський (1999 р.), А. Ф. Волобуєв (2000 р.), О. Ф. Долженков (2002 р.), В. П. Корж (2003 р.), В. В. Коваленко, В. В. Лисенко, В. Л. Ортинський (2004 р.), Л. М. Стрельбицька (2005 р.), В. І. Антипов (2006 р.), О. Є. Користін (2007 р.), С. С. Чернявський (2010 р.) та ін. Водночас увесь спектр проблем запобігання злочинам на небанківських фінансових ринках залишився поза межами наукових досліджень.

На основі аналізу матеріалів кримінальних справ (проваджень) визначено основні групи злочинів, що вчиняються на ринку небанківських фінансових послуг, які спрямовано на заволодіння чужим майном (ст. 190–191 Кримінального кодексу (КК) України), підготовки, учинення та приховування заволодіння чужим майном (ст. 205, 209, 358, 361–362 КК України), а також пов'язані з ними зловживанням керівників та службових осіб суб'єктів господарювання (ст. 364, 366 Кримінального кодексу України). Результати аналізу матеріалів практики свідчать про те, що «економічні» форми шахрайства у сфері діяльності небанківських фінансових установ відрізняються від «традиційних» низкою ознак, зокрема характеристиками особи злочинця та потерпілого, способами вчинення, розмірами завданої шкоди. Поширенню масштабів шахрайських операцій значною мірою сприяє зростання рівня професіоналізму злочинців, використання ними суб'єктів господарювання з офшорним статусом, схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Злочинні наміри ретельно приховуються за допомогою укладання фіктивних юридичних угод, навмисного доведення компаній до неспроможності, багаторазових їх реорганізацій, використання підроблених документів, утручання в роботу державних автоматизованих систем і мереж, а також різних схем конвертації та переказу коштів на закордонні банківські рахунки.

З огляду на стан правоохоронної практики, актуалізуються питання розроблення правових та організаційних заходів запобігання найбільш небезпечним злочинам на ринку

страхування, у сфері діяльності кредитних спілок та інвестиційних компаній (фондів).

Страховий ринок – це система економічних відносин на місцевому (регіональному), національному (внутрішньому) та світовому (зовнішньому) рівнях. Станом на початок 2014 р. в Україні діяло 2,9 тис. страхових компаній, сума активів яких становила близько 56 млрд грн, а сукупні страхові виплати – 5,1 млрд грн. За галузевою ознакою виділяють ринки особистого та майнового страхування. Кожна із зазначених ланок має свою структуру (сегментацію) [3].

У структурі злочинів у сфері страхування особливе місце посідають різні види шахрайського заволодіння майном страхових компаній як з боку професійних учасників страхового ринку (страховиків), так і клієнтів страхових компаній (страхувальників). Переважну більшість шахрайств учиняють у сегменті страхування автотранспортних засобів (до 70 %). Специфіка вчинення шахрайств у сфері автострахування полягає в інсценуванні страхової події, тобто заздалегідь спланованому створенні певної обстановки, учиненні певних дій з розподілом ролей, а також повідомленні неправдивих даних із метою викликати хибне уявлення про страхову подію для одержання страхового відшкодування. Виявлення ознак інсценування завжди становить значні труднощі для служб безпеки страхових компаній і правоохоронців під час розслідування фактів незаконного заволодіння автотранспортом, пошкодження чи знищення майна, дорожньо-транспортних пригод тощо [4, с. 55–56].

На високий рівень латентності шахрайств у сфері страхування впливають об'єктивні чинники, передусім: загальна криміналізація окремих об'єктів страхового бізнесу, зокрема автомобільного ринку; недбалість або особиста зацікавленість представників страхових компаній; відсутність належної взаємодії страховиків між собою та з правоохоронними органами; намагання страховиків, які виявили ознаки шахрайства, вирішити питання в позасудовому порядку, не звертаючись до правоохоронних органів; доступність умов страхування та легкість одержання страхової виплати; неефективна робота правоохоронних органів.

Пріоритетним напрямом запобігання злочинам у цьому сегменті є налагоджена взаємодія правоохоронних органів зі службами безпеки страхових компаній у виявленні та документуванні шахрайств й інших протиправних діянь, спрямованих на незаконне одержання страхового відшкодування. Незважаючи на провідну роль цих фінансових установ у протидії злочинам відповідної категорії, така їх діяльність має винятково організаційний характер і нормативно не врегульована, а відтак потребує унормування як на законодавчому рівні шляхом прийняття Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», так і на міжвідомчому – шляхом розроблення та прийняття за участі Нацкомфінпослуг, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України та інших суб'єктів інструкції з питань взаємодії у сфері забезпечення безпеки на ринку страхових послуг, що уповноважать керівників фінансових установ повідомляти правоохоронні органи в разі виявлення ними ознак підготовки або вчинення злочинів, надавати доступ до технічних (охоронних) засобів, приміщень і документів, сприяти збиранню доказів, що стосуються відшкодування завданих збитків, тощо.

Потребують розроблення організаційно-правові засади та практичні рекомендації для працівників підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, стосовно попередження та виявлення правопорушень, що вчинюють керівники та службові особи таких фінансових установ. На початок 2014 р. в Україні діяло 617 кредитних спілок, загальні активи яких оцінювались у 13,5 млрд грн, а обсяг виданих кредитів – близько 9 млрд грн.

Типові правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок пов'язані із заволодінням службовими особами кредитної спілки (головою правління, заступником, головним бухгалтером) майном установи (коштами учасників спілки) шляхом підроблення кредитних договорів, видаткових ордерів, квитанцій та заяв на одержання кредиту від імені громадян, які насправді не одержували зазначені кошти. Нерідко керівники кредитної спілки через підставних осіб використовують паспортні дані громадян і підроблені довідки про доходи цих осіб. Запропоновано перелік ознак, що свідчать про можливі зловживання керівників і

службових осіб кредитної спілки, зокрема на етапі її створення та реєстрації, у сфері управління залученими коштами, кредитування учасників спілки тощо, усвідомлення яких, безперечно, сприятиме визначенню ефективних заходів запобігання злочинам відповідної категорії.

Відповідно до результатів опитування оперативних працівників, слідчих і працівників органів прокуратури, нами виокремлено чинники, що сприяють використанню кредитних спілок як інструменту для вчинення шахрайств та службових розкрадань, а саме: за законодавством усі фінансові ризики щодо роботи кредитної спілки несе вкладник, що сприяє реалізації злочинного наміру (47,2 %), можливість одночасно залучити значну кількість потерпілих та великі суми коштів (41,3 %), недостатній контроль за функціонуванням кредитних спілок з боку Нацкомфінпослуг (49,3 %), надто спрощені процедури створення, регулювання та припинення діяльності кредитної спілки (27,4 %), корупційне втручання в діяльність спілки з боку контролюючих органів (52,7 %) тощо.

Найбільш небезпечними правопорушеннями у сфері інвестиційної діяльності (обсяг активів фінансових інвестиційних компаній станом на початок 2014 р. становив близько 33,4 млрд грн) вважаємо шахрайства та інші злочини, пов'язані із залученням коштів на будівництво об'єктів нерухомості, а також злочини, що вчиняються на ринку фінансових послуг при провадженні діяльності недержавними пенсійними фондами.

Визначено, що головною злочинною технологією у сфері залучення інвестицій є створення «фінансової піраміди» під прикриттям організації, участь у якій можлива в разі внесення учасниками певних коштів, а розмір прибутків залежить від кількості таких учасників. Характеризуються ці організації ієрархічністю побудови, адже залучені учасники утворюють певні групи, керівники яких отримують прибутки від своєї групи, а керівник вищого рівня – від підпорядкованих низових ланок. Головна ознака «фінансової піраміди» як способу шахрайства полягає у відсутності в організаторів намірів (суб'єктивна ознака) і реальних можливостей (об'єктивна ознака) виконати взяті на себе зобов'язання, а отже, подальші виплати винагороди учасникам здійснюються не завдяки економічній діяльності

організації, а за рахунок внесків нових учасників, що завдає їм матеріальної шкоди [5, с. 22–24].

На основі кримінологічної типізації технологій учинення шахрайства способом «фінансової піраміди» запропоновано напрями запобігання таким злочинам, складено кримінологічний прогноз можливих тенденцій розвитку криміногенних явищ. Виокремлено ознаки, притаманні різним типам організацій, побудованих способом «фінансової піраміди», виходячи з етапів (стадій) їх злочинної діяльності, зокрема: підготовчого (стадія «створення»), залучення коштів (стадія «розквіту»), завершення активної фази (стадія «стагнації»), а також приховування злочинних наслідків (стадія «ліквідації»).

Зважаючи на значне поширення останніми роками кількості зареєстрованих злочинів у сфері фінансування будівництва житла, пропонується запровадити обов'язкову реєстрацію договорів щодо виконання робіт з будівництва житла та інших пов'язаних з ними угод, створити єдиний загальнодержавний автоматизований реєстр забудовників, об'єктів і замовників будівництва, будівельних організацій та інвесторів, заборонити фінансовим установам-управителям залучати кошти на інвестування будівництва житла до виникнення в забудовника права на забудову, унеможливити розповсюдження непрозорої реклами тощо.

Розбудова ринку недержавного пенсійного забезпечення, що становить третій рівень пенсійної системи, здійснюється з 2004 р. після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (станом на початок 2014 р. у Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 94 недержавні пенсійні фонди та 37 адміністраторів фондів). На основі аналізу типових правопорушень, що вчиняються за участі службових осіб недержавних пенсійних фондів, нами запропоновано програми щодо вивчення відповідної фінансово-господарської документації для своєчасного запобігання вчиненню злочинів проти власності, у сфері господарської та службової діяльності [6, с. 222–224].

Сучасна стратегія запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів з використанням небанківських фінансових установ потребує подальшого поглибленого дослідження кількісних та якісних характеристик відповідних злочинів, вивчення їх зв'язків

з економічним середовищем, урахування досвіду інших країн. Особливо актуальним є запровадження загальнодержавних і спеціальних профілактичних заходів на основі кримінологічного прогнозування поширення фактів відмивання коштів, оперативне вивчення та описання їх типових схем (типологій), удосконалення відповідних прийомів і способів виявлення та документування злочинів. Ґрунтуючись на досвіді інших країн, пропонуємо доповнити ч. 3 ст. 209 КК України («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») кваліфікуючою ознакою – вчинення дій, передбачених частинами першою та другою цієї статті, службовою особою з використанням свого службового становища. Доцільно також законодавчо закріпити умови спеціального звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, якщо вона добровільно повідомила про вчинений нею злочин до початку кримінального провадження, сприяла його розкриттю і добровільно видала доходи, одержані злочинним шляхом. З метою вдосконалення заходів запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів слід законодавчо передбачити можливість зарахування частини вилучених або конфіскованих правоохоронними органами коштів до спеціального державного фонду. Підтримуємо позицію вчених стосовно необхідності вилучення серед злочинів, що не можуть бути предикатними щодо до легалізації (відмивання) злочинних доходів, злочину, передбаченого ст. 212 КК України.

Відповідно до вищезазначеного та з урахуванням специфіки окремих сегментів ринку небанківських фінансових послуг, сформульовано низку конкретних пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавчих норм та відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, а також підвищення результативності здійснення правоохоронними органами заходів запобігання злочинам у сфері діяльності НФУ, зокрема: опрацьовано проекти змін і доповнень до кримінального законодавства (щодо формулювання підстав притягнення до відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, запровадження кримінальної відповідальності за організацію фінансових пірамід), кримінального процесуального законодавства (стосовно вдосконалення порядку доступу до

інформації, що містить охоронювану законом таємницю, накладання арешту на кошти та майно підозрюваного, притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, виявлення та усунення причин й умов, що сприяли вчиненню злочину), Господарського кодексу України (стосовно порядку проведення державного фінансового аудиту, удосконалення відповідних контрольних повноважень Держфінінспекції), законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про страхування», «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», «Про кредитні спілки»; розроблено авторські варіанти проектів Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері (у новій редакції), Інструкції з питань взаємодії у сфері забезпечення безпеки на ринку небанківських фінансових послуг, Інструкції про проведення ревізій і перевірок за зверненнями правоохоронних органів, Національної системи оцінювання рівня економічної злочинності. Підготовлено пропозиції для їх урахування при розробленні нової редакції законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру», проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», а також положень й інструкцій спеціального характеру.

Отже, концептуалізація наукових ідей і підходів до створення якісно нового механізму запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні на основі його комплексного кримінологічного аналізу з урахуванням специфіки окремих сегментів фінансового ринку спрямована на розв'язання низки проблем правового, організаційного та практичного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Результати діяльності небанківських фінансових установ в Україні за 2013 рік. – К. : Нацкомфінпослуг, 2014. – 49 с.
2. Аналітична довідка про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2013 рік. – К. : Генпрокуратура України, 2014. – 63 с.

3. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [моногр.] / О. І. Барановський. – К. : КНТЕУ, 2004. – 759 с.

4. Чернявський С. С. Характеристика окремих способів учинення страхового шахрайства / С. С. Чернявський, І. В. Ішук // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 43. – С. 453–459.

5. Розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди : навч. посіб. / [С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров, В. В. Черней] ; за заг. ред. В. В. Коваленка. – К., 2013. – 180 с.

6. Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : [моногр.] / В. В. Черней. – К., 2014. – 456 с.

Джу́жа Олександр Миколайович –
доктор юридичних наук, професор

ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ

Розкрито значення дискусійних термінологічних кримінологічних понять, зокрема злочину, правопорушення, девіації, так званої відхиленої (девіантної) антигромадської передкримінальної поведінки, боротьби зі злочинністю, загальносоціального, спеціального запобігання, індивідуальної профілактики, її об'єктів і суб'єктів, критеріїв оцінки елементів поняття профілактики.

Ключові слова: злочин; правопорушення; девіація; девіантна поведінка; запобігання; профілактика.

Освещено значение дискуссионных терминологических криминалогических понятий, в частности преступления, правонарушения, девиации, так называемого отклоняющегося (девиантного) антиобщественного правонарушающего поведения, борьбы с преступностью, общесоциального, специального предотвращения, индивидуальной профилактики, ее объектов и субъектов, критериев оценки элементов понятия профилактики.

Ключевые слова: преступление; правонарушение; девиация; девиантное поведение; предотвращение; профилактика.

The article highlights the importance of terminological discussion criminological concepts: crime, delinquency, deviation, called deflection (deviant) peredkryminalna antisocial behavior, fighting crime, general, special prevention; Individual prevention, its objects and subjects, evaluation criteria elements concept of prevention.

Keywords: crime; delinquency; deviation; deviant behavior; prevention; prevention.

Кримінологія вивчає фактори [1] і явища юридичного характеру: злочинність, злочини, злочинців, осіб, які вчинили злочини, потерпілих від злочинних посягань, правові та неправові засоби запобіжного впливу на причини злочинів, злочинності.

Однак кримінологічний підхід до критеріїв оцінки елементів цих фактів і явищ не адекватний, наприклад, кримінально-правовому порядку. Хоча і кримінальне право, і кримінологія в кінцевій меті спрямовані до забезпечення правопорядку шляхом запобігання злочинам і запобіжного впливу в цілому на злочинність.

Якщо в кримінальному праві елементи поняття формалізовані або наведені за формою і ідеалізовані, тобто доведені до високої точності вираження ідеї, настільки, що навіть наближені таким чином до математично точного поняття, то в кримінології, навпаки, формальні елементи не настільки істотні.

Головне значення в кримінологічних поняттях набувають якісні характеристики явищ реального життя. Формалізовані ж його ознаки в меншій мірі цікавлять кримінологію. Хоча деякі кримінологи [2] активно дискутують з приводу ряду термінів. І це закономірно: термінологічні дискусії можна розглядати як форму реалізації логічного методу пізнання явищ через їх протилежності. Навіть єдиного поняття кримінології сьогодні не існує. Проте сутність, цілі, завдання, функції і в цілому призначення кримінології в суспільстві зрозумілі всім, незважаючи на різні дефініції.

Злочин – єдиний об'єкт вивчення різних наук: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, юридичної психології та інших наук, проте кожна з них відображає саме ті властивості і відносини, які цікавлять конкретну науку [3]. Так в чому ж відмінності, наприклад, кримінально-правового та кримінологічного поняття злочину?

У злочині як суспільно небезпечному діянні, передбаченому кримінальним законом з позиції кримінального права:

встановлюється вина;

встановлюється, наскільки і яким чином злочин залежав від особи, яка його вчинила;

умови середовища стосовно особи, яка вчинила злочин, – оцінюються такі, що мають додаткове значення для злочинного діяння фактори: обтяжуючі чи пом'якшуючі обставини;

в цілому визначаються закономірності в рамках конкретного злочину.

З позиції кримінології:

з'ясовуються причини провини;

з'ясовується, чому стала можливою така залежність, які більш далекі причинні зв'язки тому передували;

справжні чинники можуть оцінюватися як основні, першопричини, що змусили особу, яка вчинила злочин, саме так розпорядитися свободою вибору;

з'ясовуються в конкретному злочині ознаки причинного характеру, повторювані в безлічі йому подібних;

з'ясовуються закономірності подібного роду злочинів.

Якщо кримінальне право звинувачує особу у вчиненому діянні, «підганяючи» скоєну нею подію під «шаблон» («під статтю») кримінально-правової норми, то кримінологія як би «виправдовує» винного, перемикаючи увагу до його індивідуальної вини, на обумовленість всієї події.

При цьому елементи того й іншого предмета – кримінально-правового, кримінологічного – не можуть бути представлені як самостійні й різнобічні, бо вони об'єднані в предметі не штучно, а за природою своєю являють цілісне явище. Саме цим, зокрема, пояснюється позиція тих юристів [4], які вважали і вважають неможливим «вирвати» кримінологію з «тканини» кримінального права, так як в цьому випадку останнє багато в чому втрачає своє соціальне значення.

Однак завдання збереження юридичного статусу «своєї» науки не повинно зводитися кримінологами до самоцілі. Головне – зберегти юридичну сутність досліджуваної матерії, тобто те, що свого часу породило науку кримінологію, і сьогодні особливо в ній, у цій сутності, наука потребує.

Можна говорити про соціально-правовий характер кримінологічних понять, в яких юридичний характер змісту виражається як в адекватній цьому змісту юридичній формі (правопорушення, злочин, вина, мотив, умисне вбивство, крадіжка і т.д.), так і в неадекватній, соціологічній формі (конкретна життєва ситуація, соціальне протиріччя, ресоціалізація, антигромадська спрямованість, метод експертних оцінок, прогнозування і т.д.). Але в основній своїй масі кримінологічні поняття виражаються у власне кримінологічній збиральній формі: злочинність, стан, структура, динаміка, характер, причини злочинності, корупція, організована злочинність і т.п.

Не так давно з'явився «інтерес» і до так званої відхиляючої поведінки, поняттю невизначеному, розпливчастому, що вело до абстрактного теоретизування на шкоду розвитку конкретних кримінологічних досліджень. Можливо, що ряд кримінологів [5] розширюють коло досліджень і як наслідок увійшли в ті області, які, суворо кажучи, були предметом інших наук.

Даний етап розвитку кримінологічної науки можливий, бо близькі до злочину явища – девіації теж необхідно вивчати, без чого не можна вирішити проблему причин злочинності [6].

Але зважаючи на складність проблеми кримінологи зіткнулися з позицією, коли конкретні дослідження економічних, соціальних явищ і процесів залишаються осторонь і не зовсім ясно яка ж наука повинна ними займатися.

Антисоціальна або негативна відносно суспільства поведінка позначається в соціології терміном «девіантна поведінка» [7; 8].

У кримінологічній концепції девіантності розрізняють поняття: «девіантність первинна» – як акт відхилення від соціальної, в тому числі і правової норми зневажаючи її, і «другорядна девіантність», що означає девіантну поведінку, яка виражається вже в повторних учинках. До числа осіб з девіантною поведінкою можна віднести:

1) осіб, від яких можна очікувати вчинення злочину, тобто з передкримінальною поведінкою; в тому числі осіб, щодо яких органи внутрішніх справ здійснюють контроль за дотриманням встановлених для них відповідно до закону обмежень (наприклад, неповнолітніх правопорушників, осіб, раніше засуджених, наркозалежних, алкоголіків);

2) осіб з антигромадською поведінкою, наприклад, так званих «важких» або дезадаптованих підлітків (до 14 років), «неблагополучних» батьків, осіб, які їх замінюють, які ухиляються від виховання дітей або негативно впливають на них;

3) осіб, які вчинили злочини, як саму криміногенну категорію; в тому числі засуджених до заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, або умовно, або з відстрочкою виконання вироку, звільнених від кримінального покарання у встановленому законом порядку;

4) потерпілих від злочинів із винною, тобто агресивною, аморальною, необережною або некритичною, чи іншого характеру правопорушуючою поведінкою.

Проблемний характер має і формування понять, що охоплює такий елемент предмета кримінології, як заходи запобігання злочинам (злочинності). Запобігання злочинам являє собою складну систему стримуючого або попереджувального впливу на криміногенні явища, процеси (фактори), що являють собою причини конкретних злочинів.

У кримінології широко поширене поняття запобігання злочинності. При оперуванні даним поняттям слід мати на увазі як мінімум дві особливості:

1) злочинність як специфічне (кримінально-правове) соціальне явище запобігти неможливо, тобто злочинність, по-перше, є доказаним фактом реальності, який виражається сумою злочинів та осіб, які їх вчинили, за певний час і в певному місці; по-друге, злочинність – закономірне явище, існування якого неминуче;

2) запобігання як процес, діяльність передбачає вплив на реальні криміногенні чинники, які обумовлюють реальні протиправні вчинки людей, і мають на меті:

- зниження ступеня криміногенності причинних факторів;
- їх усунення;
- створення умов, що виключають можливість виникнення таких факторів.

Поняттям кримінологічного запобігання охоплюються такого роду впливи, які носять вимірювально-контролюючий характер: а) вивчення злочинності та її причин; б) кримінологічне прогнозування; в) науково обґрунтована розробка рекомендацій щодо запобігання злочинам як спеціального виду діяльності, яка іноді охоплюється поняттям «боротьба зі злочинністю».

Тобто боротьба, явно приречена на поразку, в усякому разі не призводить до перемоги – викорінення злочинності. У такому сприйнятті поняття «вічної боротьби» зі злочинністю за меншою мірою не точне.

Злочинність – поняття умовне. Так домовилися люди, оцінюючи роль і наслідки зла в їх житті в порівнянні з добром. Добро і зло – два життєвих фактора, без яких неможливо не тільки визначення життєвих цінностей, а й самого життя: народження, становлення (соціалізації), розвитку, старіння.

Злочинність – граничний якісний рівень зла, його показник. Тому боротися слід було б не з цим показником зокрема, а з акредитуєчим його явищем. Слідуючи методологічним принципам пізнання, у тому числі і соціальним, можливість повного знищення зла в нашому житті ілюзорно.

Проте термін «боротьба зі злочинністю» в юридичному лексиконі зміцнився, хоча певною мірою даним поняттям охоплюються далеко не всі види протидії злочинності. Справжнє ж поняття, на думку автора, ширше: його можна було б вживати в позначенні системи всеосяжних загальносоціальних і спеціальних заходів, як безпосередньо, так і опосередковано, спеціально, неспеціально, що впливають (пом'якшують, нейтралізують, перешкоджають, знищують тощо) на явища і процеси, які продукують злочин, що сприяють продукуванню, причому прямо або побічно.

У справжній системі можна було б виділити безпосередню протидію, яка не зводиться до запобігання. Наприклад, в ООН є два комітети: із запобігання злочинам, які становлять домінуючу частину злочинності, і по боротьбі з організованими видами злочинності. Хоча цей термін скоріше позначає акцент репресивного характеру, ніж кінцевого результату діяльності. Фахівці (наприклад, професор П. Г. Пономарьов) виділяють в системі протидії злочинності такі пріоритетні для органів МВС напрями у впливі на фактори, що продукують злочинність, по-перше, запобігання, стримування злочинів, що посягають на права, інтереси людини, що відбуваються в економічній і політичній сферах; по-друге, боротьба з організованою, професійною, корупційною злочинністю, наркобізнесом.

Але таке стримане ставлення до аналізованого терміну зайвий раз підтверджує існуючу проблему у вітчизняній кримінології. Очевидно названий термін в кримінології має право на життя тому, що генетичний зв'язок він успадковує насамперед від родового поняття «боротьба» як соціальної взагалі категорії, яка виражає певні психічні переживання, викликає у свою чергу і відповідну реакцію або відповідні акти.

Неоднозначно тлумачаться і поняття виду і типу запобіжного впливу. Запобігання розділяється на два основних типи: загальне або загальносоціальне і спеціальне запобігання злочинам.

Під загальним запобіганням розуміються всі ті види соціальної діяльності, що не націлені спеціально на причини злочинів і злочинності, але створюють умови, сприятливі спеціальної попереджувальної діяльності і «боротьбі зі злочинністю», що сприяє в цілому здоровим процесам суспільного розвитку. Поліпшення економічних, соціальних умов життя, сімейне виховання, виховання взагалі, розвиток культури тощо. Усе це, безумовно, має попереджувальне значення і не тільки стосовно злочинця, а й відхиленням взагалі.

Під загальносоціальним запобіганням слід вбачити вплив на кореневу систему причинних факторів. Такий вплив здійснюється шляхом стабілізації економічних процесів, наведенням порядку в усіх організаційно-управлінських структурах, відновленням і встановленням повноправного функціонування контролюючих органів, багато з яких сьогодні підпорядковуються органам міліції, налагодженням системи освіти і виховання та ін.

Під спеціальним запобіганням злочинам розуміють такі види соціальної діяльності, які цілеспрямовано, виключно або головним чином впливають на причини, умови вчинення злочинів – виявлення та постановка на профілактичний облік певної категорії осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів (правопорушників), інших антигромадських дій (осіб з поведінкою, що відхиляється), контроль за ними; оснащення матеріальних об'єктів охоронною сигналізацією; навчання населення прийомам захисту свого житла, майна, власного життя, озброєння спеціальними засобами захисту і т.д.

На відміну від загальносоціального, спеціальне запобігання є безпосереднім впливом на самі причинні фактори злочинності.

Таким чином, представляється доцільним визначення «запобігання злочинам» розуміти в єдиному значенні – не загальносоціальному, не спеціальному, а в кримінологічному. В іншому випадку буде відбуватися відоме розмивання юридичної сутності науки загальносоціальними принципами тлумачення кримінологічних понять.

Поняттям «запобігання злочинам» охоплюється ряд видів попереджувальної діяльності: кримінально-процесуальне запобігання (подання у кримінальному провадженні про вжиття заходів щодо усунення причин та умов злочину; повідомлення

про факти, що вимагають застосування заходів громадського чи дисциплінарного впливу при припиненні кримінального провадження; запобіжного заходу та ін.); оперативно-розшукове запобігання (припинення злочинних посягань, запобігання злочинів, що готуються, ін.); пенітенціарне запобігання (перешкоджання реалізації злочинного умислу з боку осіб, засуджених за злочини); кримінологічна профілактика (попереджувальний вплив на кримінальну поведінку).

Нерідко поняття «профілактика злочинів» тлумачиться як синонім поняття «запобігання злочинності».

Поняття профілактики розділяється на два складових види: загальносоціальна і спеціальна, або кримінологічна. При цьому існує й інша точка зору в розумінні профілактики – як виду попереджувальної діяльності або спеціального запобігання. Нерідко термін «профілактика» замінюється іншим, більш точним – «кримінологічна профілактика».

Поняттям профілактика злочинів охоплюються дії, спрямовані на виявлення, усунення, ослаблення, нейтралізацію об'єктивних (зовнішніх) криміногенних факторів (умов вчинення злочинів); виявлення, і в певних випадках постановку на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснення щодо цих умов і осіб відповідних заходів попереджувального впливу.

Профілактика, спрямована на конкретних осіб (індивідуалів), іменується індивідуальною.

Профілактика, спрямована на зниження криміногенності зовнішніх обставин, технічне укріплення та охорону матеріальних об'єктів, вплив на суспільну правосвідомість, правовий настрій і т.п., іменується загальною.

Акцентуємо увагу насамперед на її юридичній складовій:

а) в понятті об'єкта індивідуальної профілактики слід вбачати передусім осіб, схильних до вчинення злочинів, їх найближче оточення; осіб, що провокують злочин;

б) поняттям об'єкта загальної профілактики охоплюються, по-перше, матеріальні об'єкти, щодо яких насамперед може бути вчинено злочинне зазіхання; по-друге, зовнішні обставини, що сприяють вчиненню злочинів (наприклад «вуличним»); по-третє, потенційні потерпілі від злочинних посягань та особи, схильні до їх вчинення, які не встановлені суб'єктом профілактики, але

передбачаються і на них направляється інформаційний вплив у формі правової пропаганди, правової агітації та інших формах;

в) до поняття суб'єкта профілактики відносять передусім осіб, наділених профілактичними функціями: міліції громадської безпеки, кримінальної міліцію, служби з виконання покарань, податкової служби, державних установ, громадських формувань. Брати участь в індивідуальній і загальній профілактиці можуть й інші особи, але їх участь має оцінюватися як сприяння суб'єкту профілактики.

Головними критеріями оцінки елементів поняття профілактики злочинів мають бути критерії нормативного характеру або власне кримінологічні. Наприклад, якщо говорити про осіб, які підлягають профілактичному впливу, то визначення їх статусу – «особа, схильна до вчинення злочинів» або «особа, від якої можна очікувати вчинення злочинів», повинно проводитися за такими критеріями, що вказують на протиправність їх поведінки.

В якості подібного роду критеріїв слід насамперед назвати: порушення громадського порядку; ігнорування офіційного застереження; ухилення від батьківських обов'язків; умовне засудження; вчинення суспільно небезпечних дій в ранньому віці неповнолітнім; зловживання спиртним; заняття проституцією та ін.

Головною відмітною ознакою в цьому випадку також є юридична ознака – штраф, привід у міліцію та винесення офіційного застереження, відстрочка вироку, умовне засудження, умовно-дострокове звільнення та ін., і юридично значуща дія – профілактична бесіда, педагогічний контроль та ін.

Таким чином, проведений аналіз змісту кримінологічних понять, що стосуються проблем боротьби зі злочинністю, дозволяє стверджувати про те, що без правильного та єдиного їх розуміння на теоретичному рівні, досить складно не тільки формулювати мету, завдання та форми діяльності різноманітних суб'єктів по запобіганню злочинам, але й в цілому реалізувати на практиці зміст державної політики у зазначеній сфері суспільної діяльності.

Цілком очевидним у зв'язку з цим, є й інший висновок: є суттєва теоретична проблема, яка потребує негайного розв'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нікітін Ю. В. Детермінуючі фактори впливу на стан злочинності проти основ національної безпеки України / Ю. В. Нікітін // Право і безпека. – 2005. – № 4–6. – С. 24–27.
2. Гринчак В. М. Кримінологія і сучасність / В. М. Гринчак // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 25–27.
3. Сахаров А. Преступления и преступность / А. Сахаров // Советская юстиция. – 1985. – № 11. – С. 19–20.
4. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии. – Харьков : Право, 2005. – С. 17.
5. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / [Василевич В. В., Джужа О. М., Кулик О. Г. та ін.] ; за заг. ред О. М. Джужі. – К. : КНУВС, 2006. – 340 с.
6. Карпец И. И. Криминология. Состояние. Задачи / И. И. Карпец // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 47. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 4.
7. Шостова Н. С. Наркотизм как социальная проблема девиантных практик населения : автореф. дис. ... канд. социол. наук / Н. С. Шостова. – Казань, 2005. – 17 с.
8. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийства и других «отклонений» / Я. Гишинский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2007. – 520 с.

Вознюк Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Досліджено проблеми стійкості як обов'язкової та факультативної кримінально-правової ознаки злочинних об'єднань. Сформульовано концептуальні підходи до особливостей її набуття такими формами співучасті, як група осіб, група осіб за попередньою змовою, організована група та злочинна організація.

Ключові слова: стійкість; злочинне об'єднання; група осіб; група осіб за попередньою змовою; організована група; злочинна організація; форма співучасті; кримінально-правові ознаки злочинних об'єднань.

Исследованы проблемы устойчивости как обязательного и факультативного уголовно-правового признака преступных объединений. Сформулированы концептуальные подходы к особенностям ее возникновения в таких формах соучастия, как группа лиц, группа лиц по предварительному сговору, организованная группа и преступная организация.

Ключевые слова: устойчивость; преступное объединение; группа лиц; группа лиц по предварительному сговору; организованная группа; преступная организация; форма соучастия; уголовно-правовые признаки преступных объединений.

The article explores the problems of stability of both mandatory and optional criminal legal signs of criminal Association and conceptual approaches to the peculiarities of its entry such forms of complicity as a group of persons, group of persons by prior conspiracy, an organized group and criminal organization.

Keywords: stability; criminal Association; a group of persons; group of persons by prior conspiracy; an organized group; a criminal organization; form of ownership; a criminal signs of a criminal Association.

Протидія організованій злочинності залишається пріоритетним напрямом в діяльності правоохоронних органів. Згідно з даними МВС України за 12 місяців 2013 року лише працівниками ОВС виявлено 172 організовані групи та злочинні організації, учасники яких (662 особи) вчинили майже 2 тис. злочинів.

Вказані об'єднання здебільшого функціонують протягом тривалого часу. Так, 133 організовані групи та злочинні організації діяли до одного року, 20 – до двох років, 17 – від 3 до 6 років, і дві – більше 6 років. Така тривалість злочинної діяльності свідчить про стійкість цих об'єднань та характеризує ступінь їхньої суспільної небезпеки.

Стійкість є обов'язковою кримінально-правовою ознакою для організованих груп і злочинних організацій та факультативною – для неорганізованих форм співучасті.

Доказування цієї ознаки у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених організованими злочинними об'єднаннями, ускладнене відсутністю єдиного її законодавчого закріплення та визначення за допомогою оціночних понять і, як наслідок, – різним тлумаченням у правозастосовній діяльності [1, с. 97–98].

Вагомим внеском у розроблення проблематики стійкості та інших кримінально-правових ознак організованої групи та злочинної організації є дослідження Д. П. Альошина, М. І. Бажанова, Ф. Г. Бурчака, Р. Р. Галіакбарова, Л. Д. Гаухмана, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, І. В. Іваненка, О. О. Кваші, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, М. В. Корнієнка, Є. К. Марчука, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, А. М. Мельникова, В. О. Навроцького, Б. С. Никифорова, Г. В. Новицького, М. І. Панова, А. О. Пинаєва, О. О. Піонтковського, В. А. Робака, А. В. Савченка, П. Ф. Тельнова, О. М. Трайніна, З. А. Тростюк, І. К. Туркевича, В. І. Тютюгіна, В. В. Українець, Б. С. Утевського, Є. В. Фесенка, І. Я. Фойницького, М. І. Хавронюка, І. Х. Хакімова, Р. Л. Чорного, С. Д. Шапченка, М. Д. Шаргородського, Р. М. Яновича, Н. М. Ярмиш та ін. Однак нині відсутня єдина науково обґрунтована концепція стійкості злочинного об'єднання, що узгоджується з іншими його кримінально-правовими ознаками.

Метою статті є дослідження актуальних проблем визначення стійкості як кримінально-правової ознаки злочинних об'єднань.

У тлумачному словнику «стійкий» визначають по-різному:
1) здатний твердо стояти, триматися, не падаючи, не коливаючись;

хисткий; який відбувається спокійно, розмірено; урівноважений; 2) який довго зберігає і виявляє свої властивості, не піддається руйнуванню, псуванню; 3) для якого характерні стабільність, постійність; сталий; довготривалий; 4) здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; здатний зберігатися, існувати за несприятливих умов (при змінах температури і т. ін.); витривалий; який не піддається сторонньому, негативному, впливу (про людину); 5) який виявляє наполегливість, твердість, непохитність у намірах, поглядах, вчинках, діях і т. ін.; вірний своїм переконанням; незламний; який ведеться з наполегливістю, твердістю, непохитністю [2, с. 1393].

Екстраполюючи значення цього терміну на стійкість організованих груп і злочинних організацій, слід зазначити, що як кримінально-правова ознака цих об'єднань він розглядається у контексті злочину, організованого злочинного об'єднання та його учасників.

Виходячи з цього, стійкість може означати стабільність, постійність, сталість складу учасників об'єднання, довготривалий період його існування, здатність витримати зовнішній вплив, зокрема протидіяти правоохоронним органам, а також наполегливість, твердість, непохитність у намірах його учасників.

У цьому разі стійкість вживається у широкому значенні, водночас під час кваліфікації злочинів її слід розглядати у вузькому – кримінально-правовому значенні.

Відповідно до п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчиненні стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 стійкість організованої групи та злочинної організації полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також

наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення.

Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо.

Набуття організованою групою крім ознак внутрішньої ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію [3, с. 2–6]. Наочно положення постанови Пленуму Верховного Суду України можна представити у вигляді таблиці.

Таблиця

Стойкість організованих злочинних об'єднань

Стойкість	
Здатність об'єднання забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати	
<i>Внутрішні фактори:</i> невизнання авторитету або наказів керівника; намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього	<i>Зовнішні фактори:</i> недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів; діяльність конкурентів по злочинному середовищу
<i>Ознаки, що вказують на здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам:</i> стабільний склад; тісні стосунки між його учасниками; їх централізоване підпорядкування; єдині для всіх правила поведінки; наявність плану злочинної діяльності; чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення	<i>Ознаки, що вказують на здатність об'єднання протидіяти зовнішнім дезорганізуючим факторам:</i> встановлення корупційних зв'язків в органах влади; наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу; створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання

Будь-які кримінально-правові ознаки організованих злочинних об'єднань у тому числі стійкість мають відповідати **певним критеріям**. Вони повинні бути чіткими, однозначними, зрозумілими для правозастосовних органів і не мають суперечити іншим ознакам, підмінювати їх чи конкурувати з ними.

Аналіз положень Постанови Пленуму Верховного Суду України відносно стійкості дозволяє висловити певні зауваження.

По-перше, необґрунтованим є визначення організованої групи виключно як внутрішньої, а злочинної організації як внутрішньої і зовнішньої стійкого об'єднання. Ця позиція Пленуму Верховного Суду України суперечить закону про кримінальну відповідальність, оскільки у ч. 3 та 4 ст. 28 КК України серед ознак злочинів, учинених організованою групою та злочинною організацією, відсутній поділ стійкості на зовнішню та внутрішню.

По-друге, визначення стійкості, що наведена в Постанові Пленуму Верховного Суду України, нечітке, оскільки не визначено скільки ознак стійкості, перелічених у Постанові Пленуму Верховного Суду України, необхідно встановити, щоб визнати об'єднання зовнішньо чи внутрішньо стійким.

Наприклад, чи достатньо встановлення факту централізованого підпорядкування учасників для констатації стійкості організованої групи або ж чи забезпечено стабільність і безпеку функціонування організованої групи і злочинної організації у разі виявлення і припинення їх діяльності працівниками правоохоронних органів?

Крім того, окремі ознаки зовнішньої та внутрішньої стійкості потребують уточнення. Так, наприклад, склад організованих злочинних об'єднань є не просто стабільним, а відносно стабільним, оскільки у процесі злочинної діяльності вони можуть поповнюватись новими членами або ж окремі учасники вибувають з нього. Про стабільність складу злочинного об'єднання можна говорити лише тоді, коли одній й ті ж учасники об'єднання беруть участь у спільному вчиненні декількох злочинів. Більше половини складу об'єднання повинна залишатися незмінною, інакше – це буде інше злочинне об'єднання.

Тісні стосунки між його учасниками також можна розуміти по-різному: як спільне проведення часу поза злочинною

діяльність, спільне проживання або ж ситуацію, в якій члени об'єднання знають один одного давно (друзі, родичі тощо).

По-третє, ознаки зовнішньої та внутрішньої стійкості можуть бути характерними як для організованої групи, так і злочинної організації, а в окремих випадках – для групи осіб за попередньою змовою. Водночас не слід виключати можливу відсутність окремих ознак внутрішньої стійкості в організованій групі, або ж внутрішньої та зовнішньої стійкості в злочинній організації.

Ознаки внутрішньої та зовнішньої стійкості є ознаками другого рівня (підознаками стійкості). Їх доцільно поділити на обов'язкові (які обов'язково необхідно встановити для того щоб об'єднання визнати стійким) та факультативні (які є необов'язковими і призначені для додаткової характеристики стійкості).

Тому, наприклад, такі критерії стійкості як встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання є характерними не для усіх організованих злочинних об'єднань, тобто вони факультативні.

По-четверте, окремі ознаки стійкості дублюють (підміняють) інші кримінально-правові ознаки організованих злочинних об'єднань, які мають самостійне значення, оскільки вказані у ч. 3 та 4 ст. 28 КК України поряд з стійкістю. Наприклад, централізоване підпорядкування учасників є не лише ознакою стійкості, але й ієрархічності.

З огляду на вказані проблеми положення стійкості висвітлені у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», потребують перегляду.

Стійкість як і будь-яка інша ознака злочинного об'єднання обумовлює ступінь його суспільної небезпеки. Тому вона повинна визначатися крізь призму відповідних категорій.

Стійкість пов'язана насамперед з кількістю злочинів, учинених об'єднанням та періодом часу його функціонування. За загальним правилом чим більше часу проіснувало об'єднання і чим більше вчинено злочинів його учасники, тим більш воно суспільно небезпечне. Водночас кримінально-правові положення, що стосуються стійкості повинні бути спрямовані на

максимальне зменшення ступеня такої небезпеки, а також на недопущення подальшого вчинення злочинних діянь. З огляду на це критерії стійкості повинні відповідати цим вимогам.

Для визначення, того яке об'єднання є стійким можна висунути такі гіпотези:

1) об'єднання стає стійким після виникнення у його учасників умислу на вчинення двох і більше злочинів;

2) об'єднання набуває стійкості після вчинення його учасниками одного злочину. Тобто другий злочин слід визнавати таким, що вчинений стійким об'єднанням;

3) об'єднання слід вважати стійким після вчинення його учасниками двох злочинів. Тобто третій злочин вже вчиняється у складі стійкого об'єднання.

Для спростування першої гіпотези слід зазначити, що об'єднання, яке має лише намір вчинити злочини не слід вважати стійким, оскільки його учасники можуть так і не розпочати злочинну діяльність. Не слід виключати також добровільну відмову співучасників від доведення злочину до кінця або припинення його діяльності на стадії готування чи замаху. Крім того, у разі виявлення «голого умислу» не має підстав для притягнення до кримінальної відповідальності.

Варіант передбачений другою гіпотезою свідчить про певні тенденції у діяльності об'єднання, спрямованість його учасників на подальшу злочинну діяльність, небажанні зупинитися на досягнутому. У цьому разі стійкість хоча й незначна, однак реальна. Крім того, зазначений варіант найбільше відповідає потребам протидії організованим злочинним об'єднанням, оскільки дозволяє визнати об'єднання організованою групою чи злочинною організацією (за наявності інших обов'язкових кримінально-правових ознак) під час другого злочину і застосувати відповідні оперативно-розшукові, кримінальні процесуальні, кримінальні та інші заходи реагування.

Третя гіпотеза найбільш переконливо засвідчує стійкість злочинного об'єднання, тобто його створення задля тривалої злочинної діяльності. З іншого боку, така позиція гірше відповідає потребам протидії організованим злочинним об'єднанням, оскільки дозволяє визнавати злочинну діяльність групи осіб як злочин учинений організованою групою чи

злочинною організацією, не під час вчинення другого, а лише під час вчинення третього злочину його учасниками.

З метою підвищення ефективності протидії організованій злочинності кримінально-правовими засобами пропонуємо стійким визнавати об'єднання під час вчинення його учасниками другого злочину, а за наявності інших ознак, кваліфікувати таке діяння як злочин, учинений організованою групою чи злочинною організацією.

Водночас слід відмітити, особливості цих злочинів. На наш погляд, це можуть бути, по-перше, як закінчені так і незакінчені злочини. По-друге, ці злочини, повинні утворювати повторність або реальну, але не ідеальну сукупність. Тобто злочини, що утворюють ідеальну сукупність, та входять до мінімальної кількості злочинів, що засвідчує стійкість тієї чи іншої форми співучасті враховуються як один злочин. При цьому вони можуть бути як тотожними, однорідними, так і різнорідними.

Наприклад, учасники групи осіб за попередньою змовою вчинили крадіжку чужого майна з проникненням до житла, заволодівши при цьому вогнепальною зброєю. Їх дії слід кваліфікувати за ч. 2, 3 ст. 185 та ч. 2 ст. 262 КК України, однак під час визначення стійкості це діяння слід врахувати як один злочин.

Наступною ознакою стійкості повинен бути відносно постійний склад учасників об'єднання. Це означає, що у вчиненні злочинів беруть участь одні й ті ж суб'єкти. Водночас окремі особи можуть брати участь не у всіх злочинах або ж до вчинення окремих злочинів залучаються інші співучасники, що не є членами об'єднання.

Так, наприклад, до складу злочинної організації, що функціонувала з травня 2004 р. по травень 2007 р. на території Чернігівської області, складалася з дев'яти членів та спеціалізувалася на незаконному заволодінні чужим майном, час від часу залучалися інші учасники, що не були її членами. Члени та учасники злочинної організації вчинили 48 злочинів спрямованих на заволодіння чужим майном. Водночас до чотирьох злочинів, учинених цим об'єднанням, залучалися три особи, що не були членами злочинної організації (одна особа брала участь у трьох злочинах, і дві особи – у двох злочинах). Такі учасники злочинної організації безпосередньо проникали до житла та інших приміщень звідки таємно викрадали чуже майно. При цьому в кожному

злочині, учиненому злочинною організацією, брало участь здебільшого чотири – п'ять учасників [4].

Стійкими можуть бути такі злочинні об'єднання як група осіб за попередньою змовою, організована група та злочинна організація. Водночас в кожному з цих об'єднань вона має певні особливості.

Групу осіб за попередньою змовою слід вважати стійкою під час вчинення її учасниками другого злочину (замаху на злочин або готування до нього). Причому один із цих злочинів її учасники могли вчинити у складі групи осіб (без попередньої змови). Групу осіб за попередньою змовою, що вчиняє другий злочин (замах на злочин або готування до нього) за наявності інших ознак організованого злочинного об'єднання є організованою групою або злочинною організацією. Водночас склад учасників таких об'єднань повинен залишатись відносно постійним.

Виходячи з цього виникненню організованої групи чи злочинної організації обов'язково передують форма існування злочинного об'єднання як групи осіб чи групи осіб за попередньою змовою.

Створення організованого злочинного об'єднання відбувається лише під час вчинення його учасниками другого злочину (замаху на злочин або готування до нього).

Об'єднання можна визнати організованою групою чи злочинною організацією лише під час вчинення його учасниками другого злочину (замаху на злочин чи готування до нього) за умови наявності інших кримінально-правових ознак цих форм співучасті.

Фактично стійкість безпосередньо пов'язана з трансформацією злочинних об'єднань – зміною їх істотних властивостей, унаслідок чого злочинне об'єднання одного виду перетворюється в інше. Тому дії співучасників під час вчинення злочинів у складі різних видів злочинних об'єднань мають кваліфікуватися самостійно у кожному конкретному випадку [5, с. 255–257].

Відтак, стійкість організованого злочинного об'єднання може з'явитись в один із таких способів:

1. Перший злочин вчинено групою осіб, а другий – організованою групою чи злочинною організацією.

2. Перший злочин вчинено групою осіб за попередньою змовою, а другий – організованою групою чи злочинною організацією.

3. Перший злочин вчинено групою осіб, другий – групою осіб за попередньою змовою, а третій – організованою групою чи злочинною організацією.

4. Перший злочин вчинено групою осіб, другий – групою осіб за попередньою змовою, третій – організованою групою, четвертий – злочинною організацією.

5. Перший злочин вчинено групою осіб, другий – групою осіб за попередньою змовою, третій – групою осіб за попередньою змовою, четвертий – організованою групою або злочинною організацією.

Водночас цим не вичерпуються усі можливі варіанти виникнення організованих злочинних об'єднань. У судовій практиці найбільшого поширення набуває трансформація групи осіб за попередньою змовою в організовану групу чи злочинну організацію.

Таким чином, стійким слід визнавати об'єднання під час вчинення його учасниками другого та наступних злочинів, незалежно від того закінчені вони чи ні. За винятком випадків, коли перший та другий злочин утворюють ідеальну сукупність.

Стійкими можуть бути такі злочинні об'єднання як група осіб за попередньою змовою, організована група та злочинна організація. Водночас в кожному об'єднанні формування цієї ознаки має певні особливості, пов'язані з трансформацією форм співучасті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вознюк А. А. Концептуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі створенням та участю в організованих групах і злочинних організаціях / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих вчених : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 24 лют. 2012 р.). – Донецьк : Вид. Дім «Кальміус», 2012. – Ч. I. – С. 97–98.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчиненні стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

4. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 17 берез. 2009 р. Справа № 1-10/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/8872822>.

5. Вознюк А. А. Трансформація злочинних об'єднань та її вплив на кваліфікацію злочинів / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 255–257.

Небитов Андрій Анатолійович – кандидат юридичних наук, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Досліджено актуальні проблеми кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. Обґрунтовано пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: сутенерство; проституція; втягнення особи в заняття проституцією; кваліфікуючі ознаки; особливо кваліфікуючі ознаки.

Исследованы актуальные проблемы квалифицирующих и особо квалифицирующих признаков сутенерства или вовлечения лица в занятие проституцией. Обоснованы предложения по поводу их решения.

Ключевые слова: сутенерство; проституция; вовлечение лица в занятие проституцией; квалифицирующие признаки; особо квалифицирующие признаки.

The article is devoted to actual problems of qualification and especially the qualifying circumstances of pimping or involving of a person into prostitution and justified proposals for their solution.

Keywords: pimping; prostitution; involvement of a person in prostitution; qualifying circumstances; particularly the qualifying circumstances.

Моральність це система соціальних норм, що базується на загальнолюдських цінностях (добро, справедливість, честь, гідність тощо) та регулює поведінку людей у суспільстві. А, відтак, посягання на цей об'єкт кримінально-правової охорони заподіює серйозної шкоду основам суспільних відносин.

Одним з найбільш небезпечних злочинів проти моральності, що сприяє виникненню та функціонуванню такого

ганебного явища як проституція є сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією.

Водночас найбільшу суспільну небезпеку сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією становлять кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади цих злочинів.

Проблеми кримінально-правової характеристики сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією досліджували такі вчені, як Ю. М. Антонян, Ю. В. Баулін, А. В. Виговська, Б. В. Волженкін, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, А. І. Єлістратов, О. М. Ігнатов, М. Й. Коржанський, Н. Ф. Кузнєцова, Н. О. Лопашенко, М. І. Мельник, П. П. Сердюк, А. Х. Степанюк, В. В. Сучкова, Є. В. Фесенко, В. Д. Філімонов, П. Л. Фріс, В. І. Шакун, Н. М. Ярмиш та інші. Водночас питання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак цих злочинів, залишаються невирішеними або дискусійними.

Метою статті є дослідження актуальних проблем кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих обставин сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією.

Аналіз диспозиції ст. 303 КК України дає підстави виділити такі кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими обставинами

є вчинення злочину: 1) щодо кількох осіб; 2) повторно; 3) за попередньою змовою групою осіб; 4) службовою особою з використанням службового становища; 5) особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності; 6) щодо неповнолітнього; 7) організованою групою; 8) щодо малолітнього; 9) якщо він спричинив тяжкі наслідки.

Вчинення злочину **щодо кількох осіб** означає, що особа вчиняє це протиправне діяння щодо двох і більше осіб за умови, що цей злочин охоплюється єдиним умислом винної особи. Як правило дії щодо двох і більше осіб учиняються одночасно або ж без значного проміжку часу, а також в одному місці.

Приміром, А. та Б. спільно з Д., якому не була відома дійсна мета поїздки, приїхали у м. Луганськ, на залізничному вокзалі якого зустрілися з П., М., а також з Н. яких втягнули до заняття проституцією, шляхом опису умов праці у якості повій [1]. Відтак злочин було вчинено щодо трьох осіб.

Повторність означає, що особа вдруге вчиняє діяння, передбачене ст. 303 КК України, незалежно від того чи була вона

засуджена за перше діяння. Такі діяння охоплюються різним умислом винної особи.

Так, Д. маючи на меті особисте збагачення, шляхом забезпечення зайняття проституцією іншою особою, після отримання замовлення від Ш. про надання останньому послуг сексуального характеру особою жіночої статі, знаючи про важке матеріальне становище неповнолітньої Н., зателефонував їй, та повідомив про наявність замовника оплатних сексуальних послуг. В подальшому Д. привіз Н. до готелю вона в період з 21 години 30 хвилин 7.08.2013 до ранку 6 години 8.08.2013 року надавала Ш. послуги сексуального характеру, за що отримала грошові кошти в сумі 200 грн., а решту 600 грн Д. обернув на свою користь.

В подальшому, Д. повторно після одержання замовлення від К. про надання останньому послуг сексуального характеру особою жіночої статі втягнув М. у заняття проституцією та намагався забезпечити надання нею послуг сексуального характеру для К., однак був викритий працівниками міліції [2]. У цьому разі наявна повторність тотожних злочинів.

Водночас вивчення кримінального законодавства та судової практики дає підстави стверджувати, що ці та подібні діяння належать до злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією. Вони пов'язані між собою і нерідко вчиняються паралельно.

Так, приміром організована група, що складалася з п'яти осіб з січня 2012 р. по лютий 2013 р. вчинила низку злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, а саме створення і утримання місць розпусти, звідництво для розпусти, а також сутенерство [3].

У теорії кримінального права такі злочини прийнято називати однорідними. А.А. Стрижевська вважає, що однорідними є злочини, які посягають на однакові чи подібні безпосередні об'єкти, вчиняються в межах однієї і тієї самої форми вини та передбачені, за загальним правилом, різними статтями Особливої частини КК [4, с. 60]. У зв'язку з цим пропонуємо розширити у таких випадках межі повторності, встановивши в якості кваліфікуючої обставини повторність однорідних злочинів, пов'язаних з іншими формами сексуальної експлуатації.

Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України означає що його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Злочин, передбачений ст. 303 КК України визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Груповий та організований спосіб характерний для цих злочинів тому, що такого роду протиправні діяння вчинити одній особі вкрай важко, оскільки вони передбачають систематичні та різнопланові дії (наприклад, вербування, охорона, транспортування, матеріальне забезпечення повій тощо), що потребує розподілу функцій. Відтак ефективне примушування до заняття проституцією, втягнення до неї та сутенерство можливе в умовах співучасті з розподілом функцій та ролей. Водночас тривалість діяльності таких об'єднань залежить від наявності корупційних зв'язків в органах державної влади, додержання правил конспірації та дисципліни, які сприяють уникненню винними заходів кримінальної відповідальності.

Такі об'єднання спеціалізуються на вчиненні не лише сутенерства, але й інших злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією. Вони вербують нових членів та повій, мають розроблені правила поведінки, діють протягом тривалого часу.

Групи осіб за попередньою змовою в подальшому можуть трансформуватись в організовані групи. А.А. Вознюк трансформацію злочинних об'єднань визначає як зміну їх істотних властивостей, унаслідок чого злочинне об'єднання одного виду перетворюється в інше.

Причини трансформації, на думку автора, пов'язані з набуттям чи втратою об'єднанням тих чи інших кримінально-правових ознак, зокрема залученням до спільної діяльності інших співучасників або їх виходом, набуттям стійкості, ієрархічності, досягненням певної домовленості та ін.

Група осіб за попередньою змовою стає організованою групою з досягненням стійкості, відповідного кількісного

складу об'єднання та домовленості про вчинення нового злочину [5, с. 255–257]. Так, приміром, А. реалізуючи умисел, направлений на забезпечення заняття проституції іншими особами, вступила в злочинну змову з С., залучивши її в якості адміністратора салону еротичного масажу. А. та С. протягом липня 2010 р. – весни 2011 р. як група осіб за попередньою змовою вчинили умисні корисливі злочини, спрямовані на створення та утримання місць розпусти, звідництво для розпусти, вчинене з метою наживи, а також втягнення осіб в зайняття проституцією з використанням уразливого стану цих осіб та сутенерство, вчинене щодо кількох осіб.

В подальшому із розширенням кількісного складу об'єднання у результаті залучення М., появою стійкості та єдиного плану відомого усім учасникам групи група осіб за попередньою змовою трансформувалася в організовану групу [6].

Наступною кваліфікуючою обставиною є вчинення злочину **службовою особою**, що означає вчинення його спеціальним суб'єктом, до якого відповідно до ч. 3 ст 18 КК України належать особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами на підставі ч. 4 ст. 18 КК України також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних

організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

При цьому вказані особи повинні обов'язково використовувати своє службове становище, тобто свої права і можливості, пов'язані з займаною посадою.

Особою від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, слід вважати будь-яку особу, від якої залежить потерпілий. Може йтися про службове підпорядкування, підкорення чужій, більш сильній волі, повну чи істотну матеріальну залежність утриманця тощо. Так, тією чи іншою мірою неповнолітні залежать від батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, вихователів, деякі непрацездатні особи – від набувачів їхнього майна за договором довічного утримання, студенти – від викладачів та адміністрації навчальних закладів, хворі - від лікарів та службових осіб, які вирішують питання про направлення на лікування, підлеглі - від начальників, підозрювані та обвинувачені – від працівників органів дізнання, слідчих і прокурорів, підсудні – від суддів та ін. Дружина може перебувати у залежності від свого чоловіка або батько чи мати – від сина чи доньки. У кожному конкретному випадку встановлення наявності відповідної залежності є компетенцією органів досудового розслідування та суду [7, с. 375].

Вчинення злочину **щодо неповнолітнього** має місце у тих випадках, коли відбувається протиправне посягання, передбачене ст. 303 КК України відносно особи віком від 14 до 18 років. Водночас вчинення цього ж злочину **щодо малолітнього** має місце у тих випадках, коли його вчинено щодо особи, яка не досягла 14 років.

Приміром у Маріуполі в одному з нічних клубів діяла організація, що надавала послуги сексуального характеру педофілам. У справі були задіяні дівчата віком від 11 до 15 років з неблагонадійних родин [8].

Досить часто виникають проблеми з встановлення ознак малолітнього чи неповнолітнього віку, оскільки обвинувачені заперечують той факт, що їм відомо про малолітність чи неповноліття осіб, яких вони залучають до проституції.

Так, наприклад, П. умисно з корисливих мотивів, достовірно знаючи про малолітній вік Б., переслідуючи мету втягнення її до заняття проституцією, використовуючи її уразливий стан, порушила бажання у малолітньої Б. займатися проституцією шляхом опису переваг роботи в якості повії та запропонувала останній надавати сексуальні послуги клієнтам за матеріальну винагороду під її керівництвом.

Реалізуючи свій злочинний намір спрямований на сутенерство, П. протягом листопада 2012 року виступаючи в якості сутенера створила умови для сексуальної експлуатації малолітньої Б., а саме: визначила місцем для заняття проституцією ділянку місцевості розташовану біля автомобільної траси по вулиці Таганрозької в Орджонікідзевському районі міста Маріуполя та здійснювала дії щодо забезпечення її клієнтами для надання нею сексуальних послуг.

Допитана в судовому засіданні обвинувачена П. вказала на те, що вона не знала та і в загалі не могла здогадатися про те, що Б. ще малолітня.

Водночас під час розгляду справи не знайшов свого підтвердження факт того, що обвинувачена не могла знати про вік потерпілої. Свідок З., який планував вступити в статевий контакт з Б. пояснив, що при більш близькому спілкуванні з Б. запідозрив, що вона ще малолітня, не зважаючи на той факт, що потерпіла вказувала що їй більше ніж 16 років. Також свідок М., в якого проживали обвинувачена П. і потерпіла Б. пояснив, що він здогадався, що Б. є малолітньою і був дуже обурений коли дізнався про втягування її П. в заняття проституцією, а тому під час сварки з обвинуваченою П. заборонив їй брати з собою малолітню потерпілу. Враховуючи вищевикладене суд приходиться до висновку що обвинувачена П. не дивлячись на фізичний розвиток потерпілої Б. могла і повинна була знати про малолітній вік потерпілої [9].

До **тяжких наслідків**, що можуть бути спричиненні злочином належать смерть потерпілої особи, самогубство, тяжкі тілесні ушкодження, зараження вірусом імунодефіциту, іншою невиліковною інфекційною хворобою, венеричною або іншою тяжкою хворобою тощо. У цих випадках дії винної особи слід кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Дослідження проблем кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих обставин сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією дає підстави стверджувати, що небезпека складів злочинів з такими обставинами обумовлена категорією потерпілих від злочинів, множинністю діянь та осіб, що їх вчинили, використанням службового становища та суспільно небезпечних наслідків.

Вони мають важливе значення для кваліфікації злочину, оскільки визначають додаткові ознаки потерпілого від злочину, його суб'єкта, форми вини, а також визначають випадки кваліфікації злочинів за сукупністю.

Водночас від правильного та однозначного тлумачення цих обставин залежить ефективність притягнення винних до кримінальної відповідальності.

У подальших роботах необхідно проаналізувати судову практику та провести додаткові соціологічні дослідження на предмет перспективи визначення в якості кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих обставин сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією інших обставин, що підвищують суспільну небезпеку цього злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Артемівського районного суду м. Луганська від 28 берез. 2014 р. Справа № 434/1141/14-к. Провадження № 1-кп/434/264/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37967768>.
2. Вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області від 28 лют. 2014 р. Справа № 299/569/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37449146>.
3. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 8 берез. 2014 р. Справа № 11-кп/796/407/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38618440>.
4. Стрижевська А. А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Стрижевська Анжела Анатоліївна. – К., 2007. – 200 с.

5. Вознюк А. А. Трансформація злочинних об'єднань та її вплив на кваліфікацію злочинів / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 255–257.

6. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 15 трав. 2014 р. Справа № 757/10942/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/38682473>.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

8. У Маріуполі викрили притон для педофілів, що гвалтували дівчат. 28 жовт. 2010 р. / ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://prosport.tsn.ua/chorna-hronika/u-mariupoli-vikrili-priton-dlya-pedofiliv-scho-gvaltuvali-divchat.html>.

9. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 4 берез. 2014 р. Справа № 265/3736/13-к. Провадження № 1-кп/265/10/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/37570063>.

Сіренко Анатолій Петрович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗНИЩЕННЯМ, ПІДРОБЛЕННЯМ АБО ЗМІНОЮ НОМЕРІВ ВУЗЛІВ ТА АГРЕГАТИВ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Розглянуто окремі структурні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробленням або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу.

Ключові слова: криміналістична характеристика; предмет злочинного посягання; час, місце, спосіб учинення злочину; особа злочинця.

Рассмотрены отдельные структурные элементы криминалистической характеристики преступлений, связанных с уничтожением, подделкой или изменением номеров узлов и агрегатов транспортного средства.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика; предмет преступного посягательства; время, место, способ совершения преступления; личность преступника.

The article considers some structural elements criminalistic characteristics of crimes connected with destruction, falsification, or changing numbers of units and aggregates of the vehicle.

Keywords: forensic characteristic; a subject of criminal asault; time, place and method of the offence; the offender's personality.

Зрадіжки автотранспортних засобів протягом останнього десятиліття займають одне із значущих місць у структурі вчинених в Україні злочинів. Це обумовлено не стільки питомою вагою даної категорії розкрадань щодо загальної кількості злочинів, скільки суттєвістю завданої шкоди через значну вартість автомобілів. Показники розкриття крадіжок автотранспорту, в тому числі окремо крадіжок автомобілів, традиційно розглядаються як одні з основних результатів

діяльності органів внутрішніх справ. Слабка ефективність прийнятих заходів у галузі боротьби з крадіжками автотранспорту до кінця 90-х років привела до створення стійких груп, які спеціалізуються на вчиненні даних злочинів і володіють відмінними рисами організованої злочинності. У літературі все частіше став вживатися термін «чорний автобізнес». Діяльність злочинних угруповань вийшла за рамки не тільки одного міста чи області, а й держави.

Аналіз літератури показує, що питанню вивчення незаконного заволодіння транспортних засобів, приділялося і приділяється багато уваги українськими та зарубіжними вченими. Проблемам розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами присвятили свої праці О.В. Бахарєв, В. В. Віскунов, В. А. Журавель, В. І. Жулев, Ю. Ф. Иванов, В. Д. Корми, Ф. Х. Кульмашев, О. В. Лєсни, С. Є. Петров, С. М. Скібін, О. В. Фунін та інших учених. Праці зазначених науковців зробили істотний внесок у досліджувальну проблему. Разом з тим, незважаючи на фундаментальне опрацювання окремих аспектів криміналістичної характеристики врозслідуванні злочинів, пов'язаних із знищенням, підrobкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, деякі проблемні питання залишилися охопленими не в повній мірі. У зв'язку з цим, метою статті є аналіз окремих елементів криміналістичної характеристики, що сприятиме ефективності розкриття та розслідування зазначених злочинів.

Одним із побічних наслідків інтенсивної автомобілізації в Україні стало розгортання злочинного бізнесу, пов'язаного з викраденням автомобілів та їх реалізацією. У 2004 р. було зареєстровано 8200 злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортним засобом, у 2005 р. – 8207, у 2006 р. – 7081, у 2007 р. – 6806, у 2008 р. – 5793, у 2009 р. – 5654 [1, 2]. Зменшення фактів незаконного заволодіння транспортними засобами пов'язане насамперед із зменшенням замовлень. Напевно, через погіршення платоспроможності громадян. А це значить, що попит повинний був зменшитися вбік або дуже дорогих, або, навпаки, бюджетних моделей. І тому є прямий доказ – це перший в історії України факт незаконного заволодіння автомобілем Ferrari, за яким через декілька місяців

було скоєно викрадення автомобіля преміум-класу – Bentley. Ці події відбулися в Києві в 2007 р.

Як свідчить практика (і 2009 рік це підтвердив), найчастіше автомобілі крадуть усуботу, середу та четвер. І, зрозуміло, у темний час доби. У 2009 році вночі було викрадено майже в 2 рази більше машин, ніж увсвітлий час доби [3].

Нині в Україну щороку ввозиться в середньому близько 200 тис. автомобілів. Значного поширення набув такий вид злочинної діяльності, як викрадення автомобілів у країнах Західної Європи та збут їх в Україні. Злочинний бізнес здійснювали добре організовані спеціалізовані злочинні угруповання, які діяли на території Німеччини та Польщі. Сьогодні є серйозні підстави вважати, що центри організованої злочинності, пов'язаної з викраденням автомобілів з країн Західної Європи, перемістились до України та країн Прибалтики, а їх збут здійснюється на території всіх країн СНД. Загальна кількість автомобілів, що розшуковуються в країнах СНД та через Інтерпол, перевищує 1 млн. одиниць. Відтак важливо дослідити криміналістичну характеристику цих злочинів.

Термін “криміналістична характеристика злочинів” виник в криміналістиці порівняно недавно, проте отримав визнання провідних вчених-криміналістів й остаточно ввійшов у арсенал наукового апарату криміналістики. У підручниках з криміналістики, виданих в 90-ті роки, в розділ «Криміналістична методика розслідування» включена криміналістичну характеристику окремих видів злочинів.

Вперше вираз «криміналістичну характеристика злочинів» запропонували О.Н. Колесніченко [4]. До найістотніших положень, загальних всім приватних методик, писав О.Н. Колесніченко, належить «загальна криміналістична характеристика цього виду злочинів», тобто говорив, що «злочини мають і спільні риси криміналістичного характеру» [5, с. 117].

У різних літературних джерелах сутність криміналістичної характеристики злочинів виражається неоднозначно, а у певних випадках – недостатньо повно і точно.

Л. А. Сергєєв дав перше розгорнуте визначення криміналістичної характеристики злочинів і включив у її зміст способи скоєння злочинів; умови, за яких вчиняються злочини, й особливості обстановки; обставини, пов'язані з безпосередніми

об'єктом злочинних посягань, з суб'єктом і суб'єктивною стороною злочину; зв'язок злочинного діяння з іншими злочинами й окремими діями, які є кримінально каранними, але мають схожість із даними злочинами за деякими об'єктивним ознаками; взаємозв'язок між зазначеними групами обставин [5, с. 121].

Криміналістичну характеристику злочинів доцільно розглядати стосовно до конкретних районів областей, оскільки не викликає сумніву, що особливості вчинення злочинів, пов'язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу у провінційних містах і столиці різні.

Транспортні засоби як джерела підвищеної небезпеки та предмети, які становлять велику матеріальну цінність, повинні піддаватися ідентифікації. З цією метою вони, а також їх найважливіші вузли та агрегати позначаються індивідуальними номерами, причому номер шасі або кузова вказується в свідоцтві про реєстрацію транспортного засобу. Використання транспортного засобу та його складових під дійсними ідентифікаційними номерами попереджує вчинення інших посягань у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, зокрема злочинів, передбачених ст. ст. 286, 287, 289 КК України оскільки сприяє встановленню транспортного засобу, який став знаряддям або предметом злочину.

Вчинення злочинів, пов'язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу переважно відбувається на «замовлення» щодо відповідної марки, моделі тощо. Як правило, злочинці здійснюють попередню підготовку, зокрема розвідувально-пошукову діяльність з вибору предмета злочину(автомобіля) і збирання інформації про власника автотransпортного засобу (або про користувача автотransпортним засобом) – потенційного потерпілого: вивчають його спосіб життя (розпорядок дня, маршрути пересування, матеріальне становище, зв'язки, контактні телефони, звичні місця паркування тощо) [6, с. 161].

Враховуючи наявність ідентифікаційних номерів та індивідуальних ознак, використовувати викрадений автомобіль відкрито після крадіжки неможливо. Будь-який транспортний засіб, отриманий кримінальним шляхом, на деякий час поміщається в безпечне місце, яке і в спеціальній літературі, і в побуті отримало назву «відстійника». Відстійник може

перебувати як в населеному пункті, де була здійснена крадіжка, так і за його межами, у тому числі в іншій, досить далекій області. Слід територіально виділити відстійники машин, розташовані в інших населених пунктах, і в місцевості, де була здійснена крадіжка. Останні представляють найбільший інтерес, оскільки ймовірність виявлення автомобіля підвищується.

В якості місць приховування злочинці можуть використовувати свої особисті гаражі, гаражі родичів і знайомих, платні стоянки, бокси на територіях організацій, як у себе на роботі, так і за місцем працевлаштування друзів. Але, враховуючи, що в даній ситуації довести їх причетність до крадіжки досить просто, останнім часом в якості відстійників широко використовуються гаражі незнайомих людей, що здаються за оголошеннями. При цьому здавачі не мають даних про особу, яка знімає гараж (у кращому разі відоме ім'я або номер стільникового телефону). Навіть при виявленні автомобіля в гаражі довести участь у крадіжці орендаря приміщення практично не можливо. З'явилася, стандартна версія про те, що наймач гаража передав тимчасово ключі малознайомому приятелю, і той поставив якусь машину, яку спростувати слідчим шляхом не вдається. Фактичний власник гаража теж дає свідчення про те, що домовлятися про здачу приходили дві людини, або ж гроші за оренду приносили різні особи. Особливо зручно знімати гаражі у великих кооперативах: викрадену машину переганяють іноді буквально в сусіднє приміщення. Таким чином відбувається достатню кількість розкрадань в охоронюваних гаражах, де в'їзд-виїзд вночі контролюється.

Важливе значення для здійснення ефективної профілактики злочинів, пов'язаних із знищенням, піддробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу надається аналізу вчинення цих злочинів протягом доби. Як і слід було очікувати, найчастіше дані злочини вчиняються в темну пору доби. Важливим моментом у недопущенні вчинення злочину залишається неналежне зберігання транспортного засобу, зокрема, відсутність парковки, гаражу а також залишення транспортних засобів без належного нагляду.

Великим попитом продовжують користуватись, автомобілі вітчизняного виробництва та іномарки. Найбільш криміногенним для цього злочину є вік від 18 до 25 років. Більшість злочинців

має низький рівень освіти та не має певного роду занять (не вчатьс я не працюють) [7]. Вчинення злочинів, пов'язаних із знищенням, піддробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу в переважній більшості відбувається за попередньою змовою групою осіб. Нерідко в групі особи пов'язані спільною метою і мають організований характер.

Викрадення транспортного засобу можуть здійснити як одноособово, так і в групі за попередньою змовою. 71,1 % осіб, що вчинили злочин одноособово це раніше не засуджені, які здійснюють спонтанні викрадення, користуючись сприятливою для них ситуацією. Вивчення кримінальних справ та матеріалів кримінальних проваджень показало, що 26,1 % злочинів вчинили особи, раніше судимі за злочини проти власності.

Злочини, пов'язані із знищенням, піддробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу в переважній більшості вчиняються чоловіками у віці від 18 до 24 років – 31,6 %, від 25 до 29 років – 30,3 %, від 30 до 40 років – 22,8 %, неповнолітніми – 15,3 % і як правило, особами, що зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами.

Необхідно підкреслити що найбільша небезпека цих злочинів від осіб, що не мають необхідних навичок у керуванні транспортним засобом, особливо при незаконному їх заволодінні. Найчастіше вони знаходяться в збудженому стані, у тому числі, пов'язаному зі сп'янінням і нерідко скоюють дорожньо-транспортні пригоди, іноді з тяжкими наслідками [8, с. 301; 9, с. 178].

До особливостей обставин та обстановки вчинення злочинів, пов'язаних із знищенням, піддробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу слід віднести:

1) недостатню кількість гаражів і платних стоянок, які забезпечують збереження транспортних засобів від злочинних посягань;

2) значну кількість викрадень транспортних засобів здійснюється тому, що злочинці, добре вивчивши і освоївши стандартні замикаючі пристрої і нескладну технологію протиугінних пристроїв, порівняно легко проникають до салону автомобіля, підбравши або підробивши ключі, перепилявши або відключивши протиугінні засоби та пристрої;

3) учиненню незаконних заволодінь транспортними засобами сприяє безпечність деяких власників, які залишають

транспортні засоби без нагляду, іноді з незамкненими дверцятами і увімкненим двигуном (зокрема, це характерно для водіїв державного автотранспорту), що суттєво полегшує доступ правопорушників до транспортного засобу.

Як правило, злочинці не викрадають транспортні засоби за місцем свого проживання, в переважній більшості вони жителі інших районів міста. Слід відмітити, що злочини, пов'язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу найчастіше вчиняються у великих містах, обласних центрах. Це обумовлено значним скупченням автотранспорту та неналежним його зберіганням. Існує практика коли транспортний засіб викрадають в одній області, після чого відбувається підробка або зміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу і перепродується в іншій області.

Незаконне заволодіння транспортними засобами відбуваються групами за попередньою змовою або організованими групами. Групи за попередньою змовою, як правило, створюються для здійснення одного викрадення особами, що знаходяться в дружніх або родинних відносинах. Як правило, група складається з 2–3 чоловік [8, с. 179]. Поділ ролей у групі за попередньою змовою не існує, але вже сформоване керівне ядро складається з найбільш активних і авторитетних членів групи. Як правило, його складають особи з максимально вираженими антисуспільними настановами. Однак більшість неформальних лідерів, так само як і безпосередніх виконавців, які входять у такі групи, не мають достатніх навичок скоєння незаконного заволодіння автотранспортом.

Головне для них – одержання певних матеріальних благ, а також задоволення особистих і групових інтересів.

Майже третя частина всіх фактів незаконного заволодіння транспортними засобами вчиняється організованими групами. Скоєні в таких злочинних групах викрадення транспортних засобів, а згодом знищення, підробка або зміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, відрізняються особливою зухвалістю, організованістю, наявністю відпрацьованої системи приховання слідів і реалізації викрадених транспортних засобів. Для таких форм співучасті характерні факти багаторазової та довготривалої злочинної діяльності пов'язаної з незаконного заволодіння транспортними засобами, знищенням, підробкою або

заміною номерів вузлів та агрегатів транспортних засобі (в особливості цестосується дорогих автомобілів) [8, с. 180].

Криміналістична характеристика викрадень автотранспортних засобів являє собою сукупність відомостей про їх оперативно-розшукові ознаки, знання яких надає можливість працівникам оперативних підрозділів розробляти та застосовувати конкретні оперативно-розшукові заходи, прийоми та методи щодо попередження і розкриття злочинів досліджуваної категорії, а також виявлення викрадених автотранспортних засобів.

Незважаючи на це, вчинення злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробленням або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу є злочином, який займає в структурі корисливої злочинності значне місце і тому, разом із правовими засобами обов'язковим є застосування засобів спеціально-кримінологічного запобігання цьому виду злочину, а це не можливо без вивчення і оцінки його криміналістичних ознак та характеристик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щупаківський Р. В. Незаконне заволодіння транспортним засобом за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Р. В. Щупаківський. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdduvs/2009-4/Shchupakivskyy.pdf.

2. Статистика злочинів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mvs.gov.ua>.

3. Автоновини [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mark-media.com.ua/archive/2010-02-01/site/29890>.

4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3 т. Т. 3. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.

5. Аверьянова Т. В. Криміналістика / Аверьянова Т. В., Белкін Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. ; за ред. Р. С. Белкіна. – М. : Норма-Инфра-М, 2000. – 305 с.

6. Брисковська О. М. Підготовчий етап вчинення незаконного заволодіння автотранспортними засобами /

О. М. Брисковська // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 берез. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 161–164.

7. Ємельяненко В. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом [Електронний ресурс] / В. В. Ємельяненко // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 111–117. – Режим доступу :

<http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2008-2/08evvvtz.pdf>.

8. Зелинский А. Ф. Криминология : [учеб. пособие] / А. Ф. Зелинский. – Харьков : Рубикон, 2000. – 520 с.

9. Криминологія : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

Колб Сергій Олександрович –
начальник юридичного відділу
Луцької ОДПУ ГУ Міндоходів
у Волинській області

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ В УКРАЇНІ

На підставі існуючих у науці підходів сформульовано авторське визначення поняття «кримінально-правова характеристика злочину, пов'язаного з незаконним заволодінням автотранспортними засобами організованими злочинними угрупованнями». Здійснено аналіз його системоутворюючих ознак у контексті змісту їх соціально-правової природи та вирішення практичних проблем.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика; злочин; автотранспортні засоби; організовані злочинні угруповання; незаконне заволодіння чужим майном; стан злочинності; структура злочинів; динаміка злочинів.

На основании существующих в науке подходов сформулировано авторское понятие «уголовно-правовая характеристика преступления, связанного с незаконным овладением автотранспортными средствами организованными преступными объединениями». Осуществлен анализ его системообразующих признаков в контексте содержания их общественно-правовой природы и решения практических проблем.

Ключевые слова: уголовно-правовая характеристика; автотранспортные средства; организованные преступные объединения; незаконное овладение чужим предметом; состояние преступности; структура преступности; динамика преступности.

This paper, based on existing science approaches formulated copyright concept of «criminal legal characterization of crimes related to misappropriation of motor vehicles by organized criminal groups», and made his analysis systems forming characteristics in the

context of the content of their social and legal nature and solve practical problems.

Keywords: criminal legal description; crime; motor vehicles; organized criminal groups; misappropriation of another's property; state of crime; structure of crime; dynamics of crime.

Євучасна протидія злочинності, як свідчить вивчення наукових джерел і практики, характеризується зростаючою роллю тих видів діяльності, що надають у розпорядження правозастосовців дані, відомості та засновані на їх аналізі науково-обґрунтовані рекомендації відповідного порядку [1, с. 67]. При цьому, як зауважив Д.Й.Никифорчук, варто пам'ятати, що аналіз, як сфера наукової практики – це складна система розумових операцій щодо вивчення систем (суб'єктів, об'єктів, процесів або явищ), які потім представляються у формалізованому вигляді [2, с. 6]. Виходячи з означених методологічних засад та враховуючи, як обґрунтовано зробив висновок А.П.Закалюк, що питання соціальної зумовленості кримінально-правової норми, безперечно, становить інтерес для науки кримінального права, все таки слід мати на увазі, що відповідь на нього вона має знаходити не через включення його до свого предмету або пояснення соціологічною змістовністю останнього, а в кримінології, до предмету якої належить переважно природа та сутність злочинності, виду злочинів і окремого злочину та суспільних заходів реагування на них, включаючи кримінально-правові [3, с. 14].

З огляду цього, вибрана тема даної статті є актуальною та такою, що представляє теоретико-прикладний характер.

Як показало вивчення наукової літератури найбільш предметно займаються дослідженням даного питання такі вчені, як: В. В. Василевич, Н. О. Гуторова, О. В. Головкін, Л. М. Демидова, Г. П. Жаровська, Ю. Ф. Іванов, В. В. Ємельяненко, О. О. Кваша, М. В. Корнієнко, Б. В. Лизогуб, А. М. Мельников, В. А. Мисливий, І. В. Пшеничний, Д. М. Савченко, М. О. Свірін, Т. В. Серватко, Н. В. Яницька, ін. Водночас, як свідчить практика досі, існують численні проблеми, що перешкоджають своєчасному запобіганню злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням автотранспортними засобами організованими злочинними угрупованнями, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми даної статті.

В науці загальновідомим є висновок про те, що наукова характеристика злочинів, як і будь-який інший вид наукового знання, належить до різних наук, відповідно до їх предмета та наукового інтересу. При цьому щодо злочину як кримінально-правового поняття, то, як обґрунтовано зауважив А.П. Закалюк, значущою є, насамперед, кримінально-правова характеристика, що складається, як правило, за ознаками складу злочину [4, с. 75]. Проте досі в науці кримінального права не має єдності думок щодо змісту даного поняття. Зокрема, одні науковці, вживаючи його у назві своїх робіт, так і не виводять його формальних ознак та в цілому зміст [5]. Інші вчені зводять це поняття до аналізу складу злочинів, як правило, в науково-практичних коментарях або підручниках чи інших навчально-методичних виданнях, а треті – до кваліфікації злочинів [6].

Поряд з цим, тривалий час серед вчених дискутується питання про співвідношення кримінально-правової та кримінологічної характеристики видів злочинів, частина з яких вважає, що остання повністю включає першу, коли йдеться про кримінально-правові ознаки злочинів [3, с. 11–12].

Враховуючи, що дана проблема не входить до задач даного дослідження, а також особливості його предмета (прямої та безпосередньої кримінально-правової норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння транспортними засобами злочинними організаціями, в КК України не має), у цій роботі під кримінально-правовою характеристикою незаконного заволодіння транспортними засобами організованими злочинними формуваннями розуміється його теоретико-правова оцінка з огляду підстав кримінальної відповідальності, суспільної небезпечності, протиправності та караності, а також аналізу складу злочину та його кваліфікуючих ознак. Необхідність розгляду кримінально-правової характеристики зазначеного злочину саме у такому змісті обумовлена змістом протидії незаконному заволодінню транспортними засобами організованими злочинними угрупованнями та теоретико-прикладними завданнями, що складають мету даної наукової розробки. Щодо підстав кримінальної відповідальності (ст. 2 КК), то вони визначені в ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом» і ст. 255 КК «Створення злочинної організації» та передбачають відповідальність за кожен окремо вчинений злочин та по їх

сукупності (ст.ст. 30, 70, 71 КК) (п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» [7, с. 346]), що, звичайно, варто враховувати при організації заходів протидії злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами організованими злочинними угрупованнями. Суспільна небезпека цих злочинів полягає у тому, що останні, в частині створення злочинної організації, як вірно зробив висновок В. П. Тихий, створюють небезпеку нормальній життєдіяльності суспільства, суспільній стабільності, дестабілізують економічну та соціально-політичну сфери життя, порушують нормальне функціонування соціальних та економічних інститутів, підривають і гальмують прогресивний процес розвитку суспільства, перешкоджають проведенню соціально-економічної та правової політики, обплутують та закабляють людей, породжують обстановку незахищеності, створюють систему корупції в органах влади тощо [8, с. 465], а щодо незаконного заволодіння транспортним засобом – не тільки посягають на встановлений порядок користування транспортними засобами їх власниками чи іншими особами на законних підставах, але й створюють умови для вчинення організованими злочинним угрупованнями різноманітних злочинів.

Є й інші особливості, які слід враховувати при протидії даному суспільно-небезпечному явищу, а саме – кримінально-правова характеристика злочину, що пов'язаний з незаконним заволодінням транспортними засобами організованими злочинними організаціями, має передбачати аналіз як складу злочину, що передбачений ст. 289 КК, так і ст. 255 КК. Виходячи з цієї теоретико-практичної модифікації, слід визнати, що безпосередніми об'єктами цих злочинів виступають, з одного боку, суспільні відносини, які забезпечують безпеку дорожнього руху механічного транспорту (де додатковим, обов'язковим об'єктом, є відносини власності на транспортний засіб, що виникають між власником і не власниками, та інші речові відносини між володільцем обмеженого речового права на транспортний засіб (титульним володільцем) і всіма іншими особами, крім самого власника [8, с. 568]), а це, у свою чергу, виступає ще одним аргументом щодо віднесення незаконного заволодіння транспортними засобами до злочинів проти власності

(розділ VI Особливої частини КК), а, з іншого боку, – об’єктом даних злочинів є громадська безпека, яка є елементом та складовою національної безпеки України [9, с. 221–222]. Відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України», під національною безпекою розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються самий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [10]. Як з цього приводу влучно зауважив В. П. Тихий, відбиваючись у суспільній психології, громадська безпека, утворює такий стан суспільної свідомості, такий соціальний настрій, який характеризується відсутністю загроз життю і здоров’ю, свободі, свободі, недоторканості та безпеці людей, власності та іншим цінностям; люди почувають себе в безпеці, є вільними від страху [8, с. 461]. Більш того, громадська безпека утворює атмосферу громадського спокою та обстановку впевненості, а також полягає в надійності та ефективності захисту від злочинів, у наявності для цього відповідних гарантій відчуття безпеки, на яку можна покластися, у якій є впевненість та яка заспокоює. Зворотною стороною потреби в громадській безпеці є стан громадського неспокою, стурбованості в надійній охорони спільноти, відчуття незахищеності від злочинних посягань, наявності небезпеки, загроз для життя, здоров’я, майна та інших цінностей, почуття втрати безпеки, її відсутності, страх за життя і майно тощо, що є характерним результатом вчинення злочину, пов’язаного з будь-якою протиправною діяльністю організованих злочинних посягань, включаючи незаконне заволодіння транспортними засобами.

Об’єктивна сторона цього злочину виражається в незаконному заволодінні транспортними засобами одним членом злочинної організації або декількома особами (трьома і більше) організованої злочинної групи всупереч волі його власника чи законного користувача. При цьому даний злочин може бути вчинений тільки шляхом дії, пов’язаної з протиправним вилученням транспортного засобу із законного володіння власника чи користувача і встановлення тим самим тимчасового чи постійного розпорядження вилученим видом транспорту для задоволення своїх особистих потреб або потреб інших осіб [11, с. 599]. Вилучення транспортуючого засобу полягає в сукупності двох дій:

а) встановленні контролю над транспортним засобом;
б) переміщенні транспорту в просторі з місця первинного знаходження будь-яким способом [8, с. 568]. Встановлення контролю над транспортним засобом – це дії, що спрямовані на встановлення фізичного панування над ним, коли винний сам (у випадку, якщо він є членом злочинної організації і діє з її дозволу (відому тощо)) або з використанням декількох (трьох і більше осіб, якщо це злочинна група) суб'єктів злочину одержує можливість перемістити цього. Більш того, такі дії пов'язані з їх захопленням, яке може бути вчинене як із використанням насильництва, так і без нього [12, с. 13]. Переміщення транспортного засобу в просторі передбачає дії, за допомогою яких він переміщується з місця первинного знаходження в інше місце будь-яким способом (поїздка на транспортному засобі з використанням власного двигуна; транспортування за допомогою іншого транспортного засобу; штовхання за допомогою фізичної сили людини тощо). При цьому відстань, на яку було переміщено транспортний засіб, значення при кваліфікації цього не має [8, с. 568].

Як свідчить практика, дії щодо незаконного заволодіння чужим транспортом виражаються у двох формах: 1) незаконного заволодіння зазначеним транспортним засобом лише для тимчасового його використання (переміщення учасників організованих злочинних угруповань для будь-яких цілей, у тому числі для вчинення інших злочинів) або для задоволення особистих потреб, що виникли у винного (винних) осіб; 2) незаконне володіння певним транспортним засобом, що пов'язане з збереженням (розкраданням) його на свою користь або користь інших осіб [11, с. 599]. Для першої форми незаконного заволодіння транспортним засобом характерним є такий спосіб заволодіння, як його угон або захоплення для тимчасового використання. У цьому випадку суб'єкт (суб'єкти) злочину посягає на зазначені предмети не тому, що вони мають цінність, а тому, що транспортний засіб має особливу властивість (призначення) – швидкий рух (таким чином злочинець (злочинці) переміщується до місця крадіжки, вбивства, відпочинку, т.ін.). Злочин, що вчинений з використанням даної форми заволодіння, вважається закінченим з моменту незаконного заволодіння певним транспортним засобом для подальшого його тимчасового протиправного використання [8, с. 568]. При цьому, якщо

незаконне заволодіння відбувається під час руху транспортного засобу, то, як зазначено в п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. №14, злочин вважається закінченим з моменту встановлення контролю над ним. Проникнення в кабінку, гараж чи інше сховище, спробу запустити двигун або буксирувати транспортний засіб з метою заволодіння ним, необхідно, відповідно до роз'яснень Пленуму, розглядати як замах на вчинення злочину [13, с. 352].

До другої форми незаконного заволодіння транспортним засобом відносяться такі дії, які пов'язані з використанням такого засобу як цінного чужого майна на свою користь чи користь інших осіб (членів організованого злочинного угруповання). При цьому спосіб такого протиправного діяння, як свідчить практика протидії зазначеному злочину, може бути будь-яким: таємним, відкритим (з насильством чи без нього), шляхом обману або зловживання довірою та на кваліфікацію даного злочину не впливає [13, с. 352–353]. Незаконність заволодіння транспортним засобом, означає що винна (винні) особа всупереч або поза волею власника (користувача), протиправно вилучає транспортний засіб, не маючи на нього ані дійсного, ані передбачу вального права [14, с. 686], крім випадків крайньої необхідності (ст. 39 КК України) [8, с. 569]. При другій формі вчинення зазначених суспільно небезпечних дій цей злочин вважається закінченим з моменту протиправного заволодіння транспортним засобом, який дозволяє винній (винним) особі звернути викрадене на свою користь або користь інших осіб (п.п. 4, 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [15, с. 428].

Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з незаконним заволодіння транспортним засобом організованими злочинними угрупованнями, виражається в прямому умислі, а саме: на момент вчинення даного злочину особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, тобто, те, що заволодіває чужим транспортним засобом всупереч або поза волею власника (користувача); передбачала його суспільно небезпечні наслідки

(порушувала право власності та громадську безпеку) та бажала їх настання – незаконно заволодіти чужим транспортним засобом. При цьому зазначене заволодіння чужою річчю може вчинюватись, як свідчить слідчо-судова практика, з будь-яких мотивів та з будь-якою метою [13, с. 352], а, отже, на кваліфікацію даного злочину це впливати не буде [6, с. 126–128]. Як показало вивчення спеціальної літератури, вчиняючи зазначений злочин, винна особа може прагнути або обернути транспортний засіб на свою чи інших осіб користь, або тимчасово його використовувати (покататися, доїхати до певного місця; перевезти вантаж; викрасти людей або майно, що перебувають у транспортному засобі; спонукати потерпілого до виконання або невиконання певних дій; знищити або пошкодити транспортний засіб тощо).

Про мету обернення транспортного засобу на користь винного чи інших осіб (членів організованого злочинного угруповання, зокрема) може свідчити тривале користування транспортним засобом, що супроводжувалось його ретельним приховуванням, зміною кольору, заміною його окремих вузлів або деталей, номерного знака, підробкою документів тощо [8, с. 569]. Все це, без сумніву, слід враховувати при організації заходів оперативно-розшукового запобігання діяльності організованим злочинним угрупованням, у тому числі пов'язаної з незаконним заволодінням транспортними засобами. Точне встановлення мети необхідне, крім цього, для індивідуалізації призначення покарання (ст. 65 КК) та для вирішення питання про необхідність додаткової кваліфікації вчиненого. Так, у випадку вчинення винною особою злочину з метою обернути транспортний засіб на свою або інших осіб користь, усі подальші дії щодо такого транспортного засобу, включаючи його розбирання на запчастини, знищення чи пошкодження, охоплюється ст. 289 КК і не вимагають додаткової кримінально-правової оцінки [11, с. 600]. Водночас, коли винний вчиняє злочин з метою тимчасового використання транспортного засобу, не прагнучи обернення його на свою або інших осіб користь, однак надалі вирішує викрасти певні деталі транспортного засобу або пошкодити чи знищити його, вчинене має бути кваліфіковано за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) за ст. 289 і відповідною статтею КК, що передбачає відповідальність за викрадення чужого майна (залежно від способу вчинення

злочину) або ст. 194 КК відповідно. Коли ж злочин вчиняється з метою викрадення людей або предметів, що знаходяться у транспортному засобі, то таке суспільно небезпечне діяння також має кваліфікуватись за сукупністю злочинів (ст. 289 КК та ст. ст. 146, 185, 262 або 308 КК відповідно) [8, с. 569]. Поряд з цим, як це витікає зі змісту п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6.11.2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності», у цілому за викрадення транспортного засобу відповідальність наступає тільки за ст. 289 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК не потребується, за винятком тих випадків, що зазначені вище (викрадення людей, предметів, т. ін.), коли винні особи несуть кримінальну відповідальність по сукупності злочинів [15, с. 427].

Відповідно до чинного закону про кримінальну відповідальність, суб'єктом злочину, передбачено ч. 3 ст. 289 КК (вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом організованого групою), є фізична, осудна особа, яка вчинила його у віці 14 років [11, с. 600]. У той самий час, кримінальна відповідальність по ст. 255 КК «Створення злочинної організації» передбачена з 16-річного віку, який досягає винна особа до вчинення злочину [8, с. 469]. З цього витікає, що у випадку, коли в таких організаціях використовується можливість осіб віком від 14 до 16 років, то вони не несуть кримінальну відповідальність по ст. 255 КК. А це, у свою чергу пояснює високий рівень латентності діяльності саме зазначених злочинних формувань, а також свідчить про прогалини у чинному КК України з даних питань, які варто вирішувати, враховуючи, що згідно вимог ч. 4 ст. 3 КК застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Отже, внесення змін у ч. 2 ст. 22 КК «Вік, з якого можна наставати кримінальна відповідальність», та ст. 255 КК є очевидним. Такий висновок, крім цього, витікає з сучасного стану протидії організованими злочинами формуванням [16, с. 121–131], а також практики розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинами об'єднаннями [10, с. 342–348]. Разом з тим, при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом», слід враховувати, що не відсторонені від керування транспортним засобом водії, які

самовільно здійснили поїздку на закріпленому за ними транспортному засобі, а також службові особи (ч.ч. 3,4 ст. 18 КК) підприємств, установ і організацій, що мають певні повноваження з оперативного управління, використання й розпорядження транспортними засобами, не можуть визнаватися суб'єктами тимчасового незаконного заволодіння транспортним засобом. Як свідчить практика, за наявності передбачених у законі ознак такі дії мають кваліфікуватися за ст.ст. 192, 356 або 364 КК відповідно [8, с. 569–570]. У випадках, коли особи, які не брали участі у вилученні транспортного засобу, але після заволодіння ним винною особою здійснили поїздку на ньому, кримінальній відповідальності вони, як це роз'яснив у п. 16 постанови Пленуму від 23 грудня 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» [13, с. 353], по ст. 289 КК не підлягають.

До кваліфікуючих ознак злочину, що передбачений ст. 289 КК відносяться: а) незаконне заволодіння транспортним засобом, що вчинене повторно або за попереднього змовою групою осіб, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильств, або вчинені з прониканням у приміщення чи інше сховище, або якщо воно завдало значної матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 289 КК); б) ті ж самі дії, що передбачені частинами першою або другою ст. 289 КК, вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, якщо вони завдали великої матеріальної шкоди (ч. 3 ст. 289 КК).

Враховуючи, що аналіз цих особливо обтяжуючих ознак злочину, тобто його кваліфікуючих ознак, досить ґрунтовно описані в наукових джерелах [17] та постанові Пленуму Верховного Суду України [13], у даній статті увага акцентована лише на деяких особливостях та дискусійно-пізнавальних моментах. Зокрема, серед кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ст. 289 КК, відсутня така, як вчинення злочину злочинною організацією. У той самий час, як це витікає зі змісту п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини,

вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» при кваліфікації злочинів, вчинених організованою групою або злочинною організацією, суди зорієнтовані на те, щоб при прийнятті рішень вони мають суворо дотримуватись положень ч. 1 ст. 30 КК про умови відповідальності організаторів та учасників таких об'єднань, враховуючи при цьому, що зазначені умови є неоднаковими і залежать від того, у складі якого об'єднання особа вчинила злочин – організованої групи чи злочинної організації. Якщо в першому випадку відповідальність настає тільки за злочинні дії осіб які зорганізувалися, то в другому – і за саму організацію злочинної діяльності, тобто злочинами визнаються і створення злочинної організації та (або) вступ до неї, безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчинювати конкретні злочини. Саме тому злочини, вчинені у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами КК за сукупністю з нормою КК, яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею злочинах (ч.1 ст. 255) [7, с. 346]. У зв'язку з цим, виникає цілком логічне питання: на яку частину ст. 289 КК робити посилання, виносячи рішення по сукупності вчинених злочинною організацією злочинів? На практиці суди застосовують частину третю цієї статті. Але, це не вірно. Вихід з цієї ситуації бачиться в наступному – доповнити ст. 289 КК України новою ч. 4 наступного змісту: «Дії, передбачені частинами першою, другою або частиною третьою цієї статті, вчинені злочинною організацією». Відповідно нині діючу частину 4 ст. 289 КК вважати частиною п'ятою. Необхідність зазначеної видозміни обумовлена наступними обставинами: а) недопустимістю застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 3 ст. 3 КК). Як з цього приводу правильно зауважив П. С. Матишевський, положення ч. 3 ст. 3 КК, за яким злочинність, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом, - це законодавче закріплення принципу немає злочину та покарання без вказівки на те у законі (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) та певне відтворення принципу законності, який закріплено в Конституції України: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» (ч. 2 ст. 58). Враховуюче зазначене Положення,

ч. 3 ст. 3 КК, по-перше, зобов'язує державні органи і посадових осіб суворо додержуватись норм закону про кримінальну відповідальність при притягненні винної особи до кримінальної відповідальності та застосуванні до неї покарання і, по-друге, виключають застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією щодо дій, які не передбачені нормами загальної та Особливої частини КК, що заборонено положення ч. 4 ст. 3 КК [14, с. 9–10]; б) формами співучасті, що визначені в ст. 28 КК, однією з яких є вчинення злочину злочинною організацією (ч. 4), та вимогами ст. 65 КК «Загальні засади призначення покарання», відповідно до положень частини першої якої суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин (у даному випадку – по ст. 289 КК та ст. 255 КК) за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу (у даному випадку – ч. 4 ст. 28 КК, ст. 30 КК, ст. 70 КК); 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (у даному випадку – ст. 255 КК відноситься до найбільш небезпечних суспільно небезпечних проявів, а відповідно положень ст. 12 КК – й до особливо тяжких злочинів); в) судовою практикою, що має місце при кваліфікації особливо тяжких злочинів. Так, у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7.02.2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначено, що у разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу, вимагання, незаконного заволодіння транспортним засобом, дії винного кваліфікуються по сукупності злочинів, тобто за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК і статтею, якою передбачено відповідальність за злочинне заволодіння чужим майном [18, с. 205]. Аналогічні правила визначені й в інших постановах Пленуму Верховного Суду України [19]; г) визначеними в науці кримінального права критеріями кваліфікації злочинів.

Підводячи підсумки по даному питанню дослідження, варто визнати, що кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортним засобом організованими угрупованнями, дає можливість

визначити не лише причини зазначеного суспільно небезпечного явища на теоретико-пізнавальному рівні, але й встановити практичні проблеми, що виникають у слідчо-судових органах при кваліфікації цих злочинів, які слід вирішувати з огляду як сьогоденних задач сучасної державної кримінально-правової політики України, так і гармонізації вітчизняних норм до вимог міжнародно-правових актів, згоду на які дала Верховна Рада України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Литвинов А. Н. Противодействие преступности : [учеб. пособие] / Литвинов А. Н., Давыденко Л. М., Давыденко М. Л. и др. – К. : Хай-Тек Пресс, 2011. – 200 с.
2. Никифорчук Д. Й. Аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності : [навч.-практ. посіб.] / Никифорчук Д. Й., Бусол О. Ю, Бірюков Г. М. – К. : Нац. ун-т ДПС України, 2012. – 152 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. – 712 с.
4. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : [моногр.] / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
5. Драний В. В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Драний. – К. : НАВС, 2013. – 20 с.
6. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
7. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : Паливода А. В., 2011. – С. 342–348.

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

9. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – К. : Текст, 2008. – 400 с.

10. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України від 1 серп. 2003 р. – К., 2003. – № 39. – Ст. 351.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України – 4-те вид., переробл. та допов. / за заг. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.

12. Запобігання незаконному заволодінню автотранспортом, що вчиняється за участю неповнолітніх : [метод. рек.] / Чернявський С. С., Брисковська О. М., Просолов О. А. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К., 2011. – 60 с.

13. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : Паливода А. В., 2011. – С. 349–357.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 3-тє вид., переробл. та допов. – К. : Атіка, 2005. – 1064 с.

15. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : Паливода А. В., 2011. – С. 427–348.

16. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : [моногр.] / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

17. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2005. – 36 с.

18. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : Паливода А. В., 2011. – С. 202–212.

19. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : Паливода А. В., 2011. – 456 с.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ

Василинчук Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ;

Алексійчук Микола Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ;

Дерев'яно Павло Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Обґрунтовано окремі шляхи вдосконалення порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; оперативні підрозділи.

Обоснованы некоторые пути совершенствования порядка проведения негласных следственных (розыскных) действий в противодействии преступности.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия; оперативные подразделения.

In this article grounded an author some ways of perfection of operational search measures and secret investigators of criminal investigation actions in a fight against criminality.

Keywords: operational search measures; secret inquisitional (to the search) actions; operative subdivisions.

Одним із послідовних кроків законодавця у реформуванні системи кримінальної юстиції України стала розробка та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, який визначатиме порядок кримінального провадження на її території. Вказаний документ є принципово відмінним від попереднього кримінально-процесуального закону, оскільки містить багато нових та незвичних для українського права положень. Зокрема главою 21 цього документу закріплено систему негласних слідчих дій, що фактично забезпечує злиття до цього часу двох окремих видів державно-владної діяльності: оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної.

Основним функціональним призначенням негласних слідчих (розшукових) дій у оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил та засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність [1].

Отже, виникає необхідність проаналізувати негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи з позиції практики їх застосування і запропонувати деякі шляхи їх вдосконалення.

Свою позицію щодо оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих розшукових дій висловило чимало науковців, серед яких О.В.Говоров, І.І. Мусієнко, С.О. Гриненко, Є.Д. Скулиш, М. О.Шилін, М.Є.Шумило, Л.Д. Удалова, Д.Й. Никифорчук та ін., проте на сьогодні публікації у фахових виданнях щодо проблем та шляхів вдосконалення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих розшукових у протидії

економічній злочинності висвітлено недостатньо, що потребує подальшого аналізу.

Метою цієї статті є розгляд проблемних положень нормативно-правих актів та відомчих Інструкцій, що регламентують проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, та запропонування деяких шляхів їх удосконалення.

Новий КПК змінив ситуацію докорінно. Ті дії, які раніше називались оперативно-розшуковими, нині називаються негласними слідчими (розшуковими), однак і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не позбавив оперативні підрозділи на проведення оперативно-розшукових заходів.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [2]. У ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [3].

Водночас, якщо проаналізувати негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. ст. 260–264, 267–275 КПК України [3], а також оперативно-розшукові заходи, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», пунктами: 2, 7–12, 14, 17, [2] то тут можна погодитися з думкою М. О. Шиліна, який зазначає, що зазначені дії і заходи є тотожними, хоча й мають різну назву [4].

Аналіз стану оперативно-розшукової діяльності свідчить про наявність низки проблемних питань, які негативно впливають на її ефективність і потребують врегулювання на законодавчому рівні.

З набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України було внесено зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Однак, чіткого переліку видів оперативно-розшукових заходів, які можуть проводитись за ініціативною оперативного підрозділу під час проведення оперативно-розшукової діяльності, не визначено.

Стаття 8 зазначеного вище Закону України містить лише відсылні норми на положення КПК України щодо порядку проведення оперативно-розшукових заходів.

По-перше, об'єктом оперативно-розшукової діяльності є особа, яка підозрюється у вчиненні протиправного діяння. Об'єктом негласних слідчих (розшукових) дій може бути будь-яка особа. Уже одне це викликає плутанину в рішеннях оперативних працівників.

По-друге, у кримінальному провадженні прокурор є процесуальним керівником і приймає всі необхідні рішення, у тому числі і щодо контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Конституцією України (стаття 121), Законом України «Про прокуратуру», Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» прокурор уповноважений на здійснення нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і не наділений правом приймати рішення щодо проведення конкретних оперативно-розшукових заходів. У передбачених законом випадках він погоджує рішення, прийняті керівниками оперативних підрозділів. Інші дії і рішення прокурора можуть розцінюватись як втручання прокурора в оперативно-розшукову діяльність.

По-третє, нова редакція статті 8 позбавила оперативні підрозділи можливості відшукувати поштово-телеграфну кореспонденцію, на яку необхідно було накладати арешт, а також вилучити чи іншим способом використати в інтересах оперативно-розшукової діяльності.

Така кореспонденція могла відшукуватись за почерком, за виглядом упаковки, місцем відправки чи одержання тощо.

Надано право лише накладати арешт.

У статті 262 КПК зазначено, що контроль і затримання кореспонденції покладається на установу зв'язку, але така установа (термін) не передбачена Законом України «Про поштовий зв'язок».

Крім того, більше 30 підприємств, які мають ліцензію на надання послуг щодо поштового зв'язку, в тому числі фінансові відправлення, не мають допуску до державної таємниці, і такий допуск не передбачений ліцензіями.

По-четверте. На сьогоднішній день, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативний підрозділ обмежено

у праві звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення оперативно-розшукових заходів, що інколи призводить до несвоєчасного виявлення та припинення злочинів.

Переважна більшість оперативно-розшукових заходів, визначених частиною першою статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2], прирівнюється до негласних слідчих (розшукових) дій, визначених статтями 260–264, 267–271 КПК України [3], дозвіл на проведення яких надається судом на підставі клопотання слідчого або прокурора та за наявності кримінального провадження.

Вказане обмежує оперативний підрозділ у праві самостійно звертатися з клопотанням до слідчого судді щодо проведення оперативно-розшукових заходів у рамках оперативно-розшукової справи, а також відмови суду надавати зазначений дозвіл.

У свою чергу, відповідно до частини другої статті 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, у разі виявлення ознак злочину зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Однак, фіксація протиправних діянь та подальший збір фактичних даних без проведення оперативно-розшукових заходів, дозвіл на проведення яких надається судом, є неможливим.

Отже, структура і зміст деяких положень статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2] не відповідають завданням та специфіці оперативно-розшукової діяльності, об'єкту цієї діяльності, що відрізняє оперативно-розшукову діяльність від аналогічного виду негласних слідчих (розшукових) дій і згубно впливає на діяльність підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Суперечливим є не тільки зазначене, а той факт, що у самому Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» взагалі відсутні поняття оперативно-розшукових заходів, їх класифікація. Натомість визначає порядок їх проведення, відносячи до них негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені в КПК України.

При цьому порядок проведення переважної більшості оперативно-розшукових заходів здійснюється у відповідності з вимогами Кримінального процесуального кодексу України (частина перша статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» пункти 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 17), тобто за участі працівників слідчого підрозділу, а за його відсутності – на підставі відповідного доручення слідчого.

Вказане суперечить вимогам частини 2 статті 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2], оскільки орган досудового розслідування може отримати зібрані матеріали, які містять ознаки злочину, виявлені оперативним підрозділом, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння осіб і груп для початку кримінального провадження та подальшого здійснення досудового розслідування.

Наприклад, новий Кримінальний процесуальний кодекс України значно розширив повноваження слідчих в можливостях виявлення та припинення корупційних злочинів, надавши право проводити негласні слідчі (розшукові) дії. А в частині викриття фактів неправомірної вигоди саме слідчі наділені виключними повноваженнями щодо проведення слідчих дій, які дають змогу отримати докази вчинення цього злочину [5].

Так, згідно змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що набули чинності разом з новим КПК, серед оперативно-розшукових заходів, які вправі проводити оперативні підрозділи, відсутні спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину.

На сьогодні поки що відсутній належний порядок і тактика проведення цих негласних слідчих дій. Проте очевидно, що спеціальний слідчий експеримент – це новий вид негласної слідчої (розшукової) дії, при якій штучно створюється характерна для повсякденної діяльності (максимально наближена до реальності) особи ситуація або обставини, що надають можливість виявити злочинний умисел і зафіксувати дії особи в цих обставинах. Зміст спеціального слідчого експерименту, полягає у тому що уповноважена особа, яка його здійснює, вносить необхідні і достатні зміни в обстановку, у якій діє підозрюваний. Така особа, сприймаючи ці зміни обстановки як

необхідні йому для досягнення мети, реагує на них відповідно до своїх задумів і планів.

Найбільш характерний цей захід під час фіксації факту неправомірної вигоди.

Те що стосується імітування обстановки злочину то це є різновидом контролю за вчиненням злочину, що полягає у сукупності підпорядкованих єдиному плану заходів, що відбуваються з використанням спеціальних засобів, які відтворюють ситуацію вчинення злочину, з метою створення відповідних умов для спонукання особи, яка готує вчинення злочину, до поведінки. Що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати дані злочини [6, с. 684–695].

У переліку оперативно-розшукових заходів, які вправі застосовувати оперативні підрозділи згідно з новою редакцією Закону, відсутні повноваження щодо проведення спеціального слідчого експерименту або імітування обстановки злочину. Проводити такі дії вправі лише слідчий.

Як показує практика, після набрання чинності новим КПК та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13 квітня 2012 року № 4652-VI, між Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК виникли певні колізії.

У першу чергу це стосується порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які новим КПК дозволяється провадити безпосередньо слідчим (до набрання чинності КПК ця функція була покладена виключно на оперативно-розшукові підрозділи). При цьому чіткий розподіл повноважень між слідчим та працівниками підрозділів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності, чинним законодавством наразі не передбачений.

Окрім того, існують деякі розбіжності між самими відомчими наказами, інструкція, а також законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України у питаннях проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

Так, положення Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні

кримінальних правопорушень, затвердженої Наказом МВС України 14.08.2012 № 700 не відповідають нормам КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої керівниками правоохоронних органів держави 16.11.2012 р.

Зокрема, у наказі № 700 передбачені повноваження слідчого, які відсутні у Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 40) та у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» стосовно вивчення ОРС та надання рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину (п.3.2), а також закріплення слідчого за ОРС для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу (п.3.1).

Не передбачено зазначеними законодавчими актами ознайомлення з матеріалами ОРС начальника слідчого підрозділу та слідчого у період розшуку особи, яка переховується від органів розслідування (п.8.4).

Також не передбачено зазначеними нормами розгляд матеріалів ОРС для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР на оперативних нарадах за участю начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці (п.3.3) [7].

Не відповідають Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої керівниками всіх правоохоронних органів України [8], положення наказу №700 в частині надання доручень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (п.2.7.4). Пунктом 2.7.4 передбачено надання доручень слідчим співробітникам оперативного підрозділу, а зазначеною Інструкцією – керівнику органу (розділ 3). Цю невідповідність можна пояснити тим, що наказ №700 видано у серпні 2012 року, а Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій затверджена у листопаді 2012 року.

Підсумовуючи сказане, та погоджуючись з думкою професора Берназ В. Д., який зазначає що правова невизначеність

поняття ОРЗ та відсутність їх законодавчого переліку негативно позначається на правозастосовному процесі не лише підрозділів, уповноважених на здійснення ОРЗ, а й органів досудового розслідування [9, с. 226–230].

Тому на нашу думку необхідно чітко розмежувати оперативно-розшукові заходи з негласними слідчими (розшуковими) діями, передбаченими в пунктах 7–12 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також відомчими наказами та інструкціями у визначені оперативно-розшукові заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема:

– потребує нового визначення поняття «оперативно-розшукова діяльність», яке повинно більш чітко розкривати її характер (пошуковий, розвідувальний та контррозвідувальний), форми реалізації (гласну і негласну), а також за змістом включати не тільки проведення оперативно-розшукових заходів, але й негласних слідчих (розшукових) дій і роботу з негласним апаратом, тощо;

– оперативно-розшукову діяльність доцільно розділити на декілька стадій, зокрема, стадію пошуку первинної оперативно-розшукової інформації, її перевірки, а також провадження в оперативно-розшукових справах та негласних слідчих (розшукових) дій;

Потребує доповнення:

– ст. 6. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у якій зазначити що Підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є: наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину *або можуть бути причетними до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, ознаки та склад якого неможливо встановити іншим шляхом.* Так як фактична вся інформація, яка надходить до оперативних підрозділів органів внутрішніх справ стосується осіб, які вже вчинили кримінальне діяння. Така інформація потребує перевірки за допомогою гласних та негласних заходів, у тому числі оперативно-розшукових, із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Перевірка такої інформації може проводитися лише в межах оперативно-розшукових справ, оскільки проведення

певної категорії заходів потребує процедури отримання відповідних дозволів і погоджень.

Направлення же неперевіреної інформації або інформації з неповними даними щодо конкретного кримінального правопорушення або особи, яка його вчинила до органів досудового розслідування призведе до негативних наслідків (збій у статистичних відомостях, збільшення неправдивих повідомлень та незаконно вжитих запобіжних заходів).

– ст. 7 Закону України «Про оперативно розшукову діяльність» у якій передбачити що Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані: у межах своїх повноважень, відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вжити необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів, *отримання інформації про осіб, причетних до вчинення злочинів*, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

Запропонована редакція пункту 1 частини 1 статті сьомої закріпить обов'язок вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів для отримання інформації, яка дозволить притягнути до відповідальності та затримати причетних до вчинення злочину осіб.

– також необхідно на законодавчому рівні усунути існуючу правову колізію, через яку сьогодні неможливо чітко розмежувати права оперативних підрозділів та оперативно-розшукові заходи і негласні слідчі (розшукові) дії, які вони можуть застосовувати, для цього необхідно: а) дати поняття оперативно-розшукових заходів; б) провести їх класифікація на ті, які можуть застосовуватися до і після заведення оперативно-розшукових справ; в) надати оперативним підрозділам право звертатися до суду із клопотанням про проведення оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глушков В. О. Проведення оперативного експерименту з метою розкриття корупційних дій (порівняльний аналіз) / В. О. Глушков, О. А. Білічак // Теоретичні та практичні засади протидії злочинам у бюджетній сфері: матеріали міжвід. семінару-

наради та наук.-практ. семінару. – К. : ДДСБЕЗ МВС України, 2013. – С. 16–20.

2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // *Голос України*. – 1992. – № 56.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // *Голос України*. – 2012. – № 90–91.

4. Шилін М. О. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового кримінального процесуального кодексу України / М. О. Шилін // *Вісник Національної академії прокуратури України*. – 2013. – № 1. – С. 59–64.

5. Організаційно-правові засади протидії корупції за новим законодавством : матеріали наук.-практ. семінару (26 лют. 2010 р.). – Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 111 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 684–685.

7. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

9. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5/. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

10. Берназ В. Д. Правові природа, поняття та загальна класифікація негласних (розшукових) дій / В. Д. Берназ // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. – 2013. – № 5. – С. 226–230.

Зьолка Валентин Леонідович –
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії
Державної прикордонної служби
України ім. Б. Хмельницького

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

Здійснено комплексний аналіз адміністративного законодавства й наукової літератури з метою з'ясування особливостей побудови та функціонування системи управління Державною прикордонною службою України. Обґрунтовано пропозиції щодо: проведення оптимізації системи управління з подальшим переходом до трирівневої системи; розширення управлінських повноважень первинних ланок; уточнення правових підстав централізованого управління системою прикордонного відомства; реформування місцевих ланок управління з урахуванням територіального принципу побудови; систематизації відомчих актів, що регламентують безперервне оперативне управління; нормативного закріплення найбільш важливих організаційно-технічних європейських принципів адміністративного права та їх змісту.

Ключові слова: система управління; рівні (ланки) управління; принципи управління; Державна прикордонна служба України.

Проведен комплексный анализ административного законодательства и научной литературы с целью выяснения особенностей построения и функционирования системы управления Государственной пограничной службой Украины. Обоснованы предложения относительно: проведения оптимизации системы управления с последующим переходом к трехуровневой системе; расширения управленческих полномочий первичных звеньев; уточнения правовых оснований централизованного управления системой пограничным ведомством; реформирования местных звеньев управления с учетом территориального принципа построения; систематизации

ведомственных актов, регламентирующих непрерывное оперативное управление; нормативного закрепления наиболее важных организационно-технических европейских принципов административного права и их содержания.

Ключевые слова: система управления; уровни (звенья) управления; принципы управления; Государственная пограничная служба Украины.

This article provides complex analysis of administrative legislation and scientific literature with the aim to clear up the peculiarities of command and control system of State Border Guard Service of Ukraine construction and functioning. Hereon the following proposals were grounded: carrying the optimization of command and control systems aiming at the three-tier system; increase of authority of primary sectors; more accurate definition of legal grounds of border department centralized management; restructuring of local boards of administration taking into account territorial and administrative principles; classification of departmental acts which bring into regulation continuous operational management; consolidating most important organizational and technical European leading principles of administrative law and its main contents.

Keywords: control systems; three-tier system; principles of management; State Border Guard Service of Ukraine.

Умовах постійного нарощування завдань що стоять перед прикордонним відомством в сфері забезпечення прикордонної безпеки, зростають і обсяги управлінської діяльності. Удосконалення управління елементами системи Державної прикордонної служби України (далі Держприкордонслужби) є важливим і необхідним фактором підвищення надійності і ефективності охорони державного кордону.

Актуальність наукових досліджень стану та шляхів реформування системи управління в Держприкордонслужбі обумовлена вимогами адміністративної реформи яка проводиться в Україні, основними напрямками якої є: «наукове та інформаційне забезпечення системи державного управління, формування механізмів наукового та інформаційного моніторингу її функціонування» [1].

Курс на розбудову Держприкордонслужби як «правоохоронного органу європейського типу», визначений у Концепції розвитку Держприкордонслужби України до 2015 року [2], вимагає закріплення на законодавчому рівні та запровадження у практику загальних принципів європейського адміністративного права що стосуються побудови та діяльності публічної адміністрації.

В умовах запровадження в життя вимог Концепції інтегрованого управління кордонами перед органами управління Держприкордонслужби постають нові завдання, які раніше не вирішували або вирішували самостійно у досить звужених формах, що не може не відобразитись на організації та методах управління.

Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження системи державного управління в Держприкордонслужбі склали загальнотеоретичні наукові праці фахівців у галузі адміністративного права: В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, Т. Є. Кагановської, В. К. Колпакова, Т. О. Коломоєць, С. В. Кувакіна, Ю. Д. Конєва, Б. М. Марченко, Д. М. Павлова, В. В. Новикова, А. А. Пухтецької, В. П. П'яtkова, Н. І. Процюка, А. А. Стрижака, В. О. Хоми, С. І. Щербака та інших.

Крім того, під час дослідження виявилось необхідним звернення до праць науковців в галузях „державного управління” та «військові науки»: В. Д. Граждан, М. М. Литвина, В. В. Заложа, А. Б. Мисика.

Водночас, окремі теоретичні та практично-прикладні питання організаційно-правового забезпечення вдосконалення існуючої системи державного управління Держприкордонслужбою досліджені недостатньо, тому існує об'єктивна потреба наукового пошуку у цих напрямках.

Метою статті є наукова розробка і обґрунтування сутності і змісту трансформацій правової регламентації у сфері внутрішньо-управлінських відносин в Держприкордонслужбі.

Управління елементами системи Держприкордонслужби України це складова частина, особлива різновидність державного управління, що здійснюється в специфічній сфері – у сфері охорона державного кордону.

Ключовим завданням, визначеним Концепцією розвитку Держприкордонслужби, – є реформування системи управління, що передбачає: створення чотирирівневої системи управління; запровадження сучасних принципів та засобів управління [2].

Особливості побудови системи управління в Держприкордонслужбі обумовлені набуттям статусу адміністративного відомства. Прикордонне відомство побудовано ієрархічно, має лінійну структуру, нищі по ієрархії організації організаційно (адміністративно) підпорядковані вищестоящим, а останні несуть відповідальність за їх діяльність.

Кожне відомство складається з трьох блоків: виробничого; обслуговуючого та адміністративного. В адміністративному блоці розрізняють рівні (ланки) управління [3].

В Прикордонних військах СРСР система органів управління складалась з чотирьох рівнів: Головне управління прикордонних військ; управління військ прикордонного округу; управління з'єднань і частин, що входили до складу округів, а також окремих частин та підрозділи [4, с. 170].

Аналіз правових підстав побудови системи управління в правоохоронних органах на даному етапі розвитку дозволяє виявити тенденцію до зменшення кількості управлінських рівнів. Так, у відповідності до вимог ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України» передбачена дворівнева система управління: Центральне управління та регіональні органи. При цьому, у ст. 11 Закону визначено, що розміщення і територіальна компетенція регіональних органів може не збігатися з адміністративно-територіальним поділом України [5].

У відповідності до Положення про Міністерство внутрішніх справ України система управління органами внутрішніх справ України складається з трьох ланок: Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС), в складі якого функціонують головні управління, управління та служби; управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; районних, районних в містах, міських управлінь (відділів), лінійних управлінь (відділів) [6]. При цьому система територіальних органів внутрішніх справ побудовано відповідно до адміністративно-територіального поділу держави. Діяльність органів внутрішніх справ на транспорті поширюється на територію кількох областей, носить міжтериторіальний характер [7].

Науковці, досліджуючи зарубіжний досвід реформування управлінських структур у прикордонних відомствах суміжних держав, приходять до висновку що типовими організаційними

заходами є: оптимізація органів управління та скорочення управлінських ланок [8; 9].

В Російській Федерації система управління Прикордонною службою ФСБ була приведена у відповідність до територіального принципу організації діяльності. Управлінська вертикаль Прикордонної служби ФСБ Російської Федерації (Центральний апарат – Регіональні прикордонні управління – прикордонні загони) зазнала якісних змін організаційно-правового характеру. У відповідності з планом розвитку Прикордонної служби ФСБ Російської Федерації відбувається формування прикордонних управлінь ФСБ Росії в прикордонних суб'єктах Російської Федерації. Ці управління стають основними територіальними прикордонними органами наділеними усією повнотою функцій та відповідальності за організацію охорони кордону. Прикордонні округи, які існували раніше в формі регіональних прикордонних управлінь, ліквідовані. В федеральних округах створені регіональні управління, які виконують в основному організаційно-контрольні функції. На базі прикордонних загонів формуються районні (міжрайонні) служби, які звільняються від функцій забезпечення. Основні зусилля в своїй діяльності вони зосереджують на протидії транскордонній злочинності в межах прикордонної території та охорони кордону [10].

Нова модель функціонування Прикордонної варти Республіки Польщі, яка втілюється в життя відповідно до «Основ багаторічної Концепції функціонування Прикордонної варти на 2009–2015 р.» пропонує рішення, котрі мають привести організацію у відповідність до потреб пов'язаних із вирішенням різноманітних завдань на зовнішніх та внутрішніх кордонах Європейського Союзу. Безумовно це стосується і питань удосконалення системи управління прикордонним відомством. Згідно Розділу 2 Закону Республіки Польщі «Про Прикордонну варту» від 12 жовтня 1990 року (зі змінами та доповненнями) можна виділити дві ланки управління: центральну та територіальну. Центральним органом є Головний комендант Прикордонної варти, який підпорядкований Міністру внутрішніх справ (ст. 2). Територіальними органами є: коменданти підрозділів Прикордонної варти та коменданти контрольно-перепускних пунктів и дивізіонів Прикордонної варти (ч. 1 ст. 5). З метою забезпечення діяльності Головного коменданта,

комендантів підрозділів, контрольно-перепускних пунктів та дивізіонів створені та функціонують підпорядковані їм відомства та установи, а саме: Головна комендатура Прикордонної варти та комендатури відповідних територіальних органів (ст. 5а) [11].

З метою реалізації концептуальних вимог розвитку в Держприкордонслужбі України створена чотирирівнева система управління, ланками якої є: Адміністрація Держприкордонслужби; регіональні управління; органи охорони державного кордону; відділи прикордонної служби.

Особливістю нової системи управління є те, що її основою стали підрозділи нового типу – відділи прикордонної служби, які здійснюють оперативну, технічну та фізичну охорону державного кордону, прикордонний контроль і пропуск через державний кордон у встановленому порядку осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, виявляють і припиняють випадки незаконного їх переміщення, а також забезпечують дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму [12].

Аналіз сучасних типів відділів прикордонної служби, їх організаційно-штатної структури, основних завдань відділів, основних завдань структурних підрозділів відділів, обов'язків посадових осіб відділів дозволяє зробити висновок про підвищення значущості і відповідальності начальника відділу прикордонної служби як суб'єкта управлінських відносин.

У зв'язку з цим окремі науковці висовують пропозицію щодо можливого переходу від чотирирівневої системи управління до трирівневої: центральний, регіональний і місцевий рівні. Золотов В. П. в якості регіонального органу пропонує створити обласне Управління Прикордонної служби України, місцевого – відділи прикордонної служби. Крім того, автор пропонує обмежити сферу впливу регіональних органів управління межами територій міст і районів [9].

З даними пропозиціями можна було б погодитись, як би вони були підкріплені обґрунтуваннями перерозподілу повноважень між зазначеними органами управління.

Слід зауважити що у базовому законі відсутня норма яка б чітко закріплювала чотирерівневу систему управління в прикордонному відомстві. Натомість аналіз Закону України «Про Державну прикордонну службу України» дає змогу виділити в

системі Держприкордонслужби аж дві системи управління: дворівневу та трьохрівневу.

Дворівнева система управління складається з: Адміністрації Держприкордонслужби (1-й рівень) та органів які безпосередньо підпорядковані центральному органу виконавчої влади – Морська охорона; розвідувальний орган; адміністрація навчальних закладів, науково-дослідних установ, підрозділів спеціального призначення та органів забезпечення (2-й рівень).

Інша система управління включає три ланки: Адміністрація Держприкордонслужби; регіональні управління; органи охорони державного кордону. Відділи прикордонної служби, згідно ч. 3 ст. 10 Закону, входять до складу прикордонного загону і як самостійний учасник управлінських відносин у законі не виокремлюються. А визначення у ст. 10 Закону органу охорони державного кордону як основної оперативно-службової ланки Держприкордонслужби України на яку покладаються охорона певної ділянки державного кордону самостійно чи у взаємодії з іншими органами охорони державного кордону дає підстави стверджувати що саме ця ланка (а не відділ прикордонної служби) займає найнижчий щабель в системі управління.

Сьогодні можна спостерігати ситуації коли прогалини у законодавстві намагаються усувати шляхом активної відомчої нормотворчості. Так, відомчим актом відділ прикордонної служби визначено як основний підрозділ органу охорони державного кордону [12]. Це свідчить, що саме відділ прикордонної служби є найнижчою ланкою в системі управління Держприкордонслужби і його правовий статус повинен знайти своє закріплення ст. 10 Закону України «Про Державну прикордонну службу України».

Вищий щабель в системі управління прикордонним відомством займає Адміністрація Держприкордонслужби, яка згідно ст. 7 Закону «здійснює управління Держприкордонслужбою» [13]. Адміністрація Держприкордонслужби науковцями визначається як «орган стратегічного управління оперативно-службовою діяльністю Держприкордонслужби України» [14, с. 269].

В Положенні про Адміністрацію Держприкордонслужби, одним з основних завдань визначено «здійснення управління територіальними органами, Морською охороною, органами охорони державного кордону, розвідувальним органом, органами

забезпечення, навчальними закладами та науково-дослідними установами» [15]. Тобто мова йде про безпосереднє управління. Однак, у п. 7 Положення уточнюється, що Адміністрація Держприкордонслужби України здійснює свої повноваження безпосередньо та через територіальні органи – регіональні управління Держприкордонслужби України, які утворюються нею [15].

На думку автора, слід на законодавчому рівні визначити підстави «втручання» Адміністрації Держприкордонслужби в управлінську діяльність нижчих суб'єктів. Вбачається що це мають бути лише випадки коли необхідно забезпечити законність в діяльності того чи іншого управлінського рівня, або з метою централізації влади викликану потребами особливого періоду чи загострення обстановки на державному кордоні. Закріплення права Адміністрації Держприкордонслужби безпосередньої участі в управлінні не повинно «принижувати» ролі інших суб'єктів управління.

Аналіз управлінських повноважень інших ланок управління свідчить що і вони здійснюють владний вплив на визначене коло об'єктів управлінських підсистем.

Згідно відповідного Положення регіональне управління Держприкордонслужби України є територіальним органом Адміністрації Держприкордонслужби і в межах повноважень, делегованих Адміністрацією Держприкордонслужби України, здійснює керівництво оперативно-службовою та адміністративно-господарською діяльністю підпорядкованих органів охорони державного кордону, органів забезпечення і переданих у підпорядкування загонів морської охорони [16].

Основним завданням органу охорони державного кордону є «безпосереднє керівництво підпорядкованими підрозділами» [17].

В сучасних умовах слід підтримати пропозиції науковців які вважають, що під час реформування системи управління Держприкордонслужби слід вирішити наступні принципові питання: підвищити роль первинних ланок охорони кордон; перерозподілити функції між центральним і регіональними органами управління, їх упорядкування з метою уникнення дублювання; скоротити питому вагу управлінських структур в інтересах посилення органів охорони кордону; відмовитись від економічно обтяжливих і практично недоцільних структур [17].

При цьому слід реалізувати завдання визначені Концепцією адміністративної реформи. У положеннях, які закріплюють адміністративний статус суб'єктів державного управління Держприкордонслужби, слід реалізувати наступні вимоги Концепції: визначити осіб (посади), що приймають рішення і персонально відповідають за них, з відповідним розподілом прав і відповідальності; закріпити відповідальність особи, яка приймає рішення, за невірні рішення, за бездіяльність щодо запобігання виникненню збитків; унормувати процедура узгодження, яка має носити дорадчий характер, за винятком випадків, передбачених законами; реалізувати ідею розширення повноважень первинних об'єктів управління шляхом запровадження, відносної автономії – часткового підпорядкування. Наприклад, делегування підлеглому органу такого важелю керівного впливу, як: вирішення кадрових питань.

Досить складним завданням є унормування процедурних питань пов'язаних із державним управлінням в Держприкордонслужбі. Реальним є закріплення на законодавчому рівні основоположних начал – принципів державного управління що будуть визначати діяльність органів управління та посадових осіб Держприкордонслужби усіх рівнів.

Як слушно зауважив Ю. Д. Кунев, справа в тому, що принципи, як нормативна вимога, можуть виступити в управлінському процесі тільки в юридично закріпленій формі. Таке твердження ґрунтується на тому, що за визначенням принципи управління – це такі начала, які отримують своє закріплення в юридичних актах. В іншому випадку принципи втратили б властивість загальнообов'язковості та в управлінському процесі застосовувалися б за розсудом суб'єктів управління. Саме аспект юридичної закріпленості більше усього ігнорується на практиці [18, с. 128].

Не можемо погодитись з останнім висновком автора. Адже в нормотворчій практиці Держприкордонслужби спостерігаються досить позитивні тенденції. Наприклад, в Інструкції з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби України, затвердженій Наказом Адміністрації Держприкордонслужби України від 29 грудня 2009 року № 1040 у п. 4 ч. 1 закріплено досить широкий перелік основних принципів організації та здійснення оперативно-службової діяльності відділом. Разом з тим,

слід відмітити відсутність системного підходу до визначення змісту принципів державного управління в Держприкордонслужбі та обґрунтування їх нормативного закріплення.

В умовах розбудови Держприкордонслужби з урахуванням сучасних європейських стандартів існує необхідність повнішого врахування європейських принципів побудови публічної адміністрації. Адже у них, як справедливо наголошують В. Авер'янов та А. Пухтецька, у концентрованому вигляді відображаються інституційні засади державного управління, що мають отримати запровадження у вітчизняному законодавстві [19].

Діяльність прикордонного відомства як правоохоронного органу неможлива без якісного забезпечення безперервності та оперативності управління в повсякденних умовах та при ускладненні обстановки на кордоні.

З цією метою в Держприкордонслужбі створена та функціонує система центрів управління службою.

Суть діяльності Центру управління службою – безперервне управління службою через здійснення постійного контролю за виконанням завдань, визначених Законом, та забезпечення оперативного реагування при змінах обстановки [20].

На підставі Наказу Адміністрації Держприкордонслужби «Про організацію діяльності центрів управління службою в Держприкордонслужбі України» від 4 лютого 2009 року № 70 у 2009 році було створено Головний центр управління службою Держприкордонслужби України та центри управління службою регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, загонів морської охорони Держприкордонслужби України.

Якісних змін зазнала система управління оперативно-службовою діяльністю органів та підрозділів Держприкордонслужби у 2012 році. На підставі вимог Інструкції з організації управління органами, підрозділами Державної прикордонної служби України та реагування на зміни в обстановці під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, затвердженої Наказом Адміністрації Держприкордонслужби України від 3 травня 2012 року № 340 на кожному з рівнів управління створюються оперативні штаби, які включають керівництво; центри управління службою; ситуаційні групи (п. 2.2 Інструкції).

В сучасних умовах назріла потреба в систематизації відомчих актів які регламентують безперервне оперативне управління Держприкордонслужбою з метою усунення дублювання та суперечностей. З цією метою Адміністрацією Держприкордонслужби розроблено проект Інструкції з організації управління службою в Держприкордонслужбі України. Метою Інструкції є визначення чіткої системи управління силами, які перебувають на службі та резервами в умовах стабільної обстановки, у разі ускладнення обстановки, виникнення ситуацій (нестандартних, надзвичайних).

Таким чином, проаналізувавши основні підходи до побудови та функціонування систем управління в правоохоронних органах загалом та в Держприкордонслужбі України зокрема можна дійти таких висновків.

В умовах розвитку функцій, зміною завдань і змісту державного управління, які направлені на переорієнтацію діяльності органів виконавчої влади на забезпечення гарантування прав людини, відбуваються якісні трансформації управлінських відносин і в прикордонному відомстві.

З метою підвищення ефективності функціонування системи управління в Держприкордонслужбі вважаємо за необхідне: проведення оптимізації елементів системи управління, з подальшим переходом до трьох-рівневої системи; розширення управлінських повноважень первинних ланок; уточнення правових підстав централізованого управління системою прикордонного відомства; реформування місцевих ланок управління з урахуванням територіального принципу побудови.

В сучасних умовах важливим елементом життєзабезпечення прикордонного відомства є безперервне оперативне управління Держприкордонслужбою. Важливим завданням є проведення систематизації відомчих актів які регламентують безперервне оперативне управління Держприкордонслужбою з метою усунення дублювання та суперечностей.

Недоліком законодавства є відсутність нормативного закріплення змісту основних принципів управління в Держприкордонслужбі. Крім того, серед засад управління в Держприкордонслужбі повинні знайти своє нормативне закріплення найбільш важливі організаційно-технічні європейські принципи адміністративного права, такі як: принцип

раціоналізації організації адміністрації; принцип удосконалення внутрішніх правил організації публічної влади; принцип простоти (спрощення організації органів публічної влади, адміністративних процедур та вимог щодо оформлення документів); принцип збереження та охорони державної власності; принцип виконання бюджетних вимог; принцип ефективності; принцип прозорості адміністративних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 22 лип. 1998 р. №810/98. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/810/98/print1391857265208736>.

2. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року : Указ Президента України від 19 черв. 2006 р. № 546/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1807.

3. Бахрах Д. Н. Административное право России [Електронний ресурс] / Д. Н. Бахрах. – М. : Изд-во «Норма». – Режим доступу :

<http://add.coolreferat.com/docs/index-241.html?page=14>.

4. Охрана государственной границы СССР пограничными войсками. Основы теории / А. Н. Алексеев. – М. : Военное изд-во, 1988. – 280 с.

5. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

6. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 383/2011 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 71.

7. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : підруч. / [за ред. Ю. П. Битяка]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – Режим доступу :

<http://uristinfo.net/adminpravo/50-jup-bitjak-administrativne-pravo-ukrayini/971-glava-43-upravlinnja-vnutrishnimi-spravami.html>.

8. Батрак С. Л. Інтеграція прикордонної служби в систему силових відомств як крок до покращання діяльності органів безпеки суміжних держав (на прикладі Російської Федерації) / С. Л. Батрак // Науковий вісник ДПСУ. – 2013. – № 3. – С. 21–25.

9. Золотов В. П. Деякі погляди щодо реорганізації структури Державної прикордонної служби України / В. П. Золотов // Науковий вісник ДПСУ. – 2013. – № 4. – С. 24–28.

10. Рыбалкин Н. Новая система охраны границы адекватна угрозам безопасности России [Электронный ресурс] / Н. Рыбалкин // Альманах МАРС. – № 4. – 2006. – Режим доступа : http://www.geraldika.org/04_2006_22.htm.

11. О Пограничной охране : Закон Республики Польши от 12 окт. 1990 г. // Законодательный вестник. – 2005. – № 234. – Поз. 1997.

12. Про затвердження Інструкції з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби України : наказ Адміністрації Держприкордонслужби України від 29 груд. 2009 р. № 1040.

13. Про Державну прикордонну службу України : Закон України // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 17. – Ст. 740.

14. Городнов В. П. Теоретичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення процесів охорони державного кордону (у контексті завдань національної безпеки України в прикордонній сфері) : [моногр.] / Городнов В. П., Литвин М. М., Іщенко Д. В., Кириленко В. А. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – 473 с.

15. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України : Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 399/201.

16. Про затвердження Положення про регіональне управління : наказ Адміністрації Держприкордонслужби від 2 верес. 2003 р. № 173.

17. Про затвердження Положення «Про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України» : наказ Адміністрації Держприкордонслужби України від 23 берез. 2003 р. № 116.

18. Вербицький В. Є. Основні напрямки реформування системи управління у Державній прикордонній службі України /

В. Є. Вербицький // Науковий вісник Державної прикордонної служби. – 2004. – № 4. – С. 20–22.

19. Кунєв Ю. Д. Принципи побудови та вдосконалення організаційної структури органів внутрішніх справ України: загальнотеоретичні аспекти державного управління : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Кунєв Юрій Дем'янович. – Запоріжжя, 2001. – 227 с.

20. Авер'янов В. Удосконалення побудови та діяльності вітчизняних органів державного управління з урахуванням європейських принципів і стандартів / В. Авер'янов, А. Пухтецька // Юридика Україна. – 2010. – № 11. – С. 4–14.

21. Литвин М. М. Структура і функції центрів управління службою органів державної прикордонної служби України / М. М. Литвин // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – № 50. – С. 20–26.

Єзерський Дмитро Олександрович –
здобувач кафедри конституційного
та міжнародного права Національної
академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз положень Конституції України й інших нормативно-правових актів України, що регламентують порядок введення та дії надзвичайного стану.

Ключові слова: надзвичайний стан; конституційний лад; права й свободи людини.

Осуществлен анализ положений Конституции Украины и других нормативно-правовых актов Украины, регламентирующих порядок введения и действия чрезвычайного положения.

Ключевые слова: чрезвычайное положение; конституционный строй; права и свободы человека.

The article presents an analysis of the provisions of the Basic Law and other legislative acts of Ukraine governing the administration and the state of emergency.

Keywords: emergency; constitutional order; human rights and freedoms.

Загальновідомим та визначеним Конституцією України положенням є те, що в нашій державі визнається та гарантується принцип верховенства права, Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй.

Конституційний лад України являє собою систему суспільних відносин, які передбачає, регулює і охороняє її Конституція, тобто порядок, що встановлює її Основний Закон в державі і суспільстві.

Загальновизнаними складовими конституційного ладу є основи державного і суспільного ладу, конституційний статус людини і громадянина, форми прямого народовладдя, організація державної влади і місцевого самоврядування та

статус їх органів, територіальний устрій та інші інститути держави і суспільства [1, с. 5].

Основним Законом держави задекларовано вільність і рівність усіх людей у своїй гідності, свободах та правах, які є невідчужуваними та непорушними.

Разом з тим, історичний досвід людства свідчить про далеко непоодинокі результати життєдіяльності *homo sapiens* та неминучі природні явища, які призводять до порушення повсякденного ритму життя суспільства.

Порівнюючи наведені тези про фактичну вільність всіх людей у своїх свободах та одночасну можливість настання негативних наслідків від реалізації таких свобод для суспільства та природного оточення, а також саму можливість загрози існування людської спільноти в межах окремого територіального утворення від небезпечних природних явищ, можливо зробити обґрунтоване припущення, що розроблення та впровадження чіткого та конкретного механізму узгоджених дій органів державної влади, місцевого самоврядування та громадян в умовах виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру є гарантією стабілізації становища, що є вкрай важливим для суспільства.

Правову основу введення режиму надзвичайного стану є ст.ст. 92, 106 Конституція України, Кодекс цивільного захисту України, Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про боротьбу з тероризмом» а також закони, що регулюють діяльність окремих органів державного управління в умовах надзвичайного стану, зокрема: «Про міліцію», «Про Службу безпеки», Укази Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджені Верховної Ради України.

Режим надзвичайного стану з юридичної точки зору являє собою правовий інститут зі специфічним змістом і структурою. На сьогодні у науці відсутня єдина точка зору щодо приналежності норм інституту надзвичайного стану до певної галузі науки. Одні вчені визначають режим надзвичайного стану як інститут конституційного права (Колодій А.М., Погорілко В.Ф., Колінко Я.А. та ін.), а інші як інститут адміністративного права (Бандурка О.М., С.О. Кузніченко, Басов А.В.). Ми притримуємося

позиції, що його слід розглядати, все ж таки, як інститут конституційного права, враховуючи конституційне врегулювання порядку введення надзвичайного стану. Разом з тим варто зазначити, що окремі елементи цього інституту регулюються не лише нормами конституційного права, а також адміністративного, цивільного, трудового, екологічного, міжнародного права.

Відповідно до частини 2 статті 29 Загальної декларації прав людини «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [2].

Конституція України, виходячи з норм міжнародно-правових документів, встановила обмеження щодо реалізації деяких прав і свобод людини і та громадянина.

Так, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію обмежується законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, яка одержана конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34 Конституції).

Здійснення права на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і свобод інших людей (ст. 35). На таких самих підставах може бути обмежене право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36).

Конституційно встановлюються також обмеження щодо права на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39) тощо.

Усі ці обмеження обґрунтовані необхідністю забезпечення охорони конституційного ладу, національної безпеки, прав і свобод людини і громадянина.

Мета, порядок та умови введення надзвичайного режиму в будь-якій державі, види надзвичайних ситуацій, за яких вводиться надзвичайний державно-правовий режим, строк його

дії, гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах дії надзвичайного стану визначається спеціальними законами. Так, в Україні діє Закон «Про правовий режим надзвичайного стану».

У статті 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року [3] законодавець визначив поняття останнього як особливого правового режиму, який може тимчасово вводитися в державі чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу в Україні шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Слід зазначити, що, незважаючи на умови надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, органи законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи, як і у звичайний час, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави в будь-яких умовах.

Конституція України визначає, що в умовах надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень; при цьому певні, перераховані у статті 64 Основного Закону, права і свободи не можуть бути обмежені навіть за умови настання надзвичайного стану. Перелік цих прав корелюється з положеннями

Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [4], відображає прагнення захистити ті права і свободи, які мають забезпечуватися за будь-яких обставин, в тому числі при введенні надзвичайного або воєнного стану.

Указ Президента про введення надзвичайного стану призупиняє дію деяких законодавчих актів, обмежує права і свободи людини і громадянина (крім тих, що зазначені у ст. 64 Конституції України), організовує діяльність органів державної влади, на яких покладено обов'язок по реалізації заходів режиму надзвичайного стану. Указ Президента має імперативний характер, обов'язковий для виконання всіма суб'єктами, його реалізація гарантується примусовою силою держави.

Для введення режиму надзвичайного стану необхідні спеціальні умови. Надзвичайний стан може бути введений лише за наявності реальної (тобто такої що вже настала) загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим.

Введення надзвичайного державно-правового режиму є правом, а не обов'язком Президента України, тому навіть якщо умови його введення наявні, надзвичайний стан може бути і не оголошений, якщо обстановка може бути нормалізована за допомогою інших термінових організаційних заходів.

Так, наприклад, у 2005 році на території Автономної Республіки Крим через поширення пташиного грипу був запроваджений режим надзвичайного стану у зв'язку з неможливістю стабілізації обстановки заходами, які були вжиті [5].

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачає наступні умови введення цього режиму:

1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці

громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права при введенні надзвичайного стану негайно після його введення повідомляє через Генерального секретаря ООН держави, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про мету цих відхилень і причин прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також термін, на який вводяться відхилення від зобов'язань, передбачених цим Пактом.

В історії більшості держав кризи (війна, збройні конфлікти, масові безпорядки, стихійні лиха і т.п.) викликали необхідність тимчасового обмеження окремих прав і свобод громадян при тих чи інших надзвичайних обставинах. Законодавством більшості держав Європи в інтересах національної безпеки і оборони допускаються обмеження прав і свобод громадян у період надзвичайного або воєнного стану.

Наприклад, відповідно до положень ст. 55 Конституції Іспанії дія окремих прав і свобод (недоторканність житла, право на вибір місця проживання і вільне пересування по національній території, на в'їзд у країну і виїзд з неї, воля вираження думок і тощо) можуть бути припинені в умовах надзвичайного чи облогового стану [6], а у ст. 19 Конституції Португалії зазначено, що введення стану облоги чи надзвичайного стану адекватним чином обґрунтовується і містить список прав і свобод та їх гарантій, здійснення яких призупиняється, при цьому тривалість введеного положення не може становити більше п'ятнадцяти днів або строку, закріпленого в законі внаслідок оголошення війни, не перешкоджаючи можливому продовженню термінів з дотриманням тих же меж, а також введення стану облоги чи надзвичайного стану може змінювати

конституційний лад лише в рамках, передбачених Конституцією і законом, при цьому, зокрема, не може порушуватися застосування конституційних правил, що відносяться до компетенції та діяльності органів державної влади та власних органів автономних областей, або права та імунітети відповідних посадових осіб [7].

Аналіз зарубіжної практики свідчить про те, що обмеження прав і свобод у період надзвичайного чи воєнного стану, як правило: а) не поширюються на основні права громадян; б) носять обмежений за обсягом і часом дії характер; в) застосовуються тільки на підставі відповідного законодавчого акта.

Режиму надзвичайного стану притаманна низка ознак, які відповідають його головним характеристикам, серед яких можна виділити найголовніші:

– надзвичайний стан за своєю формою – це надзвичайний державно-правовий режим, що здійснюється в певних межах;

– ґрунтується на Конституції України як акті найвищої юридичної сили та загальноприйнятих принципах і нормах міжнародного права, що гарантують демократичність і справедливість застосування заходів надзвичайного впливу;

– метою введення надзвичайного стану є попередження або усунення загрози для нормального функціонування держави або її наслідків, захист прав і свобод, засад конституційного ладу, інтересів суспільства й держави, відновлення правопорядку [8, с. 16].

У Конституції України задекларовані деякі положення, пов'язані із специфікою умов надзвичайного стану, такі як:

1) примусове відчуження об'єктів права приватної власності з наступним повним відшкодуванням їх вартості (допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану);

2) використання примусової праці забороняється, крім роботи чи служби, яка виконується відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан, а також визначені повноваження Верховної Ради України та Президента України, пов'язані із введенням та скасуванням надзвичайного чи воєнного стану:

– у разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без скликання. У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої

сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану;

– до повноважень Верховної Ради України належить затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану;

– президент України приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану.

Продовжуючи встановлене Конституцією положення про визначення правового режиму надзвичайного стану виключно законами України, законодавцем прийнято згаданий нами Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року, який і визначає зміст правового режиму надзвичайного стану, порядок його введення та припинення дії, особливості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах надзвичайного стану, додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

При цьому слід нагадати, що нещодавно Верховною Радою України прийнято Кодекс цивільного захисту України [9], який введений в дію з 1 липня 2013 року. Так, ст. 20 цього кодексу встановлює, що режим надзвичайного стану для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих територіальних підсистем тимчасово встановлюється у межах території, на якій введено правовий режим такого стану, відповідно до вимог Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

На нашу думку, Кодекс цивільного захисту України, як кодифікований нормативно-правовий акт, повинен охоплювати також і конкретні положення стосовно питання, що нами розглядається, а не містити у собі тільки бланкетні норми.

Отже, вважаємо за необхідне для удосконалення механізму введення і функціонування надзвичайного стану в Україні необхідно запозичити досвід зарубіжних країн. Зокрема, конкретизувати механізм дії органів державної влади, місцевого самоврядування, громадськості, кореспондуючи законодавчі норми із відомчими нормативними документами уповноважених осіб, визначивши їх роль під час можливого виникнення ситуацій, які потребують введення надзвичайного стану в державі або окремих місцевостях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорілко В. Ф. Основи конституційного ладу України / В. Ф. Погорілко. – К. : Ін Юре, 1997. – 40 с.
2. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. // Голос України. – 2008. – № 236. – С. 15–17.
3. Про правовий режим надзвичайного стану [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий 16 груд. 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
5. Закон України Про затвердження Указу Президента України від 3 груд. 2005 р. № 1692 (1692/2005) «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» : Закон України від 6 груд. 2005 р. № 3182-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 19.
6. Испанская Конституция одобрена Генеральными кортесами на пленарных заседаниях Конгресса депутатов и сената 31 окт. 1978 г., утверждена испанским народом на референдуме 6 дек. 1978 г., подписана е.в. королем перед генеральными кортесами 27 дек. 1978 г. («Boletin Oficial del Estado», № 311, от 29 дек. 1978 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>.
7. Конституция Португальской Республики от 2 апр. 1976 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm.
8. Колінко Я. А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Я. А. Колінко. – Х., 2011. – 20 с.
9. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/page7>.

ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Медвідь Людмила Петрівна –
викладач кафедри правового
забезпечення Національного
університету оборони України
імені Івана Черняхівського

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА Й СВОБОДИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Розкрито поняття основних соціальних прав і свобод людини та громадянина, у тому числі військовослужбовців. Розглянуто особливості реалізації зазначених прав і свобод військовослужбовцями. Визначено проблемні питання та надано пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: соціальні права та свободи; Збройні сили України; військовослужбовець; військова служба; реалізація соціальних прав і свобод.

Раскрыто понятие основных социальных прав и свобод человека и гражданина, в том числе военнослужащих. Рассмотрены особенности реализации отмеченных прав и свобод военнослужащими. Определены проблемные вопросы и представлены предложения относительно их решения.

Ключевые слова: социальные права и свободы; Вооруженные силы Украины; военнослужащий; военная служба; реализация социальных прав и свобод.

The concept of basic social rights and freedoms of man and citizen is given in the article, in a that number servicemen, their description. The features of realization of the noted rights and freedoms are examined by servicemen. Problem questions and suggestions are determined in relation to their decision.

Keywords: social rights and freedoms; Military Powers of Ukraine; serviceman; military service; realization of social rights and freedoms.

З сьогодні в складній суспільно-політичній обстановці, коли Україна фактично перебуває у стані війни, забезпечення соціальних прав і свобод військовослужбовців є дуже актуальним. Оскільки, соціальна захищеність військовослужбовців впливає на рівень морально-психологічного стану особового складу та бойову готовність Збройних Сил України. Військовослужбовці, виконуючи покладені на Збройні Сили України завдання щодо збройного захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й неподільності України, потребують постійного соціального захисту з боку держави. Незадовільний стан реалізації соціальних прав і свобод негативно впливає на престиж військової служби. Загалом, держава може очікувати і вправі вимагати від військовослужбовців ефективного виконання ними своїх обов'язків лише за умов дотримання наданих їм прав, свобод, пільг, компенсацій та гарантій їх реалізації.

Мета статті полягає в висвітленні основних соціальних прав і свобод військовослужбовців їх характеристики, дослідженні проблемних питань та визначенні шляхів оптимізації діяльності держави в сфері забезпечення та реалізації зазначених прав і свобод військовослужбовцями.

Проблематику прав та свобод людини і громадянина, в тому числі соціальних досліджують такі українські вчені-юристи: А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, Ж.М. Пустовіт, О.М. Гончаренко, О.В. Скрипнюк і інші та військові науковці В.Й. Пашинський, В.І. Алещенко, О.В. Кривенко, П.П. Богуцький та ін.

В юридичній науковій літературі зустрічаються різноманітні визначення соціальних прав і свобод людини і громадянина. Так, Ж.М. Пустовіт визначає соціальні права і свободи як самостійний вид прав у системі прав і свобод людини і громадянина, під якими слід розуміти певні можливості людини володіти, користуватися, розпоряджатися певними соціальними благами та послугами, наданими суспільством і державою, а також набувати і захищати їх у порядку, межах, формах і в спосіб, передбачених Конституцією України та іншими законами України [1, с. 48]. А. Колодій та А. Олійник вважають, що соціальні права і свободи – це можливості людини і громадянина щодо забезпечення належних соціальних умов життя. [2, с. 195]. Багато науковців притримуються думки, що не слід соціальні права і свободи виділяти в окремий вид прав і свобод, оскільки

зазначені права залежать від багатьох умов і їх стабільність повною мірою забезпечити неможливо.

На нашу думку, соціальні права і свободи людини і громадянина, в тому числі і військовослужбовців є окремим видом прав і свобод разом з громадянськими і політичними. Необхідний перелік соціальних прав і свобод закріплений в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [3], визначаючи певний рівень, нижче якого держава не повинна спускатися.

На національному рівні основні соціальні права і свободи закріплені в Конституції України [4]. Домінування зазначених прав і свобод у другому розділі Конституції України є закономірним з огляду на те, що Україна ідентифікується як соціальна держава.

Складність питання про соціально-економічні права полягає в тому, що їх реалізація залежить від економічних можливостей держави, яка в свою чергу, прямо залежить від політики. Йдеться про те, що усунення несправедливості, породжуваної ринком, вирівнювання соціальної нерівності, запровадження соціальних програм можливі за умови втручання держави в ринкові відносини заради соціальної справедливості.

Крім того, оскільки для здійснення громадянських прав держава повинна лише утримуватися від посягань на свободи особи, то втілення в життя соціальні права повинні бути не тільки закріплені в національному законодавстві, а й забезпечені матеріально на основі тих ресурсів, які може виділити держава для цієї мети. Саме тому, якщо основні громадянські, політичні права людини, такі як право на життя, свобода думки, свобода совісті, релігії, у всіх країнах не повинні мати суттєвих відмінностей, то рівень забезпечення соціальних прав у різних країнах може значно відрізнятись, оскільки він багато в чому зумовлений рівнем промислового і соціально-економічного розвитку тієї чи іншої держави. [5, с. 31].

До системи соціальних прав і свобод згідно Конституції України науковці традиційно відносять: право на працю (ст. 43), на страйк (ст. 44), на відпочинок (ст. 45), на житло (ст. 47), на достатній життєвий рівень (ст.48) , на соціальний захист (ст. 46), охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

А. Колодій та А. Олійник за зазначеної сукупності соціальних прав і свобод відносять ще свободу шлюбу та рівність прав і обов'язків у шлюбі і сім'ї (ст. 51) та право рівності дітей у своїх правах (ст. 52). А право на працю, страйк та відпочинок відносять до економічних прав і свобод [2, с. 195]. Це не є дивним, оскільки соціальні та економічні права тісно пов'язані та взаємодіють між собою. А також значною мірою соціальні права і свободи є похідними від економічних прав. Оскільки від реалізації економічних прав і свобод залежить реалізація соціальних прав і свобод. Наприклад, реалізуючи право приватної власності в певних випадках можна реалізувати право на житло і навпаки, реалізація права на охорону здоров'я залежить від реалізації економічного права користування об'єктами публічної власності і т.п.

Розглянемо, більш детально систему економічних прав і свобод та чи всі соціальні права і свободи, передбачені Конституцією України, можуть реалізувати військовослужбовці. Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини і громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахування особливостей встановлених Законом України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими законами [6, ст. 1–2].

Важливим соціальним правом є право на працю. Саме це право і пов'язані з ним трудові права є вирішальним способом задоволення матеріальних, духовних і інших потреб людини. Стосовно військовослужбовців право на працю реалізується не за допомогою трудових правовідносин, що представляють собою суспільні відносини, врегульовані нормами трудового права, що виникають між працівником і роботодавцем на погоджених між ними умовах, а через військові правовідносини. І ці відносини є твердою гарантією права військовослужбовців на працю. Військовослужбовці реалізують право на працю шляхом проходження ними військової служби на основі норм військового законодавства. Норми трудового законодавства можуть застосовуватися до правовідносин, пов'язаних із проходженням військової служби лише у випадках, коли є пряма вказівка в законі.

Конституція України в ст. 43 закріпила, що кожен має право на працю, що включає можливість заробити собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату не нижчу від визначеної законом та передбачає заборону примусової праці [4]. Громадяни проходять військову службу у Збройних Силах в добровільному порядку або за призовом. В добровільному порядку вони проходять військову службу (навчання) за контрактом. За призовом громадяни проходять строкову військову службу та військову службу за призовом осіб офіцерського складу. Відповідно до Конституції України військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан не вважається примусовою працею [4, ст. 43]. Законом «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» не допускається використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою. Вони можуть залучатися до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках лише за рішенням Верховної Ради України [6].

Як зазначено в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. 2) військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаних із захистом Вітчизни. Час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [7]. Оскільки військовослужбовці підпадають під дію Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», то на них поширюються встановлені законом обмеження конституційного права на працю, а саме: несумісність службової діяльності військовослужбовця з іншими видами діяльності та обмеження щодо роботи близьких осіб. Тобто, закон забороняє військовослужбовцям займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту, якщо інше не передбачено конституцією або законами України (ч. 1 ст. 7), а також не можуть мати у безпосередньому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути безпосередньо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм

осіб (ч. 1 ст. 9) [8]. Можливість обмеження цих прав військовослужбовців передбачено і в ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3].

Таким чином, військовослужбовці реалізують передбачене Конституцією України право на працю шляхом проходження військової служби.

Відповідно до ст. 8 Міжнародного пакту про економічні та соціальні права [3] та ст. 44 Конституції України [4] ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів. Тобто право колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права у формах, що не заборонені законодавством.

На страйках не можуть захищатися або відстоюватися політичні права, але на практиці страйки досить часто трансформуються в такі політичні форми безпосередньої демократії, як мітинги, походи і демонстрації. Зокрема у новітній історії України шахтарські страйки 90-х років ХХ століття суттєво змінили політичну палітру держави [9, с. 225]. Що стосується військовослужбовців, то організація ними страйків і участь в їх проведенні не допускається. Це передбачено в Законах України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [6, ст. 5] та «Про Збройні Сили України» [10, ст. 17]. Таке обмеження не суперечить ст. 8 Міжнародного пакту про економічні та соціальні права, яка зазначає: «ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цими правами для осіб, що входять до складу збройних сил...» [3].

Проведення страйків, участь таких заходах суперечать правовому режиму військової служби, який відрізняється від реалізації права на працю шляхом укладання трудового договору. Саме тому вказані обмеження повною мірою відповідають їхньому правовому статусу [11, с. 25].

Важливим і істотним соціальним правом є право на відпочинок. Воно проголошене ст. 24 Загальної декларації прав людини, ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ст. 45 Конституції України, а також деталізується в Кодексі законів про працю. Військовослужбовці реалізують зазначене право відповідно до Закону України «Про соціальний та правовий статус військовослужбовців та

членів їх сімей» та Статутів Збройних Сил України, де визначається час відпочинку для військовослужбовців. Так, вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всього особового складу, крім військовослужбовців, залучених до виконання службових обов'язків [6, ст. 10]. Статтею 10-1 «Про соціальний та правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей» та Положенням про проходження громадянами військової служби в Збройних Силах України передбачене право військовослужбовців на відпустки. Так, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, надаються такі відпустки: 1) щорічні: основна та додаткові; 2) додаткова відпустка в зв'язку з навчанням; 3) творчі відпустки; 4) соціальні; 5) відпустки за сімейними обставинами та з інших поважних причин без збереження грошового забезпечення. Таким чином, право на відпочинок військовослужбовці реалізують на загальних підставах, але відповідно до військового законодавства, яке встановлює та визначає порядок його реалізації. Крім того, законодавством передбачаються додаткові відпустки військовослужбовцям за виконання обов'язків військової служби, яке пов'язано з нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням і т.п.

Стаття 46 Конституції України передбачає право громадян на соціальний захист. Виходячи зі спеціального правового статусу військовослужбовців ч. 5 ст. 17 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» встановлено, що держава, забезпечує соціальний захист громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей [6] Соціальний захист військовослужбовців відноситься до соціальної функції держави і є важливим напрямом діяльності держави. Соціальна функція держави полягає у створенні умов для реалізації прав, свобод, законних інтересів громадян, забезпечення їх соціальної безпеки та зорієнтована, насамперед, на задоволення матеріальних і соціальних потреб громадян відповідно до їхнього статусу, становища у суспільстві. Статус військовослужбовців у суспільстві визначається їхньою спеціальною професійною ознакою, сукупністю прав і обов'язків, пов'язаних з виконанням завдань щодо збройного захисту держави [11, с. 7].

Конституційні положення про соціальний захист військовослужбовців знаходять свою реалізацію в Законі «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ряді інших законів України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, відомчих нормативно-правових актах. Проаналізувавши систему нормативних актів, що закріплюють право військовослужбовців на соціальний захист, хотілося б відмітити деякі моменти. На сьогоднішній день існує система нормативно-правових актів щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, але багато положень цих нормативних актів не знаходять своєї реалізації на практиці. Причиною цього є багато чинників та факторів.

Як зазначає, В.І. Алещенко: «Проблема забезпечення соціального захисту військовослужбовців у нинішніх умовах реформування Збройних Сил України є найбільш складною. Аналіз соціальних проблем та шляхів їх вирішення свідчить, що основними причинами існуючих негараздів є недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази, а також недостатнє фінансування Збройних Сил України, в першу чергу, недофінансування соціальних програм» [12, с. 38–44.].

Одним із невід'ємних конституційних соціальних прав громадян, в тому числі і військовослужбовців, є право на житло. Стаття 47 Конституції України проголошує: «Держава створює умови, за яких кожний громадян матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду» [4]. Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ст. 12) передбачено, що держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР та іншими нормативно-правовими актами. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства. Військовослужбовцям, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше, та членам їх сімей надаються жилі приміщення для постійного проживання або за їх бажанням грошова

компенсація за належне їм для отримання жиле приміщення. У разі відсутності такого житла військова частина зобов'язана тимчасово орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовця та його сім'ї або за бажанням військовослужбовця виплачувати грошову компенсацію за піднайом (найом) ним жилого приміщення на умовах, встановлених Кабінетом Міністрів України [6]. Але на сьогодні, в силу різних причин, ці положення закону не виконуються. Ця проблема є дуже актуальною і надзвичайно болючою для військовослужбовців Збройних Сил України інших військових формувань. За даними квартирного обліку військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби станом на 2013 рік на квартирному обліку Київського КЕУ перебувають 10 127 осіб, що потребують поліпшення житлових умов. З них: за терміном перебування більше 20-ти років – 702 особи, від 15-ти до 20-ти років – 3470 осіб, від 10-ти до 15-ти років – 2055 осіб, до 10-ти років – 3900 осіб. Причому, кількість осіб, що перебувають на квартирному обліку більше 20-ти років у порівнянні з 2009 роком (5 осіб) на сьогоднішній день (702 особи) збільшилася на 697 осіб. В той час, як протягом 2009–2013 років по гарнізоні м. Києва отримали житло 98 осіб (постійне) та 205 осіб (службове). З них: постійне житло отримали в 2009 році – 0, в 2010 році – 50, в 2011 році – 24, в 2012 році – 22, в 2013 – 2. Для вирішення житлової проблеми та реалізації зазначених положень закону органами державної влади вживаються відповідні заходи. Станом на сьогоднішній день прийнято ряд нормативно-правових актів. Але реальний механізм застосування цих підзаконних актів не визначений, а в державному бюджеті відсутні кошти для реалізації цих положень [13, с. 313–314].

Проблема забезпечення житлових прав військовослужбовців в нинішніх умовах реформування Збройних Сил України залишається найбільш складною. Для того щоб держава могла в повному обсязі забезпечити реалізацію конституційних прав військовослужбовців необхідно створити реальні і дієві механізми реалізації житлових прав та забезпечити бюджетне фінансування.

Важливим соціальним правом є право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [4, ст. 48]. Воно оцінюється, насамперед, через одержувану ним заробітну плату [2, с. 197].

Ці положення знаходять своє відображення в статті 9 Закону України «Про соціальний та правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», де зазначається, що держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. Військовослужбовці одержують за рахунок держави грошове забезпечення, а також речове майно і продовольчі пайки або за бажанням військовослужбовців грошову компенсацію замість них. Грошове визначається залежно від посади, військового звання, тривалості та умов військової служби кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця [6].

Структура грошового забезпечення складається з окладів грошового утримання та додаткових видів грошового забезпечення. Порядок і розміри грошового забезпечення військовослужбовців та компенсації замість речового майна і продовольчих пайків встановлюються підзаконними нормативно-правовими актами.

Нині існуюча система грошового забезпечення базується на нормах діючого законодавства України. Разом з тим вона має ряд суттєвих недоліків і потребує свого удосконалення. Задекларовані в нормативно-правових актах стимули неспроможні в повній мірі виконувати свою функцію щодо підвищення зацікавленості військовослужбовців у якісному виконанні службових обов'язків, підвищенні бойової готовності. Слід зазначити, що грошове забезпечення військовослужбовців в Україні є одним із самих низьких в світі і не може порівнюватися із оплатою військової праці у провідних країнах світу: США, ФРН, Франції та інших [14, с. 84].

На думку В.Пашинського, в системі грошового забезпечення потрібно відійти від практики, коли право щодо встановлення розмірів додаткових виплат надається командирам (начальникам). Це може бути підґрунтям для зловживань посадових осіб у фінансовій сфері, коли військовослужбовцям не виплачуються або виплачуються не в повному обсязі додаткові види грошового забезпечення, а кошти використовуються не за призначенням. Одним із напрямів удосконалення грошового забезпечення є трансформація окремих щомісячних додаткових

видів грошового забезпечення у посадові оклади та оклади за військовим званням, тобто збільшення питомої ваги грошового утримання. Це, в свою чергу, дозволить збільшити суми надбавок та розміри одноразових винагород, які встановлюються у відсотках від посадових окладів та окладів за військовим званням [15, с. 122]. Тому, важливим завданням відповідних державних органів є прийняття відповідних заходів для усунення недоліків у грошовому забезпеченні військовослужбовців, приведення рівня грошового забезпечення у відповідність до тих затрат, які здійснює військовослужбовець при виконанні своїх службових обов'язків. Грошове забезпечення має повною мірою компенсувати всі навантаження військової служби, ризик для життя і здоров'я, гарантувати військовослужбовцям відтворення їх фізичних, моральних і психологічних затрат та забезпечувати належне утримання сімей.

Істотним соціальним правом є право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [4, ст. 49]. Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Військовослужбовці мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. За відсутності за місцем проходження військової служби або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів (п. 1 ст. 11); військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей мають право не більше одного разу на рік на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та

правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України (п. 3 ст. 11) [6]. Разом з цим, не всі положення зазначеного закону реалізуються, багато з них мають декларативний характер або немає дієвих механізмів їх реалізації. Це пов'язано, в першу чергу, з недостатнім фінансуванням. На сьогодні забезпечення реалізації зазначених прав, вимагає докорінного реформування системи охорони здоров'я та запровадження всебічної підтримки прогресивних моделей медичного страхування для населення та військовослужбовців в тому числі.

Ще одним соціальним правом людини і громадянина є право на безпечне життя і здоров'я довілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, передбачене ст. 50 Конституції України. Остання розуміє під таким довіллям такий стан навколишнього середовища, за якого забезпечується запобігання погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для життєдіяльності населення. Конституція України закріпила найважливіші екологічні права: право на відшкодування шкоди, заподіяної погіршенням стану довілля; право вільного доступу до інформації про стан довілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; право на вільне її поширення та категорична заборона її засекречення [2, с. 198]. Зазначене право військовослужбовці можуть реалізувати без будь-яких особливостей, тобто на загальних підставах.

Таким чином, провівши аналіз зазначених прав і свобод можна зробити висновок, що соціальні права і свободи є окремим видом прав та свобод людини і громадянина. Їх реалізація залежить від багатьох умов, насамперед, нормативного закріплення, створення реальних механізмів їх реалізації, економічних можливостей держави та інших. Військовослужбовці мають практично всю повноту соціальних прав і свобод закріплених в Конституції України, а реалізують їх на підставі військового законодавства, що визначає певні особливості, що пов'язані зі спеціальним статусом військовослужбовців, заснованому на особливому характері їхньої діяльності. На сьогоднішній день прийнято цілу низку нормативно-правових актів різної юридичної сили, що закріплюють соціальні права і свободи військовослужбовців. Але є потреба в удосконаленні нормативно-правової бази в цій

сфері. Оскільки, для того, щоб забезпечити в повному обсязі реалізацію конституційних соціальних прав і свобод, необхідні нормативні акти, які б відповідали реальному стану суспільних відносин та економічним можливостям держави, повинні бути створені дієві механізми реалізації зазначених прав і свобод та відповідне бюджетне фінансування. Реальне забезпечення соціальних прав і свобод військовослужбовців підніме престиж військової служби, морально-психологічний стан особового складу, боєготовність та боєздатність Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні : [навч. посіб.] / Ж. М. Пустовіт. – К. : КНТ, 2009. – 232 с.
2. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : [підруч.] / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.
3. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 344 с.
4. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». – К. : Велес, 2005. – 48 с.
5. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : [навч. посіб.] / О. М. Гончаренко. – К. : Знання, 2008. – 207 с.
6. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – С. 190.
7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – С. 385.
8. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квіт. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – С. 404.
9. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України / О. В. Скрипнюк. – Х. : Право, 2009. – 468 с.
10. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – С. 410.

11. Богуцький П. П. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: [наук.-практ. комент.] / Богуцький П. П., Кривенко О. В., Кривенко А. О. – Львів : АСВ, 2014. – 214 с.

12. Алещенко В. І. Соціальна політика в Збройних Силах України: проблеми та шляхи їх розв'язання / В. І. Алещенко // Наука і оборона. – 2005. – № 2. – С. 38–44.

13. Медвідь Л. П. Конституційне право військовослужбовців на житло / Л. П. Медвідь // Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2013 р.). – К. : ВІ КНУ, 2013. – С. 313–314.

14. Глушкова Т. Д. Збройні Сили України: проблеми морально-психологічного стану офіцерів (за матеріалами соціологічних досліджень) / Т. Д. Глушкова // Гуманітарний вісник Збройних сил України. – 2005. – № 1. – С. 84.

15. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Пашинський Володимир Йосипович. – К., 2007. – 205 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО СПІДСТВА

Нечитайло Василь Анатолійович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

З урахуванням слідчої та судової практики досліджено особливості допиту свідків, підозрюваних, обвинувачених (підсудних) у кримінальних провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів.

Ключові слова: нецільове використання бюджетних коштів; допит; слідчі (розшукові) дії; свідок; підозрюваний; обвинувачений.

С учетом следственной и судебной практики исследованы особенности допроса свидетелей, подозреваемых, обвиняемых (подсудимых) в уголовном процессе относительно нецелевого использования бюджетных средств.

Ключевые слова: нецелевое использование бюджетных средств; допрос; следственные (сыскные) действия; свидетель; подозреваемый; обвиняемый.

Taking into account the investigative and judicial practice of the peculiarities of examination of witnesses, suspects, accused (the defendants) in criminal proceedings regarding the misuse of budget funds.

Keywords: diversion of public funds; interrogation; investigators (detective) action; witness; suspect; accused.

У цілому спектрі проблем економічного добробуту держави важливе місце посідає бюджетна безпека. На стан її забезпечення в Україні, зокрема підрозділами МВС України, впливають чинники законодавчого, відомчого нормативно-правового та організаційного характеру, зокрема ступінь

збалансованості державного і місцевих бюджетів, процедура їх розгляду та затвердження, масштаби бюджетного фінансування, характер розрахунків, ефективність діяльності контролюючих та правоохоронних органів тощо. Відповідно до Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» (затвердженій в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012), неефективне використання бюджетних коштів усіх рівнів визнається однією з головних загроз економіці країни.

Незважаючи на реалізацію скоординованої державної політики щодо протидії правопорушенням у бюджетній сфері, їх рівень залишається значним.

Результати проведених органами Держфінінспекції контрольних заходів засвідчили продовження негативної практики незаконного та нецільового використання державних ресурсів, поширення інших бюджетних правопорушень.

Протягом 2013 року виявлено понад 5,5 тис. фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів на суму понад 3,6 млн грн. Серед вказаних порушень 676 (12 %) стосувались нецільових витрат державних ресурсів на суму понад 128 тис. грн (або 3,48 % від загальної суми втрат від виявлених порушень).

Суспільна небезпечність нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням полягає в тому, що внаслідок вчинення таких діянь безпідставно знижується рівень фінансування суспільних потреб. Як наслідок не забезпечуються на належному рівні бюджетне фінансування обороноздатності, внутрішньої та екологічної безпеки, охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

Окрім проблеми протидії злочинам у бюджетній сфері досліджували В.І. Василюк, Г.М. Гончар, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, О. Ф. Долженков, Я.В. Дячишин, О.Ю. Заблоцька, В.В. Ковш, В.В. Коряк, Ю.І. Кудряшова, В.В. Кулаков, Г.К. Літвінчук, Ю.Г. Маслак, Г.А. Матусовський, С.С. Мірошніченко, В.М. Руфанов, Л.П. Скалзуб, В.Р. Сливенко, Р.А. Степанюк, С.Р. Тагієв, О.В. Тихонова, А.В. Холостенко, С.С. Чернявський та інші вчені, однак поза увагою дослідників залишаються питання

особливостей розслідування окремих видів таких злочинів, зокрема нецільового використання бюджетних коштів.

У кримінальних провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів й досі виникають складнощі, пов'язані з розслідуванням цих протиправних діянь.

Вивчення судової практики свідчить про те, що досить часто слідчі необгрунтовано кваліфікують злочин як нецільове використання бюджетних коштів або суди закривають кримінальні провадження у результаті допущення помилок органами досудового слідства.

Відтак, з метою підвищення ефективності протидії даним злочинам актуальним є дослідження проблемних питань та особливостей розслідування нецільового використання бюджетних коштів. Найбільш вагоме значення у цій категорії кримінальних проваджень відводиться допиту свідків, підозрюваних та обвинувачених.

Метою статті є дослідження особливостей допиту осіб у кримінальних провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів.

Досудове розслідування злочинів, зокрема пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, за новим КПК України розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Засобами отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у будь-якому кримінальному провадженні, законодавчо визнано слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії.

Однією з найголовніших за своїм доказовим значенням слідчих (розшукових) дій визнається допит. Особливості проведення цієї слідчої (розшукової) дії ґрунтовно досліджені в криміналістичній літературі [1–3]. Водночас деякі аспекти допиту за окремими категоріями кримінальних проваджень залишилися поза увагою дослідників. Зокрема ґрунтовного дослідження потребує тактика та методика допиту під час розслідування злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів.

Залежно від категорії допитуваних можна виокремити особливості допиту свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що

підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Водночас не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, щодо дійсних даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Водночас захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні, адвокати, нотаріуси, медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи, священнослужителі з приводу вказаних довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке

звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості (ч. 3 ст. 65 КПК).

Крім того, не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи (ч. 4 ст. 65 КПК).

Під час розслідування порушення бюджетного законодавства на думку Р.Л. Степанюка предмет і тактика допиту свідків визначаються з урахуванням їх залежності від службових осіб – порушників бюджетного законодавства, а також особистої участі в господарських, фінансових й інших операціях, пов'язаних із формуванням, розподілом, перерозподілом, використанням бюджетних коштів.

Так, у свідків, що знаходяться у службовій залежності від обвинуваченого (його підлеглі), як правило, з'ясовуються питання щодо їх службових повноважень (професійних обов'язків), стосунків із правопорушником, особистої участі у відповідних господарських чи нормотворчих операціях, обставин цих операцій тощо.

Службові особи та працівники вищестоящих установ допитуються із метою з'ясування обставин виділення установі, що фінансується, бюджетних коштів; результатів раніше проведених перевірок; відомостей, що характеризують особистість обвинуваченого і т.п.

Під час допиту працівників підрозділів казначейської служби мають, перш за все, встановлюватись обставини перерахування бюджетних коштів, які були використані з порушеннями, а також те, як здійснювався поточний контроль за цільовим спрямуванням бюджетних коштів, причини відхилень від встановлених правил тощо.

Посадові особи і службовці контролюючих органів можуть надати слідчому відомості щодо фактів порушень бюджетного законодавства, виявлених під час ревізій, зокрема, коли є необхідність роз'яснити дані, викладені в акті ревізії [4, с. 289–290].

Водночас у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів як свідків здебільшого допитують бухгалтерів, фізичних осіб-підприємців, працівників Державної фінансової інспекції України (Держфінінспекції), державних аудиторів, розпорядників майна

юридичної особи, заступників та начальників відділів районних та обласних державних адміністрацій, начальників казначейств, голів міських рад, начальників управлінь житлово-комунальних господарств, інших працівників підприємств, установ та організацій.

Виходячи з аналізу низки наукових джерел [4–8], матеріалів слідчої та судової практики можна запропонувати криміналістичні рекомендації щодо організації й тактики допиту свідків у цій категорії кримінальних проваджень.

Усіх можливих свідків у провадженнях про злочини, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів можна умовно поділити на такі групи: 1) службові особи, відповідальні за використання бюджетних коштів на підприємстві, установі або організації, де виявлено порушення бюджетного законодавства; 2) інші працівники підприємств, установ, організацій, які мають відношення до підозрюваного (фігуранта); 3) службові особи, які працюють у вищестоячій організації по відношенню до одержувачів бюджетних коштів; 4) фахівці контролюючих та інших правоохоронних органів, які здійснювали перевірку характеру використання бюджетних коштів; 5) родичі та знайомі підозрюваних (фігурантів); 6) спеціалісти та експерти за різними напрямками проведених досліджень; 7) працівники ОВС, які брали участь у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Перед початком допиту свідка необхідно упевнитись в його особі та встановити характер стосунків з підозрюваним (фігурантом). Крім того, не можна ігнорувати той факт, що особа, яка викликана на допит в якості свідка, у подальшому може набути статусу підозрюваного.

Між тим предметом допиту свідків можуть бути питання, пов'язані з порядком і цільовим характером використання бюджетних коштів; нормативно-правовими актами та іншими документами, на підставі яких виділялись бюджетні кошти; метою їх виділення; документами на підставі яких використовувались бюджетні кошти; розміром бюджетних коштів і датою їх отримання та перерахування; напрямками спрямування бюджетних коштів; змістом та результатами проведення слідчих (розшукових) дій; відомостями, що характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого) тощо.

Свідок, даючи показання, має право користуватися нотатками, якщо його свідчення певним чином пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.

Свідки не завжди взмозі відтворити у пам'яті певні факти, що мають доказове значення. Відтак доцільно під час допиту пред'являти документи (і їх копії) по яких отримувати конкретні пояснення.

Особливості допиту свідків визначаються в залежності від його професійного та службового становища, відносин з підозрюваним (обвинуваченим) тощо.

Чимало проблемних питань виникає під час допиту підозрюваних та обвинувачених (підсудних).

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 с. 42 КПК).

Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому статтею 291 КПК (ч. 2 с. 42 КПК).

Тактичні прийоми допиту підозрюваних та обвинувачених (підсудних) у кримінальних провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів мають обиратись у залежності від ситуації, що склалась.

Вивчення слідчої та судової практики свідчить про те, що під час допиту вказаної категорії осіб, зазвичай складається дві слідчі ситуації: 1) підозрюваний, обвинувачений (підсудний) визнає свою вину у вчиненні злочину і дає правдиві показання; 2) підозрюваний, обвинувачений (підсудний) не визнає свою вину у вчиненні злочину і дає неправдиві показання, або відмовляється давати будь-які свідчення.

У першій ситуації слідчий без суттєвих перешкод з'ясовує питання, пов'язані з відомостями, що характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого); порядком і цільовим характером використання бюджетних коштів; нормативно-правовими актами та іншими документами, на підставі яких виділялись бюджетні кошти; метою їх виділення; документами на підставі яких використовувались бюджетні кошти; розміром бюджетних коштів і датою їх отримання та перерахування; напрямками спрямування бюджетних коштів тощо.

Ця ситуація зазвичай має місце під час застосування інституту угод між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Так, приміром, 11 червня 2013 року між старшим прокурором прокуратури м. Краматорська ОСОБА_2 та підозрюваною ОСОБА_1 була укладена угода про визнання винуватості згідно вимог ст. 472 КПК України.

Згідно даної угоди старший прокурор прокуратури м. Краматорська ОСОБА_2 та підозрювана ОСОБА_1 дійшли згоди щодо правової кваліфікації дії обвинуваченої за ч. 1 ст. 210 КК України.

ОСОБА_1 під час досудового розслідування повністю визнала свою винуватість за ч. 1 ст. 210 КК України в обсязі підозри, сторони дійшли згоди щодо істотних для відповідного кримінального провадження обставин, а також покарання у вигляді штрафу в розмірі 1700,00 грн.

В угоді передбачені наслідки укладення та затвердження угоди про визнання винуватості, встановлені статтею 473 КПК України, та наслідки її невиконання.

Як результат суд дійшов висновку про можливість затвердження угоди про визнання винуватості між старшим прокурором прокуратури м. Краматорська ОСОБА_2 та підозрюваною ОСОБА_1 і призначення обвинуваченій узгодженої сторонами міри покарання [9].

Водночас у другій слідчій ситуації доцільним є допит усіх можливих свідків про обставини вчинення злочину, проведення оглядів, а також призначення судових експертиз з метою доведення факту нецільового використання бюджетних коштів, а також пов'язаних з ними злочинів.

Важливим є переконання особи у доцільності застосування інституту угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Адже, в такій угоді відповідно до ч. 1 ст. 472 КПК зазначається

беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), узгоджене

покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК, наслідки невиконання угоди.

Така угода може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК).

Крім того, можна застосувати й інші способи в досягненні ефективності проведення допиту. Так, як слушно зазначає Р. Л. Степанюк практично в усіх випадках ефективним є пред'явлення допитуваному доказів його причетності до злочину. Крім того, можуть застосовуватись й інші прийоми. Так, наприклад, якщо обвинувачений вказує, що не усвідомлював протиправного характеру своїх дій, слід роз'яснити йому положення ст. 68 Конституції України, що «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності», поставити контрольні запитання, ґрунтовно роз'яснити положення нормативно-правових актів, які були ним порушені, тощо. У випадках, коли допитуваний намагається «перекласти» вину на інших підпорядкованих або вищестоящих службових осіб, доцільно застосувати тактичний прийом «деталізація показань» із метою виявлення протиріч, а також використати ці протиріччя з метою викриття неправдивих свідчень [4, с. 289].

Отже, специфіка допиту у провадженнях про злочини, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів, обумовлена також особливим механізмом злочинної діяльності, що охоплює поєднання економічних та службових складових цих суспільно небезпечних діянь, обізнаністю допитуваних в особливостях бюджетної сфери (здебільшого вони мають спеціальну економічну чи юридичну освіту, досвід роботи в бюджетних установах) та, в окремих випадках, недостатньою компетенцією слідчого, його не підготовленістю, нерозумінням термінології бюджетної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Весельський Віктор Казимірович. – К., 1999. – 212 с.
2. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика: судово експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Є. Є. Демидова. – Х., 2013. – 20 с.
3. Бахін В. П. Тактика допиту : [навч. посіб.] / В. П. Бахін, В. К. Весельський. – К. : Правник, 1997. – 64 с.
4. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : [моногр.] / Р. Л. Степанюк ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. – Х. : Ніка Нова, 2012. – 382 с.
5. Рязанова Е. А. Выявление и начальный этап расследования нецелевого расходования бюджетных средств и средств государственных внебюджетных фондов : автореф. дис. на на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е. А. Рязанова. – Саратов, 2012. – 30 с.
6. Частнов К. С. Уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты досудебного производства по уголовным делам о преступлениях, связанных с нецелевым расходованием бюджетных средств и средств государственных внебюджетных фондов : автореф. дис. на на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / К. С. Частнов. – М., 2010. – 28 с.
7. Частнов К. С. Проблемные вопросы выявления преступлений, связанных с нецелевым расходованием бюджетных средств и средств государственных внебюджетных фондов / К. С. Частнов // Состояние и перспективы борьбы с преступлениями в ПФО: анализ оперативной обстановки; методика и методы реализации, научная практика : [сб. тр.]. –

Н. Новгород : Нижегород. филиал ВНИИ МВД РФ, 2008. – № 3. – С. 84–90.

8. Частнов К. С. Уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты досудебного производства по уголовным делам о преступлениях, связанных с нецелевым расходованием бюджетных средств : [практ. пособие] / К. С. Частнов, С. А. Грачев ; под ред. А. С. Александрова. – Н. Новгород : Нижегород. акад. МВД России ; ГУВД Нижегород. области, 2008. – 67 с.

9. Вирок Краматорського міського суду Донецької області від 20 черв. 2013 р. Справа № 234/7489/13-к. Провадження № 1-кп/234/252/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31968702>.

Осетрова Олена Станіславівна –
ад'юнкт докторантури і ад'юнктури
Національної академії внутрішніх
справ

ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЯК КРИТЕРІЙ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ

Розглянуто поняття допустимості доказів і процесуальної форми як критерію їх допустимості. Досліджено точки зору провідних науковців щодо зазначених понять і критеріїв, запропоновано власне бачення стосовно їх. Здійснено аналіз практичних питань щодо причин порушення процесуальної форми та можливості їх усунення під час досудового розслідування чи судового розгляду. Розкрито проблематику повторного дослідження носія фактичних даних шляхом проведення процесуальних дій із метою одержання нових доказів, а також можливості визнання доказів недопустимими в разі несуттєвого порушення кримінального закону. Наведено приклади судових рішень, у яких докази визнано недопустимими з огляду на порушення процесуальної форми.

Ключові слова: допустимість доказів; процесуальна форма; перевірка; виключення; оцінювання доказів; властивості; законність; критерії допустимості доказів.

Рассмотрено понятие допустимости доказательств и процессуальной формы как критерия их допустимости. Исследованы точки зрения ведущих ученых относительно указанных понятий и критериев, предложено собственное видение указанных аспектов. Проанализированы практические вопросы относительно причин, которые определяют нарушение процессуальной формы и возможности их устранения в ходе досудебного расследования или судебного разбирательства. Раскрыт вопрос повторного исследования носителя фактических данных путем проведения процессуальных действий с целью получения новых доказательств и возможность признания доказательств недопустимыми в случае несуттєвого нарушения уголовного закона. Приведены примеры судебных

решений, в которых доказательства признаны недопустимыми в связи с нарушением процессуальной формы.

Ключевые слова: допустимость доказательств; процессуальная форма; проверка; исключения; оценка доказательств; свойства; законность; критерии допустимости доказательств.

In the topic discussed the concept of admissibility of evidence and procedural form as their admissibility criterion, studied perspective of leading scientists on these concepts and criteria proposed its own vision of these aspects. Analyzed the practical issues regarding the causes that determine a violation of procedural form and opportunities to address them during the pre-trial investigation or trial. We study the problem re-examination of evidence by the media of the proceedings for the purpose of generating new evidence and the possibility of recognizing the evidence inadmissible in the case of minor violations of the criminal law. Are examples of court decisions in which evidence deemed inadmissible due to a breach of procedural form.

Keywords: admissibility of evidence; procedural form; check; exceptions; evaluation of the evidence; properties; rule of law; criteria for the admissibility of evidence.

7овий Кримінальний процесуальний кодекс України кардинально змінив основоположні принципи кримінального судочинства, запровадивши нові засади захисту прав і свобод громадян, передусім тих, хто став суб'єктом кримінального провадження.

Основним завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. З метою забезпечення виконання вказаного завдання в КПК України запроваджено низку новел, серед яких важливе місце посідає інститут допустимості доказів.

Вивченню поняття допустимості доказів приділяли значну увагу у своїх роботах О.В. Астапенко, Т.О. Барабаш, Н.М. Басай, Г.Н. Ветрова, А.І. Винберг, М.М. Гротадзінський, Г.О. Єрофеев, В.І. Жажицький, В.В. Золотих, Г.І. Кочаров, А.А. Костаков, П.А. Лупинська, І.Ф. Машлевко, Г.М. Миньковський, Ю.В. Мещеряков, Я.О. Мотовиловкер, С.А. Пашин, О.Р. Ратинов,

М.О. Селезнев, М.О. Селіванов, Н.В. Сибилева, А.С. Сизоненко, М.К. Треушников, С.А. Шейфер та ін.

В ч. 3 ст. 62 Конституції України зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Відтак, докази, отримані незаконним шляхом, повинні визнаватися недопустимими. Загалом же, поняття допустимості доказів, по суті, суперечливе, оскільки, з точки зору законів логіки, не може бути недопустимим вже наявний доказ.

Для допустимості доказів у кримінальному судочинстві обов'язкове дотримання передбачених кримінально-процесуальним законом способів і умов одержання доказів, тобто процесуальної форми. Фактичні дані про обставини злочину залишаються такими до моменту їх одержання процесуальним шляхом. Процесуальний порядок їх одержання за допомогою використання передбаченого законом джерела і відображення, фіксації в цьому джерелі перетворює їх у докази та є одним із важливих критеріїв допустимості. Процесуальна форма тісно пов'язана з формуванням джерела доказів, за її допомогою визначаються умови, порядок і послідовність провадження процесуальних дій, спрямованих на вилучення інформації з передбачених у законі носіїв.

На теперішній час поняття «процесуальна форма» не визначено жодним нормативним документом, тому звернемося до визначення процесуальної форми в теорії кримінального процесу. Так, на думку Я.О. Моговиловкера, процесуальна форма – це форма, яку мають ті чи інші процесуальні дії, а також строки для провадження тієї чи іншої процесуальної дії [1, с. 84]. Л.П. Самофалов визначає процесуальну форму як порядок, умов, режиму кримінально-процесуальної діяльності [2, с. 12].

Процесуальна форма, зазначає В.К. Бобров, – це суворо регламентований порядок, встановлений сукупністю правових норм, які регулюють діяльність суду, прокуратури і органів досудового розслідування, а також їх відносини між собою, з громадянами та організаціями під час порушення, розслідування і вирішення кримінальних справ [3, с. 75].

Як зазначає С.М. Мельник, «процесуальна форма у кримінальному процесі – це визначена кримінально-процесуальним правом і регламентована законом система

процесуальних інститутів і правил, послідовність стадій кримінального процесу та сукупність процесуальних вимог, що висуваються до учасників судочинства, яка встановлює: засади найбільш доцільної процедури здійснення їх повноважень; способи та строки здійснення процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням, дослідженням та оцінкою доказів; порядок прийняття та оформлення рішень; створює правовий режим діяльності суду, органів розслідування, прокурорського нагляду та умови для провадження кримінальної справи, забезпечує реалізацію прав усіх учасників процесу і гарантує досягнення бажаного матеріально-правового результату» [4, с. 6–7].

3.3. Зінатулін вважає, що процесуальна форма обслуговує два тісно пов'язаних між собою завдання: по-перше, забезпечити достовірність доказів; по-друге, захистити права і законні інтереси громадян у кримінальному процесі [1, с. 108].

На думку М.М. Михеєнка, процесуальною формою називається «передбачений кримінально-процесуальним законом порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також громадян та юридичних осіб, залучених до сфери цієї діяльності, як і порядок вчинення й оформлення окремих процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень» [5, с. 30].

Схожим є визначення процесуальної форми, запропоноване М.Л.Якубом, який розуміє під нею умови і послідовність провадження окремих процесуальних дій та прийняття рішень, а також умови провадження за справою у цілому, тобто всі форми судочинства в їх сукупності, в їх системі як єдине ціле [1, с. 82].

Р.Д. Рахунов визначає процесуальну форму як точно регламентований законом порядок кримінально-процесуальної діяльності [3, с. 71].

М.А. Чельцов вважає, що процесуальна форма – порядок, умови та способи здійснення процесуальних дій [6, с. 47].

Проаналізувавши визначення «процесуальної форми», можна зробити висновок, що це передбачений кримінальним процесуальним законом порядок діяльності сторони обвинувачення, сторони захисту, потерпілого і його представника, а також інших учасників кримінального провадження, спрямований на виконання завдань кримінального провадження з дотриманням засад

кримінального провадження. Процесуальна форма є важливим критерієм допустимості доказів і забезпечує виконання основного завдання кримінального провадження – охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. На нашу думку, будь-яке порушення процесуальної форми є підставою для визнання доказів недопустимими, а тому невід’ємним критерієм допустимості доказів. Вказане положення знаходить своє підтвердження і в теорії кримінального процесу.

Так, М.М. Кіпніс. вважає, що допустимість доказу – це властивість, яка характеризує його з погляду законності джерела фактичних даних, а також способів отримання і форми закріплення фактичних даних, що містяться в такому джерелі, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством [7, с. 128].

В.П. Гмирко визначає допустимість доказів як результат позитивної оцінки сторонами та судом їхньої юридичної придатності використовувати в доказуванні з огляду на додержання вимог до визначених законом умов і процесуального порядку формування доказів та їхнього запровадження в кримінальну справу [8, с. 32].

На думку В.В. Золотих критерієм допустимості доказів є правила про належну процедуру отримання доказу. Доказ має бути отриманий з дотриманням вимог закону відносно порядку проведення відповідної процесуальної дії, порядку фіксації її ходу та результатів [9, с. 21]. Тобто, фактично мова йде про дотримання процесуальної форми. Далі автор (В. В. Золотих) висловлює думку про те, що процесуальна форма суворо формальна, порядок проведення кожної процесуальної дії детально регламентований в законі з метою гарантування прав учасників процесу. Відповідно, отримання доказів шляхом дій, не передбачених в законі, порушує права учасників процесу [9, с. 21]. Ми підтримуємо цю позицію, оскільки, як свідчить судова практика, не дотримання процесуальної форми є підставою до визнання доказів недопустимими.

Іщенко В.А. до критеріїв допустимості доказів відносить дотримання вимог процесуальної форми при формуванні відповідного виду доказів [10, с. 80–83].

При фіксації фактичних даних слідчі часто допускають порушення вимог закону відносно порядку проведення

відповідної процесуальної дії, порядку фіксації її ходу та результатів, проте фіксують докази, які прямо вказують на причетність тієї чи іншої особи до вчиненого злочину. Відтак виникає питання чи можна визнати доказ допустимим у разі допущення слідчим технічних помилок? На нашу думку, вказана проблема частково може бути вирішення під час судового розгляду при вирішенні питань про визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження. Водночас не слід забувати про те, що існують докази, які не можуть бути повторно дослідженні та втрачають своє доказове значення.

Наприклад, показання особи, що спотворюють відомості про факт у зв'язку з незаконними методами проведення допиту, чи можна допитувати цю особу з тих же питань повторно, з дотриманням норм кримінально-процесуального закону? Убачається, що особа може бути повторно допитана, але в цьому випадку будуть отримані інші докази. Колишні докази залишаться недопустимими. Однак можуть бути випадки, коли відомості про факт у ході повторної слідчої дії не змінюються. Наприклад, огляд речового доказу з одним понятим робить його результати недопустимими. Безумовно, в таких випадках можливий повторний огляд. Отримані таким чином докази за своїм змістом можуть фактично нічим не відрізнитися від раніше недопустимих. Власне кажучи, виходить той же доказ, але він стає допустимим. З викладеного можна зробити висновок, що повторне дослідження носія фактичних даних шляхом проведення процесуальних дій з метою одержання нових доказів можливо. З урахуванням єдності фактичних даних та їх джерел, новим потрібно вважати і доказ, що не відрізняється за змістом фактичних даних від раніше недопустимого.

Деякі процесуалісти вважають, що несуттєві порушення кримінального процесуального закону не можуть бути підставою для визнання доказів недопустимими. З цього випливає необхідність законодавчого визначення які саме процесуальні порушення є суттєвими.

Деякі процесуалісти дотримуються «доктрини плодів отруєного дерева» (fruit of poisonous tree doctrine), яка діє у кримінальному процесі США і відповідно до якої будь-яке порушення поліцейськими конституційних прав громадян, навіть якщо воно має не безпосередній, а лише опосередкований зв'язок

із самим процесом виявлення, вилучення та фіксації доказів, тягне втрату останнім юридичної сили. Наприклад, недопустимими є докази, отримані у ході обшуку, якщо місце обшуку знайдено по карті, отриманій незаконним шляхом [11, с. 43–49]. Як свідчить практичний досвід, кримінальне судочинство України наразі не готове до такої категоричності у вирішенні питань допустимості доказів, водночас це саме те, на що має бути націлена робота суб'єктів кримінального провадження.

Ми схиляємось до думки про те, що несуттєві порушення кримінального процесуального закону не можуть бути підставою для визнання доказів недопустимими у випадку усунення таких порушень в ході досудового розслідування чи судового розгляду.

Аналіз постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9 свідчить, що суд зайняв більш виважену позицію при визначенні допустимості доказів. Як зазначено у постанові, докази повинні визнаватися одержаними незаконним шляхом, коли, наприклад, їх збирання та закріплення здійснено з порушенням встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку. Таким чином, не будь-яке порушення закону зумовлює визнання доказу недопустимим, а лише те, що безпосередньо пов'язане з встановленою законом формою збирання та фіксації відомостей та породжує сумніви в істинності змісту отриманих фактичних даних. Про вказане свідчить і судова практика, яка склалась з моменту набрання чинності КПК України.

Суд, виносячи ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами, має встановити належність, достатність, допустимість та визначити які докази можуть бути основою для ухвалення рішення, а які слід визнати недопустимими.

З метою кращого уявлення про судову практику щодо порушення процесуальної форми розглянемо кілька практичних прикладів.

Так, в судовому засіданні Кіровоградського районного суду м. Кіровограда доводи захисника щодо істотного порушення прав обвинуваченого ОСОБА_2 в ході досудового розслідування, що тягне за собою визнання неналежними та недопустими докази, зібрані органами досудового розслідування на підтвердження події злочину, винуватості ОСОБА_2 у вчиненому злочині, суд

не бере до уваги, оскільки в ході судового розгляду право ОСОБА_2 на захист було відновлено судом, докази подані стороною обвинувачення та досліджені в ході судового розгляду стороною захисту не оспорені [12]. Отже, суд прийняв не категоричну позицію щодо питання визнання доказів недопустимими та вирішив, що відновлення права на захист ОСОБА_2 в ході судового розгляду є достатньою підставою для визнання всіх доказів, які одержанні з порушенням такого права підставою для визнання їх допустимими, незважаючи на те, що згідно п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України порушення права на захист є підставою для визнання доказів недопустимими.

Крім того ще однією з підстав визнання доказів допустимими був той факт, що докази, подані стороною обвинувачення та досліджені в ході судового розгляду, стороною захисту не оспорені. На нашу думку, факт неоспорення стороною захисту поданих доказів не є критерієм допустимості доказів і суду не слід орієнтуватися на нього. У вказаному випадку докази по кримінальному провадженню здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини та повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, що прямо передбачено ст. 87 КПК України.

Аналізуючи вирок Веселинівського районного суду Миколаївської області бачимо, що суд вважає неналежними та недопустими доказами протоколи слідчих експериментів з підозрюваним ОСОБА_2 від 19.03.2013 р. по епізоду вчинення крадіжки майна з магазину «ІНФОРМАЦІЯ_13» в с.Мостове Доманівського району та від цього ж числа по епізоду вчинення крадіжки 01.03.2013 в с.Веселе Доманівського району Миколаївської області, оскільки вказані документи не відповідають вимогам ст.ст.104, 240 КПК України та не підписані підозрюваним ОСОБА_2 [13]. У згаданому вирокі не конкретизовано які саме порушення процесуальної форми допущено, окрім вказівки на те, що протокол не підписано підозрюваним.

Ще одним прикладом порушення процесуальної форми, яке потягло за собою визнання доказів недопустимими є вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області. Так, враховуючи вимоги ст. 84, 86, 89 КПК України, суд визнає недопустимими наступні докази, досліджені під час судового розгляду.

Протокол огляду місця події, згідно якого огляд проводився 19.05.2013 року з 10 год. 00 хв. до 10 год. 30 хв., у присутності понятих ОСОБА_19, ОСОБА_23, об'єктом огляду була територія домоволодіння ОСОБА_5 розташоване по АДРЕСА_1, під час якого було виявлено та вилучено одяг, який належить ОСОБА_5, які поміщені до пакету № 1, який прошито та опечатано в присутності двох свідків. Даний протокол не може бути прийнятий судом до уваги, оскільки при проведенні огляду місця події та його фіксації у відповідному протоколі були порушені вимоги ст. 223, 237 КПК України, а саме: фактично понятя – ОСОБА_19, яка були запрошена співробітником міліції – ОСОБА_18 до початку виконання вказаної слідчої дії, не брала у ній участі, оскільки перебувала у себе вдома, до домоволодіння обвинуваченого не підходила, не брала участі у вилученні речей, які мають значення для кримінального провадження, їй не були надані для огляду вилучені речі. Протокол огляду прочитала та підписала за вказівкою слідчого. Крім того вказує, що іншого понятю не було, та підпис окрім неї на даному документі у її присутності ніхто не ставив [14].

У відповідності до ч. 7 ст. 223 КПК України, понятя можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

В такому випадку, свідок ОСОБА_19 відповідно до ст. 237 КПК України, мала приймати обов'язкову участь під час виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, вилученні речей, які мають значення для кримінального провадження. А у разі вилучення відповідних речей приймати участь в їх негайному огляді і опечатуванню із завірненням їх підписами, як осіб, які брали участь у проведенні огляду. У протилежному випадку вилучені речі є недопустимими доказами по кримінальному провадженню, та відповідно до ст. 86 КПК України не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень. На нашу думку, допущення порушень процесуальної форми негативно впливає на з'ясування обставин та перевірку їх доказами і може призвести до неможливості доведення вини підозрюваного, який фактично вчинив злочин, але через некомпетентність, неухважність чи халатність осіб, які проводять процесуальну дію, докази, які прямо вказують на особу, можуть бути визнані недопустимими,

що в свою чергу призведе до недоведеності вини підозрюваної особи. Крім того, визнання доказу недопустимим тягне за собою визнання інших доказів, зібраних на основі доказу, зібраного з порушенням процесуальної форми, недопустимими. Так згідно згаданого раніше вироку Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області, суд визнає недопустимим доказом висновок експерта № 95-ц від 27.06.2013 року, оскільки експертному дослідженні досліджувалися речі, вилучені незаконно.

Як справедливо зазначає Астапенко А. В. допустимість доказів характеризується законністю джерела відомостей, а також способів отримання та фіксації відомостей, що містяться в такому джерелі. Доказ, визнаний недопустимим, повинен бути виключений із сукупності доказів, незалежно від своєї гносеологічної, пізнавальної цінності, хоча фізично може залишатися у справі [15, с. 144–146].

Однак кримінальний процесуальний кодекс не визначає порядок виключення із сукупності доказів тих, які визнані недопустимими, що на нашу думку є вагомою прогалиною, яку необхідно усунути.

В якості висновку зазначимо, що процесуальна форма – це передбачений кримінальним процесуальним законом порядок діяльності сторони обвинувачення, сторони захисту, потерпілого і його представника, а також інших учасників кримінального провадження, спрямований на виконання завдань кримінального провадження з дотриманням засад кримінального провадження, є важливим критерієм допустимості доказів і забезпечує охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Цим критерієм допустимості доказів мають керуватися суб'єкти кримінального провадження під час збору доказів та їх оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобров В. К. Уголовный процесс : [учеб. для вузов] / Бобров В. К., Божьев В. П., Бородин С. и др. ; [под ред. В. П. Божьева]. – М. : Спарк, 1998. – 574 с.

2. Самофалов Л. П. Роль процессуальной формы в реализации конституционных прав и свобод советских граждан в их отношении с милицией : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К. : Киев. Высш. шк. им. Ф. Э. Дзержинского, 1987. – 22 с.

3. Громов Н. А. Оценка доказательств в уголовном процессе / Н. А. Громов, С. А. Зайцева. – М. : Изд-во «ПРИОР», 2002. – 128 с.

4. Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика; оперативно-розшукова діяльність». –К., 2001. – 22 с.

5. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

6. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права / М. А. Чельцов-Бебутов. – СПб., 1995. – 867 с.

7. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н. М. Кипнис. – М. : Юристъ, 1995. – 128 с.

8. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація: Конспект проблемної лекції / В. П. Гмирко / Державна митна служба України ; Академія митної служби України. – Д., 2002. – 63 с.

9. Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе / В. В. Золотых. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 288 с.

10. Іщенко В. А. Принцип допустимості і достатності засобів кримінально-процесуального доказування / В. А. Іщенко // Право України. – 2003. – № 7. – С. 80–83.

11. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе : [науч.-практ. пособие] / Ю. К. Орлов. – М., 2000. – С. 43–49.

12. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35923204> .

13. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36587494> .

14. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37255605> .

15. Астапенко О. В. Допустимість доказів при їх оцінці в ході кримінально-процесуального доказування / О. В. Астапенко // Підприємство господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 144–146.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

Вакулік Ольга Анатоліївна –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПІД ЧАС ПРИЙМАННЯ, РЕЄСТРАЦІЇ, РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ ЗАЯВ І ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На підставі вивчення й аналізу практики приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, внесення щодо них відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, звітних та аналітичних матеріалів, визначено типи порушення вимог законодавства, що допускаються органами досудового розслідування під час здійснення цієї діяльності.

Ключові слова: заяви й повідомлення про кримінальні правопорушення; органи досудового розслідування; реєстрація; Єдиний реєстр досудових розслідувань; порушення законодавства.

На основании изучения и анализа практики приема, регистрации, рассмотрения и разрешения заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, внесения сведений о них в Единый реестр досудебных расследований, отчетных и аналитических материалов, определены типичные нарушения законодательства, которые допускаются органами досудебного расследования во время осуществления этой деятельности.

Ключевые слова: заявления и сообщения об уголовных правонарушениях; органы досудебного расследования; регистрация; Единый реестр досудебных расследований; нарушение законодательства.

Based on the study and analysis of the practice reception, registration, examination and resolution of complaints and reports of criminal offenses, making information about them in the Unified

Register of pre-trial investigations, reporting and analysis, determination of typical violations of the law, which allowed pre-trial investigation authorities during the implementation of this activity.

Keywords: statements and reports of criminal offenses; bodies of pre-trial investigation; registration; Unified Register of pre-trial investigations; violations of the law.

Своєчасне та належне реагування на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення є важливою умовою виконання завдання кримінального провадження, що полягає у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

Вимоги щодо негайного та обов'язкового вжиття відповідних заходів закріплені у ч.1. 214 КПК України, де зазначено, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та розпочати розслідування. Додатково, у п. 3.1. Наказу МВС України від 19 листопада 2012 року № 1050 зазначено, що кожен факт неприйняття, нереєстрації в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події розцінювати як порушення законності. За виявленими фактами приховування від обліку шляхом неприйняття, нереєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події у 10-денний строк проводити службові розслідування [1], а п. 1.2.1. Наказу МВС України № 940 від 22 жовтня 2012 року містить вимогу негайного реагування на всі кримінальні правопорушення та інші події, направлення на місця подій сил і засобів, необхідних для захисту порушених конституційних прав громадян [2].

Незважаючи на певні законодавчі прогалини щодо регламентації порядку розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення на яких неодноразово наголошувалось науковцями та практиками, зі змісту відомчих нормативно-правових документів можна визначити основні положення цієї діяльності.

Так, джерелом інформації про вчинення кримінальних правопорушень та інших подій, що надходить до органу внутрішніх справ, уповноваженого розпочати досудове розслідування, є: повідомлення будь-яких осіб та самостійно виявлені слідчим або іншою службовою особою органів внутрішніх справ з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень; повідомлення будь-яких осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення.

Єдиний облік являє собою прийняття та реєстрація органами та підрозділами внутрішніх справ заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події; прийняття заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події – дії службових осіб органів внутрішніх справ при одержанні заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події; реєстрація заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події – присвоєння кожній отриманій заяві і повідомленню про вчинення кримінального правопорушення та іншої події порядкового номера і фіксація у відповідних облікових документах стислих даних про заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події.

Заяви і повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події реєструються цілодобово в черговій частині органу внутрішніх справ уповноваженими працівниками чергових частин МВС України, ГУБОЗ МВС України, ГУМВС, УМВС, УБОЗ, органів внутрішніх справ відразу після їх надходження та вносяться до журналу ЄО та інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ, до якої також відразу вносяться усі відомості з журналу ЄО.

Про наявність письмових заяв про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до чергової частини органу внутрішніх справ, а також повідомлень, які надійшли усно, у яких наявні відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, після реєстрації в журналі ЄО оперативний черговий доповідає начальникові слідчого підрозділу для внесення слідчими відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформує начальника органу внутрішніх справ.

Заяви і повідомлення, що надійшли до чергової частини органу внутрішніх справ, у яких відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, після реєстрації в журналі ЄО доповідаються оперативним черговим начальникові органу внутрішніх справ або особі, яка виконує його обов'язки, для розгляду та прийняття рішення згідно із Законом України «Про звернення громадян» або Кодексом України про адміністративні правопорушення [1].

Варто також погодитись із тезою про те, що основоположні принципи кримінального процесу можуть бути реалізовані, а права громадян надійно захищені лише за умови, що кожному факту порушення закону надаватиметься вчасна належна правова оцінка шляхом встановлення точної відповідності обставин події, що містить склад кримінального правопорушення, фактичним даним [3].

Водночас, незважаючи на законодавчі зміни, які мали б унеможливити приховування злочинів від реєстрації та забезпечити виконання вимог негайного реагування на усі заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення та подальше проведення розслідування, наразі доводиться констатувати, що згадані порушення законодавства відбуваються і надалі.

З метою з'ясувати характер та механізм згаданих порушень, вивчалась практика приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасність внесення щодо них відомостей до ЄРДР різними органами внутрішніх справ за матеріалами прокурорських перевірок, звітними та аналітичними даними.

Загальновідомо, що переважно заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення надходять до органів внутрішніх справ, тому закономірно, що найбільша кількість порушень законодавства при прийманні, реєстрації, розгляді та вирішенні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та своєчасності внесення щодо них відомостей до ЄРДР фіксується саме тут.

Щодо характеру та механізму таких порушень, то вони полягають у наступному.

1. Відсутність реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення, які надсилаються до органів внутрішніх справ державними установами, у тому числі і іншими підрозділами органів внутрішніх справ.

Такі заяви та повідомлення надходять від органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, які у процесі своєї діяльності виявляють відповідні правопорушення, нерідко повідомлення також надходять від органів нагляду і контролю, лікувальних закладів та ін. Такі заяви та повідомлення залишаються без розгляду або належного реагування (розгляд у відповідності до Закону України «Про звернення громадян», у той час коли очевидно йдеться про вчинене кримінальне правопорушення), відомості до ЄРДР не вносяться, реєстрація відбувається у відповідних журналах, книгах обліку.

2. Реєстрація заяв і повідомлень у журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події із подальшим формулюванням «не встановлено обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення», внесення відомостей до ЄРДР не відбувається, розслідування не проводиться. Заява або повідомлення розглядаються у порядку Закону України «Про звернення громадян», Кодексом України про адміністративні правопорушення, в іншому порядку .

3. Розслідування за заявами і повідомленнями про кримінальні правопорушення відомості за якими внесені до ЄРДР не належить до компетенції органу внутрішніх справ, який їх вніс та проводить розслідування відповідно до ч.2 ст. 214 КПК України.

4. Не додержання слідчими вимог ч.4 ст. 218 КПК України про обов'язковість перевірки наявності вже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення. Несвоєчасне передавання матеріалів та відомостей, повідомлення прокурора, потерпілого або заявника та внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

5. Не додержання вимог ч.1. ст. 214 КПК України щодо невідкладного але не пізніше 24 годин після подання повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення внесення відомостей до ЄРДР у разі використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як приводів та підстав для початку досудового розслідування. Зволікання з початком досудового розслідування, повернення матеріалів оперативно-розшукової діяльності оперативним підрозділам без виконання вимог ч.1 ст. 214 КПК України.

Варто також зауважити, що подібні порушення допускаються також іншими органами досудового розслідування, зокрема органами (підрозділами), які здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства та органами (підрозділами) СБУ.

Проте, перелік порушень законодавства при прийманні, реєстрації, розгляді та вирішенні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та своєчасності внесення щодо них відомостей до ЄРДР не можна вважати вичерпним.

Так, І. Рогатюк за матеріалами прокурорських перевірок визначає також інші порушення законодавства. Зокрема він зазначає, що у разі наявності в матеріалах перевірки відомостей, що свідчать про відсутність події кримінального правопорушення або відсутність в діянні складу кримінального правопорушення, уповноважена службова особа складає мотивований висновок, який затверджується відповідним керівником або особою, яка виконує його обов'язки, з приєднанням інших документів (пояснень, рапортів, довідок тощо). Матеріали «списуються» до підрозділу документального забезпечення в номенклатурну справу, про що робиться відповідна відмітка в ЖЄО і повідомляється прокурор. Щоправда, у ході проведеної прокуратурою Черкаської області перевірки з'ясувалось, що керівники органів внутрішніх справ у непоодиноких випадках належним чином не перевіряють відповідні висновки, складені підлеглими працівниками, унаслідок чого допускаються факти необліковування кримінальних правопорушень (такими, що приховані від реєстрації, вважаються заяви і повідомлення або вимоги заявника про необхідність здійснення кримінального переслідування, якщо відомості про них на час виявлення не внесені до ЖЄО, а власне заяви та повідомлення не отримали відповідного реєстраційного номера або заявнику не вручено талон-повідомлення). При перевірці порядку ведення ЖЄО було встановлено, що деякі начальники міськрайлінорганів автоматично проставляють відмітки про ознайомлення з порядком їх ведення. Трапляються й порушення, пов'язані з несвоєчасним направленням на місце події слідчо-оперативних груп (не використовуються можливості груп швидкого реагування та дільничних інспекторів міліції), що нерідко призводить до приховування кримінальних правопорушень

(зокрема тяжких та особливо тяжких злочинів), щодо яких, попри всю очевидність наявності ознак кримінально каранних дій, працівники оперативних підрозділів або дільничні інспектори міліції за «старою практикою» складають висновки про закінчення розгляду заяв (без внесення інформації до бази єдиного обліку). Непоодинокими є факти складання висновків за повідомленнями про факти смерті громадян без долучення лікарського свідоцтва про смерть, яке б підтверджувало ненасильницький характер смерті. Мають місце також випадки проведення слідчих (розшукових) дій (зокрема допиту свідків і потерпілих) за повідомленнями, що не внесені до ЄРДР [4].

Отже, очевидно, що порушення законодавства при прийманні, реєстрації, розгляді та вирішенні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення є поширеним явищем та мають різні прояви, проте у більшості здійснюються з метою уникнути проведення досудового розслідування.

У підсумку зазначимо, що узагальнення одержаних результатів дозволило виявити найбільш поширені порушення законодавства. Вивчення та аналіз наведених даних, на нашу думку, дозволить напрацювати дієві механізми у тому числі і у напрямі нормативно-правового регулювання, що сприятимуть вирішенню зазначеної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 19 листоп. 2012 р. № 1050. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

2. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 22 жовт. 2012 р. № 940. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

3. Чернявський С. С. Правове та організаційне забезпечення розгляду в ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події / С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 2 (136). – С. 85–93.

4. Рогатюк І. Перевірка прокурором законності розгляду в органах внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. / І. Рогатюк // Вісник прокуратури. – 2014. – № 1. – С. 25–28.

Григоренко Ірина Анатоліївна – старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Національної академії внутрішніх справ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ СЛУЖБОВИМ ЗЛОВЖИВАННЯМ ТА КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

На основі порівняльного аналізу виокремлено правові й організаційні заходи протидії службовим зловживанням і виявам корупції в діяльності поліції, що зарекомендували себе в інших країнах.

Ключові слова: порівняльний аналіз; правоохоронні органи; органи внутрішніх справ; поліція; корупція; службові зловживання; внутрішня безпека.

На основе сравнительного анализа выделены правовые и организационные меры по противодействию служебным злоупотреблениям и проявлениям коррупции в деятельности полиции, которые зарекомендовали себя в других странах.

Ключевые слова: сравнительный анализ; правоохранительные органы; органы внутренних дел; полиция; коррупция; служебные злоупотребления; внутренняя безопасность.

Based on comparative analysis highlighted the legal and organizational measures against abuse of power and corruption in the police, who have proved themselves in other countries.

Keywords: comparative analysis; law enforcement authorities; organs of internal affairs; police; corruption; official abuses; internal safety.

У перехідних умовах суспільного розвитку правоохоронна система в Україні вже не повною мірою відповідає очікуванням населення. Аналіз стану опрацювання звернень громадян, які надійшли до Президента України та Уряду протягом 2010–2012 рр., переконує в тому, що питання забезпечення дотримання законності, охорони правопорядку та реалізації прав і свобод залишаються для громадян вельми актуальними. Звернення найчастіше мали характер скарг на

неправомірні дії суддів, працівників прокуратури та міліції, а також з приводу невиконання судових рішень. Збільшилось скарг й за фактами застосування правоохоронцями недозволених методів (тортур), фізичного або психологічного впливу на громадян, які потрапили до сфери кримінальної юстиції [1].

Рівень корупції у правоохоронних органах щороку зростає. Якщо 2011 р. до кримінальної відповідальності притягнуто 260 службових осіб правоохоронних органів та вісім суддів, то лише за дев'ять місяців 2012 р. – уже 450 правоохоронців і 16 професійних суддів [2]. Суттєво послаблені прогнозна та попереджувальна функція правоохоронних органів і спецслужб: акцент у їх діяльності зміщено на реагування за фактом, а не на профілактику та запобігання злочинам та правопорушенням.

Відтак, потребують окремого дослідження питання порівняльно-правового (компаративного) аналізу антикорупційних ініціатив в інших країнах з метою визначення напрямів використання позитивного досвіду, напрацьованого за кордоном, у вітчизняному правовому полі, зокрема для протидії корупційним правопорушенням в діяльності правоохоронних органів.

Кидається в око насамперед, що антикорупційні заходи в зарубіжних країнах у переважній більшості подібні між собою. Це пояснюється як процесами інтеграції законодавства, активною міждержавною координацією заходів протидії правопорушенням з ознаками корупції, так і обміном досвіду проведення конкретних антикорупційних заходів. Більшою мірою це стосується країн-членів Євросоюзу, хоча в кожній країні все ж таки залишаються специфічні риси з огляду на особливості їх розвитку, правові традиції, ментальність і ступінь активності громадян [3, с. 75–76].

Ураховуючи актуальність забезпечення захисту системи правоохоронних органів від корупції, на 71-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу, яка проходила 2002 р. у Камеруні, прийнято Загальні стандарти боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах, спрямованих на забезпечення чесності, невідкупності та етичної поведінки працівників поліції при виконанні ними функцій з охорони правопорядку, сприяння розробленню в кожній країні-члені Інтерполу заходів, необхідних для попередження, виявлення, покарання та викорінення корупції у поліції, а також притягнення корумпованих працівників поліції до відповідальності [4, с. 47–61]. Поняттям «корупція», з огляду

на згадані стандарти, охоплюються усі форми зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади, хабарництва та інших службових зловживань, про які йдеться і в законодавстві України [5, с. 35–47].

Іншим міжнародним нормативно-правовим актом антикорупційного спрямування вважається Декларація про поліцію, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи 1979 р. (резолюція № 690). У ній викладено правила проходження державної служби в поліції. Визначено чіткий порядок виконання наказу та порядку віддання розпоряджень від керівників підлеглим, а також етичні положення, яких мають дотримуватися працівники поліцейських відомств різних країн, зокрема: поліцейський повинен діяти чесно, неупереджено з почуттям особистої гідності, утримуватись від корупції та рішуче протидіяти їй; поліцейський повинен виконувати вказівки, які віддані належним чином його вищим начальником, але він повинен утримуватись від виконання вказівок, якщо йому відомо або має бути відомо про те, що вони незаконні; жодні кримінальні та адміністративні заходи покарання не можуть бути застосовані до працівника поліції, який відмовився виконувати незаконний наказ; поліцейський повинен нести особисту відповідальність за свої дії, а також за незаконні дії або бездіяльність, учинені за його вказівкою; повинна існувати можливість встановлення керівника, який відповідатиме за дії або бездіяльність того чи іншого працівника [5, с. 47–61].

Причини корупції у поліцейських відомствах інших країн здебільшого подібні. Відповідно до аналізу, проведеного Н.П. Матюхіною, факти корупції серед співробітників поліцейських відомств частіше трапляються в тих підрозділах, де відсутній належний контроль за діяльністю підлеглих [6, с. 70–73].

Характер антикорупційних заходів, запроваджених у поліції інших країн, залежить насамперед від типових способів учинення корупційних діянь. Так, наприклад, у Польщі працівник поліції щороку заповнює так звані «декларації власності», в яких оприлюднює відомості про свої доходи та майно. Нині в країні діє нова Антикорупційна стратегія (на 2011–2016 рр.) з метою посилення співробітництва між правоохоронними органами, покращення законодавства з метою більш ефективної боротьби з

корупційними злочинами, виконання вимог міжнародних організацій щодо криміналізації корупції.

У разі виникнення підозри щодо працівника поліції в учиненні корупційних діянь Служба внутрішньої безпеки поліції Угорщини ініціює перевірку джерел походження його коштів або майна. Практикується створення мобільних груп з числа працівників підрозділів безпеки правоохоронних органів (свого часу створення в системі МВС України подібних мобільних груп з моніторингу дотримання прав і свобод людини стало помітним кроком у реалізації ідеї громадського контролю над правоохоронними органами). Таким групам надано право здійснювати планові та позапланові перевірки підрозділів поліції будь-якого рівня (місцевого, регіонально чи центрального).

У Словаччині низкою наказів Міністра внутрішніх справ і Президента поліції затверджено перелік видів діяльності, якими заборонено займатися працівникам поліції. У ФРН запроваджено «Антикорупційний кодекс», у якому чітко прописані сфери діяльності поліцейського, в яких високі ризики корупції, наведено ознаки корупційної поведінки та визначено порядок дій у разі спокуси до вчинення корупційного діяння.

Важлива роль у боротьбі з корупцією в ФРН належить Федеральному кримінальному відомству. Цей поліцейський орган розробляє стратегію, тактику та методику боротьби з корупцією й організованою злочинністю, здійснює координацію зусиль німецької поліції. Привертає увагу такий факт: оприлюднюючи поліцейську статистику за 2004 р., рада міністрів внутрішніх справ ФРН відзначила зменшення кількості виявлених фактів службових злочинів, у тому числі хабарництва та корупції, назвавши таку ситуацію «загрозливою для суспільства», і звинувативши своїх підлеглих у неефективності боротьби з корупційними правопорушеннями. З оприлюднених даних доцільно звернути увагу на те, що у відсотковому співвідношенні корупціонерів за галузями 7,9 % припадає на поліцію, і це є третій за кількістю виявлених випадків показник після будівництва (25,6 %) та охорони здоров'я (15,8 %) [7, с. 87–88].

Окрім Федерального кримінального відомства, завдання виявлення та попередження фактів корупції серед поліцейських Німеччини покладається на найбільш досвідчених керівників, які мають право проводити службову перевірку інформації про

корупцію серед поліцейських, яка надходить з різних джерел, у тому числі анонімних. Кількість таких керівників обмежена і береться у відношенні один на 700 працівників особового складу. Матеріали перевірок після їх завершення доповідаються першому керівникові для вжиття заходів. У разі підтвердження в діях поліцейського корупційного злочину матеріали направляються в прокуратуру для відповідного реагування, а саму особу звільняють з поліції [8, с. 4–5].

Разом із застосуванням каральних заходів до корупціонерів серед поліцейських Німеччини пріоритетним засобом протидії є профілактика корупції серед особового складу. Антикорупційні профілактичні заходи дають можливість не лише протидіяти корупції, але й запобігти вчиненню поліцейськими інших правопорушень. У розробленому та веденому в дію в землі Нижня Саксонія «Антикорупційному кодексі», визначено сфери діяльності поліцейського, у яких можливі прояви корупції, наведені ознаки корупційної поведінки, вказано наслідки вчинення корупційного діяння поліцейським. До того ж цим кодексом визначено порядок дій поліцейського на випадок спокуси до вчинення корупційного діяння.

Дієвим засобом запобігання корупції у поліції визнано проведення просвітницької роботи. У Фінансовій поліції Італії питання антикорупційної профілактики вивчаються на спеціальних курсах. Практикуми з питань корупції звичне явище у правоохоронних органах Великобританії, Данії, Молдови та Польщі, водночас, особливу увагу приділяють підготовці поліцейських до дій у разі провокування хабарів або примушування до вчинення інших протиправних дій.

Жорсткі заходи боротьби з корупцією в поліції у США спричинені скандалами, що мали місце за безпосередньої участі поліцейських [9, с. 29]. За висновками американських дослідників, однією із найважчих перепон у боротьбі з поліцейською корупцією є широко розповсюджений “кодекс мовчання”. Подібне явище, як відомо, існує в діяльності співробітників міліції нашої країни, що підтверджується результатами опитування співробітників міліції (59,7 % опитаних співробітників міліції молодшого начальницького складу, 42,2 % середнього та 32,7 % старшого начальницького складу не доповіли б керівництву про відомий їм факт зловживання свого

колеги, а ще 24,2 %, 41,2 % та 33,5 % працівників відповідних категорій вагаються з відповіддю на це запитання) [7, с. 81–82].

У США створено систему протидії та контролю корупції серед поліцейських. Її суть полягає в тому, що поліцейські відомства з особливою увагою ставляться до питання свого кадрового забезпечення. Для кандидатів на службу, а також для співробітників поліції всіх рівнів встановлено високі моральні стандарти та досить жорсткі правила поведінки та дисципліни. Запроваджено суворий добір кандидатів на службу, який передбачає перевірку на детекторі брехні. У Федеральному бюро розслідувань, одним із головних завдань якого є боротьба з корупцією, практикується постійне переміщення співробітників з однієї ділянки на іншу, щоб зменшити можливість зрошування з місцевими органами та організованою злочинністю. До того ж у Головному управлінні ФБР існує спеціальний відділ внутрішніх розслідувань, який займається перевіркою інформації про зловживання своїх співробітників [10, с. 186]. Слід звернути увагу на ще один антикорупційний захід, запроваджений у поліції США, а саме випуск спеціального журналу «Національний бюлетень негідної поведінки», у якому поряд із прикладами жорстокості, невжиття необхідних законних заходів, спрямованих на припинення правопорушення, публікується інформація про корупційні діяння в поліції [11, с. 115–121]. Цей досвід варто використати і в нашій країні. Ми вважаємо, що у відомчих друкованих засобах масової інформації МВС України, таких як журнал «Міліція України» та тижневик «Іменем Закону», доцільно запровадити рубрику, у якій періодично висвітлювати приклади зловживання та вчинення працівниками міліції правопорушень з ознаками корупції, їх наслідки та відповідальність.

Країною з низьким рівнем корупції в поліції вважається Велика Британія. На відміну від традиційних для цієї країни правових принципів, антикорупційні закони зобов'язують службових осіб доводити свою невинуватість стосовно корупційних правопорушень (тобто, у правовій системі «колиски демократії» Великої Британії щодо корупційних діянь закріплено принцип презумпції винуватості). З метою протидії корупції в країні створено автономні поліцейські підрозділи, головним завданням яких є пошук та притягнення до відповідальності поліцейських, винних у вчиненні корупційних правопорушень.

Для викриття та доказування корупційних діянь спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки вживають різноманітні заходи та методи, зокрема проводять таємні операції, опитування, збирають відомості як від постійних інформаторів, так і з інших джерел, які дають повідомлення у конфіденційній формі. Після уточнення оперативних даних за санкцією відповідного начальника проводиться подальше поглиблене розслідування. У процесі слідства вирішується питання про початок кримінального переслідування або притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності [12, с. 119]. Ці спеціалізовані підрозділи (аналог вітчизняних підрозділів внутрішньої безпеки), що займаються винятково справами, пов'язаними з корупційними правопорушеннями, мають найвищий рівень матеріального забезпечення та фінансування. Ефективність їх діяльності визначається результативністю розгляду кримінальних справ, а також кількістю поліцейських, покараних за корупційні правопорушення.

Завдяки злагодженій антикорупційній «стратегії профілактики» поліція Великобританії системно вивчає потенційних кандидатів на посади поліцейських, створює системи захисту інформації та обмежує доступ до них сторонніх осіб. Водночас значна увага приділяється етичному вихованню як одному з компонентів запобігання виявам корупції серед поліцейських.

У США та Великій Британії розвинута мережа громадських об'єднань, які уповноважені здійснювати нагляд за розслідуванням діянь з ознаками корупції в поліції. На нашу думку, необхідно звернути увагу на досвід цих країн у здійсненні контролю за поведінкою працівників поліції з боку громадських об'єднань та відповідного реагування в разі вчинення ними службових зловживань чи інших протиправних діянь. Питання ефективності системи громадського контролю в нашій країні, сприяння громадян у викритті корупційних діянь та протидії проявам корупції, а також формування в суспільній свідомості непримиренності до подібних фактів, досліджувались вченими. За їх висновками, роль громадських інститутів в Україні дуже слабка, хоча наданий час в Україні існує близько 200 неурядових організацій антикорупційного спрямування [13].

Діяльність громадських об'єднань антикорупційного спрямування буде сприйматися належним чином лише в разі їх реальної незалежності від зовнішнього впливу. У разі одержання

певною правозахисною організацією інформації щодо правопорушень з ознаками корупції така інформація має бути передана до відповідного правоохоронного органу, який за підсумками внутрішнього розслідування повинен проінформувати представників цієї організації. Якщо суб'єкт боротьби з корупцією не вжив усіх можливих заходів, спрямованих на притягнення порушника до відповідальності, то таку інформацію про правопорушення з ознаками корупції необхідно оприлюднювати в засобах масової інформації [14, с. 86–87].

Серед превентивних антикорупційних заходів необхідно звернути увагу на досвід МВС Болгарії, у якому створено «гарячу телефонну лінію» для скарг про вчинення корупційних діянь серед співробітників цього відомства, а також двічі на місяць здійснюють прийом громадян, щоб вони могли викласти свої скарги та підозри щодо посадових осіб міністерства.

Забезпечення стабільності функціонування поліцейських системи у деяких країнах Європи покладається на подібні за функціональним призначенням підрозділи, зокрема в Бельгії – на Генеральну інспекційну службу, Комітет з персоналу та Федеральну службу боротьби з корупцією; у Великобританії – на Незалежну комісію з питань скарг на поліцію та Антикорупційний департамент; у Данії – на Департамент по персоналу; у Молдові – на Субдивізіон внутрішньої безпеки та Центр боротьби з економічною злочинністю та корупцією; у Польщі – на Бюро внутрішніх справ; у Словаччині – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ і Агенцію з контролю; в Угорщині – на Службу безпеки правоохоронних органів; у Чехії – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ. При виконанні своїх функцій вказані підрозділи максимально незалежні, що забезпечується їх прямим підпорядкуванням міністрам внутрішніх справ або керівникам поліції.

У Республіці Білорусь створено головне управління власної безпеки МВС. ГУВБ МВС Республіки Білорусь – самостійний оперативний підрозділ щодо захисту системи ОВС, основним завданням якого є попередження, виявлення і припинення корупційних правопорушень.

Таким чином, досвід інших країн щодо протидії зловживанням владою або службовим становищем та виявам корупції серед поліцейських може бути орієнтувальним чинником в умовах реалізації антикорупційних заходів України.

Однак намагання еkleктично комбiнувати (дублювати) в національному законодавствi положення законодавства за англосаксонською або романо-германською моделями не мають достатньої аргументованостi. Наголошується на необхідностi виважено поєднувати стандарти, закрiпленi у правових системах iнших країн, з перевiреним практикою i достатньо ефективним вiтчизняним надбанням.

Визнано доцiльним застосування правових та організаційних заходiв забезпечення внутрiшньої безпеки органiв полiцiї, що зарекомендували себе в iнших країнах, зокрема щодо прийняття загальних стандартiв боротьби з корупцією в полiцiї та формування державної антикорупційної стратегiї (Польща, Чехiя), пошуку ознак службових зловживань та причетностi полiцейських до корупційних правопорушень шляхом проведення «таємних операцій» та використання допомоги постійних i непостійних iнформаторiв (США), роботи з потенційними кандидатами на посади полiцейських, запровадження тренiнгiв для навчання слухачiв вiдомчих навчальних закладiв i працiвникiв практичних пiдроздiлiв полiцiї алгоритмам поведiнки в разi спонукання чи провокацiї до вчинення корупційних дiй (Италiя), використання як доказiв повiдомлень секретних джерел про виявленi факти корупцiї (ФРН), запровадження «гарячих телефонних лiнiй» (Болгарiя).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз стану дотримання законності при затриманнях, арештах, обранні запобіжних заходів і притягненні громадян до кримінальної відповідальності слідчими органів внутрішніх справ України протягом 2011–2012 рр. [Електронний ресурс] / Документ МВС України від 30 січ. 2013 р. № 13/7–118. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

2. Аналіз стану дотримання дисципліни та законності у 2011–2012 рр. [Електронний ресурс] : звіт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу :

<http://www.gp.gov.ua/>.

3. Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / Ф. М. Решетников (отв. ред.). – М. : Юрид. лит., 1994. – 128 с.

4. Підсумки роботи МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України за 2012 рік. – К. : РНБО України, 2012. – 253 с.

5. Куракин А. В. Вопросы использования зарубежного опыта борьбы с коррупцией в правовом регулировании государственно-служебных отношений / А. В. Куракин // Государство и право. – 2003. – № 38. – С. 35–47.

6. Матюхіна Н. П. До проблеми поліцейської корупції / Н. П. Матюхіна // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 70–73.

7. Стеценко С. Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії : [моногр.] / С. Г. Стеценко, О. В. Ткаченко. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр навч. л-ри, 2008. – 168 с.

8. Коненко С. Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини (з досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія). – К. : Знання України, 2006. – 16 с.

9. Джурканин Т. Дж. Кадровое обеспечение полиции США : [моногр.] / Т. Дж. Джурканин, А. В. Негодченко, В. А. Сергвинин ; под ред. А. В. Негодченка. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел ; Д. : Лира ЛТД, 2003. – 260 с.

10. Протидія організованої злочинності в країнах ЄС та США. – К. : НТВ «Правник», 2002. – 292 с.

11. Бровкин В. Новые инициативы США в отношении борьбы с коррупцией в глобальном контексте / В. Бровкин // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого / В. В. Сташис (відп. ред.). – Х., 2003. – С. 115–121.

12. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Невмержицький Євген Васильович. – К., 1999. – 179 с.

13. Плигун Ю. С. Поняття правоохоронної діяльності та її суб'єкти / Ю. С. Плигун // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 17. – С. 17–22.

14. Sterbfling A. «Buergerfreundlichkeit der Polizei» und «Focus-Polizeitest» – einige punktuelle Vergleiche / A. Sterbfling Polizei. – 2002. – Heft 11.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Горбенко Дар'я Андріївна –
здобувач кафедри юридичної
психології Національної академії
внутрішніх справ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто особливості становлення та розвитку психологічної служби в органах внутрішніх справ України. Висвітлено історико-правовий аспект формування структури, організації, системи, основних нормативних документів, що регламентують діяльність психологічної служби в органах внутрішніх справ України.

Ключові слова: психологічна служба; психолог; психологічне супроводження; психопрофілактична робота; правоохоронна діяльність; профілактика; надання допомоги.

Рассмотрены особенности становления и развития психологической службы в органах внутренних дел Украины. Освещен историко-правовой аспект формирования структуры, организации, системы, основных нормативных документов, регламентирующих деятельность психологической службы в органах внутренних дел Украины.

Ключевые слова: психологическая служба; психолог; психологическое сопровождение; психопрофилактическая работа; правоохранительная деятельность; профилактика; оказание помощи.

Analyzed and the peculiarities of formation and development of psychological services in the internal affairs of Ukraine. Deals with the historical and legal aspects of the formation of structure, organization, system, basic legal documents regulating the activities of psychological services in the internal affairs of Ukraine.

Keywords: psychiatric services; psychologist; psychological support; Vinnytsia community; law enforcement; prevention; assistance.

Для вирішення низки проблем зміцнення правопорядку останнім часом активно залучаються досягнення психологічної науки, що сприяють створенню системи психологічного забезпечення діяльності правоохоронних органів.

При цьому під психологічним забезпеченням розуміють комплексне використання даних психологічної науки, її засобів, методів і технологій спеціально підготовленими або достатньо компетентними у цій сфері особами з метою вдосконалення професійної діяльності.

Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників міліції здійснюється за багатьма напрямками: організація та проведення професійного психологічного відбору, здійснення психологічного супроводження та підтримки співробітників в екстремальних умовах, організація і проведення соціально-психологічної роботи в службових колективах, проведення професійно-психологічної підготовки; психологічне забезпечення оперативно-службових заходів.

Концептуальні основи психологічної підготовки працівників міліції до дій у ризикованих ситуаціях закладалися з початку ХХ ст. Вітчизняний досвід психологічного забезпечення був призупинений через певні особливості становлення Радянської держави, ідеологічні підвалини побудови якої виключали сприяння розвитку гуманітарної складової. Але наприкінці 80-х років ХХ ст. в МВС СРСР існувала цілісна система професійного психологічного та психофізіологічного відбору особового складу до навчальних закладів та практичних підрозділів, що відповідала світовим науковим стандартам. У Центральній науково-дослідній медико-психологічній лабораторії МВС СРСР здійснено перші кроки у напрямі науково-методичного забезпечення професійного добору, зокрема, створено професіограми бійців «ОМОН», пожежників, працівників карного розшуку; відкрито психофізіологічні лабораторії при медичних управліннях МВС СРСР. У матеріалах Всесоюзної науково-практичної конференції «Організація і методика психологічного добору в органи внутрішніх справ» (м. Ростов-на-Дону, 1987 р.) йшлося про необхідність розробки психологічних критеріїв успішності кандидатів до основних видів діяльності органів внутрішніх справ, найбільш

інформативних методик психологічного обстеження з урахуванням особливостей різних регіонів. [1]

Якщо говорити про використання психології в правоохоронній діяльності України, то її початок можна пов'язати з використанням юридичної та судової психології для розслідування злочинів і прийняттям по них судових рішень.

Основними напрямками в яких намагалися використовувати психологічні знання, були:

- допит учасників слідства (достовірність свідчень);
- класифікація злочинців та злочинних груп;
- проведення психологічних експертиз;
- зовнішня діагностика під час судового процесу.

Із приходом радянської влади даний напрям науково-прикладних досліджень набирає нових обертів. Цей період у розвитку психології правоохоронної діяльності пов'язується з такими видатними науковцями, як: А. Е. Брусиловського, А. Ф. Коні, В. М. Бехтерева, А. С. Тагер, К. І. Сотоніна.

Звичайно, використання психології при розслідуванні злочинів на той час мало значну кількість недоліків у зв'язку з відсутністю чіткої методологічної бази і мало суб'єктивний характер (все базувалося на знаннях експертів-психологів).

Другий етап становлення та розвитку психологічної служби в органах внутрішніх справ (1989–1993 рр.) розпочався з VII з'їзду Товариства психологів СРСР, де були сформульовані пріоритетні завдання психологічних підрозділів: «Розробити психологічні основи діяльності правоохоронних органів та засоби її удосконалення; теоретичні основи і методичні процедури різних видів судово-психологічної експертизи; удосконалення діяльності пенітенціарних установ та системи соціального патрунування. Суттєво збільшити обсяг психологічної підготовки співробітників правоохоронних органів, які закінчують вищі та середні спеціальні школи міліції, юридичні факультети університетів, ввести викладання психології у підготовку молодшого начальницького складу» [2, с. 76].

З позицій сьогодення ми бачимо, що резолюція з'їзду не охопила всі актуальні питання діяльності психологічної служби органів внутрішніх справ. Але головна заслуга VII з'їзду полягає, на думку В. С. Медведєва, в тому, що він дозволив на новому рівні

повернутися до ідеї психологічної служби як такої, стимулював розробку концептуальних та прикладних засад її діяльності [2].

Ще однією важливою подією стала поява у центральному апараті МВС СРСР групи фахівців, запрошених з Інституту авіаційної та космічної медицини Міністерства оборони. У стислі терміни цій групі вдалося встановити ділові контакти з кафедрами психології Академії МВС СРСР та Київської вищої школи міліції, рядом авторитетних юридичних психологів, заручитися підтримкою вищого керівництва союзного міністерства.

Одним із наслідків цього стала поява показу МВС СРСР «Про поетапне створення служби психофізіологічного та соціально-психологічного забезпечення роботи з кадрами ОВС». Наказ передбачав переорієнтацію діяльності психофізіологічних лабораторій, створення первинної практичної ланки у вигляді кабінетів (груп) психофізіологічного та соціально-психологічного забезпечення міськрайлінорганів, навчальних закладів та центрів. Головні завдання новоствореної служби полягали у наступному:

1) психодіагностика професійної придатності кандидатів на службу та навчання у закладах МВС;

2) розробка й упровадження рекомендацій щодо вдосконалення змісту, організації, засобів та умов службової діяльності;

3) динамічне психофізіологічне й психологічне спостереження за співробітниками у процесі службової діяльності;

4) профілактика несприятливих функціональних станів співробітників, підтримка їх працездатності у штатних та екстремальних умовах;

5) професійно-психологічна реабілітація на базі лікувально-профілактичних та спортивно-оздоровчих закладів.

Наведений перелік свідчить, що діяльність новоствореної служби (у порівнянні з психопрофілактикою) переорієнтувався на власне психологічні аспекти. Така переорієнтація була хоча і позитивною, але недостатньою тому, що соціально-психологічні аспекти знайшли своє «представництво» тільки у назві служби. Корекції даної ситуації до певної міри сприяла науково теоретична конференція «Актуальні проблеми морально-психологічної підготовки особового складу органів внутрішніх справ» (Москва, травень 1991 р.), тон, на якій задавали професійні психологи.

Конференція визнала за доцільне користуватися надалі поняттям «служба психологічного забезпечення діяльності ОВС», а її головні завдання доповнити наступним:

організація та проведення психологічної підготовки особового складу;

формування психологічної сумісності співробітників та здорового морально-психологічного клімату у службових колективах;

забезпечення ділових взаємовідносин із населенням і громадськістю, позитивної громадської думки щодо діяльності ОВС [3].

В Україні з початком незалежності, почали відбуватися значні перетворення, спрямовані на підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

На нашу думку важливою умовою ефективною діяльності правоохоронних органів стало психологічне супроводження особового складу, що зумовило потребу вдосконалення системи психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ.

Основними напрямками такого вдосконалення слід вважати розробку нормативної бази, яка визначає функціонування самої служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ, поліпшення організаційно-методичних засад діяльності практичних психологів органів внутрішніх справ, забезпечення їх власної професійної захищеності.

Це дозволило підвищити ефективність дій психологів, під час їх безпосередньої участі у забезпеченні належного рівня безпеки працівників у штатних і екстремальних ситуаціях, розробки рекомендації щодо підвищення якості добору, психологічної підготовки кадрів, розвивати в особового складу вміння і навички використання професійно-психологічних та тактико-психологічних форм і методів у професійній діяльності.

Якісна трансформація міліції, підготовка правоохоронців, здатних захистити права та інтереси громадян у сучасних умовах, неможливі без активної участі у цьому процесі психологів-професіоналів.

Психолог органів внутрішніх справ має втілювати новітні досягнення психологічної науки не тільки у роботу з персоналом, а й у вирішення повсякденних завдань із поліпшення охорони правопорядку, посилення протидії злочинності, забезпечення

профілактичних заходів щодо деструктивних психологічних явищ, зокрема, професійної деформації. Але існує низка чинників, які, з одного боку, стримують розвиток психологічної служби, а з іншого – накладають негативний відбиток на самого фахівця-психолога [4].

Концептуальне осмислення ролі та можливостей психологічної служби ОВС України і підготовка відповідних пропозицій (1991 р. – перша половина 1993 р.) супроводжувалися випереджаючим розгортанням психологічної служби у пенітенціарних установах.

Така, несподівана на перший погляд, логіка пов'язана з певною автономністю пенітенціарної системи у рамках ОВС, вже накопиченим переконливим досвідом, наявністю фахівців у багатьох установах та плідними контактами кафедри пенітенціарної психології і Київського інституту внутрішніх справ з практичними працівниками, керівництвом відповідного Головного управління МВС.

Визначальне значення для розбудови психологічної служби пенітенціарної системи мало надання їй офіційного статусу наказом МВС України № 283 від 08.07.1991 р. Згідно з Положенням об'єктом діяльності служби в залежності від виду установи та кількості утримуваних у ній осіб могла досягати 5 фахівців. Забігаючи наперед, зазначимо, що сьогодні у пенітенціарних установах України на посадах психологів успішно працює близько 200 осіб, абсолютну більшість із яких складають випускники психологічного факультету Київського інституту внутрішніх справ (КІВС).

Практична психологія в ОВС у вигляді психологічної служби неодноразово й достатньо переконливо засвідчувала свою ефективність. Намагання поєднати її з медико-психіатричним та фізіологічним напрямками для більшої переконливості в «очах» замовника не завершилися успіхом. У долі психологічної служби занадто велику роль відіграли ізольованість від наукової, практичної психологічної громадськості, суб'єктивні чинники, пов'язані з компетентністю, вольовими рішеннями вищого керівництва МВС.

Специфіка діяльності пенітенціарної системи, виражена позиція її керівництва, в цілому задовільне кадрове й методично-матеріальне забезпечення обумовили створення та дієздатність психологічної служби цієї системи.

Починаючи з 1997 року у зв'язку зі своєю молодістю в Україні існував ряд проблем, зокрема, в нормативному забезпеченні діяльності служби. На той момент нормативні документи МВС чітко визначали загальні напрямки, завдання та функціональні обов'язки психологів органів та підрозділів внутрішніх справ. Але не було відпрацьовано технологію виконання цих завдань та функцій по переважній більшості напрямків роботи. Основою для розгортання психологічної служби виступило рішення колегії МВС України № 2 КМ/2 03.02.1997 р. «Про затвердження Концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України» [5].

Звичайно, не могло не відобразитись на розвитку практичної психології в органах внутрішніх справ недовірливе ставлення керівництва відомства до неї, а в зв'язку з цим і брак фінансування, низький рівень матеріально-технічного забезпечення.

Сьогодні можна сказати, що практична психологія в органах внутрішніх справ пройшла значний шлях до свого визнання. Ті здобутки які ми маємо на сьогодні, можуть свідчити, що хоч цей шлях був складний, але ми можемо сподіватися і на подальший її розвиток, навіть по при те, що й сьогодні існує ряд проблем які заважають ефективній діяльності психологічної служби в органах внутрішніх справ.

Підвищення уваги до психолого-педагогічних аспектів професійної підготовки працівників міліції в останні роки знадобилося в зв'язку зі змінами в концепції правоохоронної діяльності та зміщенням її акцентів на функцію соціального обслуговування населення. Виникла необхідність озброєння працівників глибокими психологічними знаннями, що стосуються взаємодії з населенням і вирішення конфліктів, методами надання оперативної психологічної допомоги при втручанні в сімейно-побутові конфлікти, способами збереження індивідуальної витримки працівників міліції і протидії стресам, та ін.

Подальші перспективи розвитку психологічної служби пов'язані з більш чіткою взаємодією з різними службами та підрозділами в першу чергу, оперативними, використанням сучасних стандартизованих методик, психологічною просвітою персоналу ОВС, покращенням кадрового складу психологічної служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонс М. О. Основні етапи формування психологічної підготовки працівників міліції [Електронний ресурс] / М. О. Амонс. – Режим доступу : <http://intkonf.org/amons-m-o-osnovni-etapi-formuvannya-psiologichnovi-pidgotovki-pratsivnikiv-militsivi/>.
2. Медведєв В. С. Психологічна служба органів внутрішніх справ: історія, сучасний стан, перспективи розвитку / В. С. Медведєв // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України. – К. : Вид-во УАВС, 1997. – Вип. 2. – С. 73–80.
3. Марцинковская Т. Д. 50 выдающихся психологов мира / Т. Д. Марцинковская, М. Г. Ярошевский. – М., 1995. – 192 с.
4. Шевченко О. М. Напрями та засоби забезпечення професійної захищеності практичних психологів ОВС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Шевченко Олександр Миколайович. – К., 2006. – 199 с.
5. Про затвердження Концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України : рішення колегії МВС України від 3 лют. 1997 р. № 2 КМ/ 2.

Іванова Таїсія Михайлівна –
здобувач кафедри історії
держави та права Національної
академії внутрішніх справ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ І ПОСАДОВИХ ОСІБ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Досліджено поняття й види відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Розкрито зміст юридичної відповідальності представників муніципальної влади.

Ключові слова: муніципальна влада; юридична відповідальність; нормативно-правовий акт.

Исследованы понятие и виды ответственности органов и должностных лиц местного самоуправления. Раскрыто содержание юридической ответственности представителей муниципальной власти.

Ключевые слова: муниципальная власть; юридическая ответственность; нормативно-правовой акт.

In the article investigational concept and types of responsibility of organs and public servants of local self-government, maintenance of legal responsibility of municipal public agents.

Keywords: municipal power; legal responsibility; normatively legal act.

Універсальне визначення місцевого самоврядування, яке міститься в Європейській Хартії місцевого самоврядування та означає право і спроможність влади, у межах закону, здійснити регулювання і управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення, передбачає правову основу для здійснення органами місцевого самоврядування нормотворчої функції на відповідній території. Адже регулювання публічних справ якраз і означає їх унормування шляхом прийняття необхідних для цього правових актів [1].

Конституція України від 28 червня 1996 року, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від

21 травня 1997 року не лише наділяють органи місцевого самоврядування повноваженнями щодо вирішення питань місцевого значення, а також передбачають відповідальність цих органів та їх посадових осіб за здійснення покладених на них функцій та повноважень.

Існування юридичної відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування є свого роду противагою правам, які надані місцевому самоврядуванню, запорукою недопущення зловживання владою на місцевому рівні, гарантом дотримання законності та реалізації прав і свобод людини й громадянина.

Питання відповідальності у місцевому самоврядуванні все частіше стає об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, оскільки для побудови правової держави і громадянського суспільства особливу значимість має визнання та закріплення інституту відповідальності не тільки особи, а й органів державної влади та місцевого самоврядування. Це питання досліджувалося в дисертаційних та монографічних роботах, наукових статтях, наступних вчених: М.О. Баймуратова, Ю.Ю. Бальція, О.В. Батанова, В.І. Борденюка, М. П. Воронова, І.В. Дробуш, В.М. Кампа, А.А. Коваленка, М.І. Корнієнка, А.М. Колодія, В.В. Кравченка, П.М. Любченка, М.П. Орзіха, Б.А. Пережняка, В.Ф. Погорілка, М. О. Пухтинського, О.Ф. Фрицького, В.Л. Федоренка інших вчених.

У науковій літературі сформульовано чимало визначень поняття відповідальності суб'єктів муніципальної влади.

Уперше на дисертаційному рівні обґрунтував концепцію муніципально-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності та інституту муніципального права Алексєєв І.О. Він вважав, що муніципально-правова відповідальність не є складовою конституційно-правової відповідальності, оскільки муніципально-правова відповідальність є різновидом публічно-владного примусу, а не державного примусу в «чистому» вигляді як конституційно-правова відповідальність і використання норм різних галузей права при визначенні мір відповідальності, які застосовуються до органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також особливе коло суб'єктів муніципально-правової відповідальності (до них не включаються органи державної влади, тоді як до суб'єктів конституційної відповідальності слід також включати органи державної влади).

Так, В. Кравченко та М. Пітцик визначають відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування як настання негативних наслідків у разі невиконання або неналежного виконання покладених на них законом або договором обов'язків [2, с. 11].

У науково-практичному коментарі до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначається, що відповідальність органів місцевого самоврядування – це несприятливі правові наслідки за прийняті ними протиправні рішення, неналежне здійснення своїх завдань та функцій [3, с. 352].

Аналогічно розмірковують й російські вчені у своїх теоретичних дослідженнях. Так, М. Постовой, оперуючи зазначеним вище поняттям, розглядає його як настання несприятливих наслідків, що застосовуються до суб'єктів муніципальних правовідносин, які не виконують своїх обов'язків або виконують їх неналежним чином щодо інших учасників правовідносин [4, с. 299].

Відтак, в основі сучасного розуміння поняття відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування покладено насамперед обов'язок зазначених суб'єктів муніципальної влади зазнати певних негативних наслідків у разі неналежного, неякісного, неефективного виконання своїх компетенційних повноважень. Метою такої відповідальності передусім є спонукання органів та посадових осіб місцевого самоврядування до належного виконання покладених на них функцій і повноважень, прийняття законних рішень, а також забезпечення функціонування місцевого самоврядування в інтересах населення та суспільства в цілому.

Стаття 146 Конституції України визначає, що питання відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом.

Принципи юридичної відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування та механізм їх реалізації у загальному вигляді закріплені в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад».

Так, стаття 74 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає коло суб'єктів, перед якими несуть відповідальність органи місцевого самоврядування та їх посадові

особи. До таких суб'єктів законодавець, зокрема, відносить територіальну громаду, державу, юридичних і фізичних осіб.

Передусім органи місцевого самоврядування несуть відповідальність перед первинним суб'єктом місцевого самоврядування, яким вони формуються та від імені та в інтересах якого вони діють.

Встановлення відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою – це один із найважливіших аспектів складного механізму взаємодії різних суб'єктів даної системи [5, с. 268].

Лише територіальна громада як головний суб'єкт муніципальної влади може здійснювати в повному обсязі контроль за діяльністю органів та посадових осіб, яких вона уповноважила вирішувати питання місцевого значення.

Відповідно до ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними і відповідальними перед територіальними громадами. Вони періодично, але не менш як два рази на рік, інформують населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність.

Територіальна громада у будь-який час може достроково припинити повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування, якщо вони порушують конституцію або закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують здійснення наданих їм законом повноважень.

Стаття 76 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед державою та водночас визначає загальну підставу такої відповідальності – порушення Конституції або законів України, яка фактично впливає із закріпленого Основним законом (ст. 19) принципу законності в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, відповідно до якого зазначені органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Держава, наділяючи місцеві ради відповідними повноваженнями, одночасно здійснює контроль та нагляд за їх

діяльністю. Органи та посадові особи місцевого самоврядування з питань здійснення ними делегованих повноважень органів виконавчої влади є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Третій вид відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування – це їх відповідальність перед юридичними та фізичними особами, яка, виходячи з положень статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», має майновий характер і полягає в тому, що шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам у результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок місцевих бюджетів, а в результаті неправомірних рішень або бездіяльності посадових осіб – за рахунок їх власних коштів.

Така відповідальність суб'єктів місцевого самоврядування базується на конституційних засадах (ст. 56) про гарантування кожному права на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

У практиці місцевого самоврядування та в науковій літературі виділяють конституційно-правову та цивільно-правову (майнову) відповідальність.

Конституційно-правова відповідальність – це перш за все відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед народом за неналежну реалізацію тих владних повноважень, які народ як єдине джерело влади їм передав, реальна гарантія захисту проти надмірної концентрації влади та зловживання нею [6, с. 1]. Вона настає за вчинення конституційних правопорушень (порушення конституційної заборони; вчинення дій, що суперечать загальним принципам і змісту Конституції), спрямована на припинення зловживань владою, проведення профілактики її діяльності [7, с. 608–609].

У контексті місцевого самоврядування конституційно-правова відповідальність покликана забезпечити правомірність та ефективність управління місцевої влади.

В Європейських країнах відповідальність органів місцевого самоврядування є предметом правового регулювання не лише

конституцій та законів, але і статутів територіальних громад, а ініціаторами притягнення до відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування виступають держава, місцева громада та особа, а до заходів впливу, що застосовуються місцевими громадами та державою, належать: а) достроковий розпуск органів місцевого самоврядування; б) дострокове припинення з передачею права державі здійснювати пряме тимчасове правління на відповідній території; в) скасування прийнятих актів; г) саморозпуск; д) тимчасове припинення або скорочення фінансування місцевої громади.

До основних санкцій конституційно-правової відповідальності в місцевому самоврядуванні, про які найчастіше згадується в юридичній літературі, належать дострокове припинення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, визнання неконституційними, незаконними прийнятих ними актів або їх окремих положень, їх скасування або призупинення, відкликання депутата місцевої ради виборцями, дострокове припинення повноважень депутата за рішенням представницького органу. Перелічені несприятливі наслідки, які настають або можуть настати для суб'єктів місцевого самоврядування у разі неналежної реалізації ними своїх повноважень, деякі вчені доповнюють визнанням недійсним юридично значущого результату, а також дисциплінарними, майновими та процесуальними санкціями [8, с. 597–599].

Безперечно, вищою формою конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування є дострокове припинення їх повноважень у встановленому законом порядку. Це найбільш радикальний захід із зазначених вище конституційно-правових санкцій.

Підстави застосування такої санкції конкретизовано в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 78–80).

Повноваження місцевої ради можуть бути достроково припинені у випадках: 1) якщо рада прийняла рішення із порушенням Конституції України, законів, прав і свобод громадян; 2) якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у встановлені законом строки; не вирішує питань, які віднесено до її компетенції.

Рішення щодо дострокового припинення повноважень ради приймається на місцевому референдумі за умови порушення

цього питання сільським, селищним, міським головою, а також не менш як однією десятою частиною громадян, що проживають на відповідній території і мають право голосу.

Крім того, за наявності зазначених вище підстав, рішення суду про визнання актів ради незаконними, висновків відповідного комітету Верховної Ради Верховна Рада України може призначити позачергові вибори сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради.

Питання про призначення Верховною Радою України позачергових виборів місцевої ради може порушуватись перед Верховною Радою України сільським, селищним, міським головою, головою обласної, Київської, Севастопольської міської державної адміністрації.

Що стосується дострокового припинення повноважень сільського, селищного чи міського голови, то таке рішення приймається також на місцевому референдумі або відповідною радою. Підставами для його прийняття: 1) звернення голови з особистою заявою до відповідної ради про складення ним повноважень голови; 2) припинення його громадянства; 3) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; 3-1) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; 4) порушення ним вимог щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю); 5) визнання його судом недієздатним, безвісно відсутнім або оголошення таким, що помер; 6) його смерті.

Також повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути достроково припинені, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень.

Дострокове припинення повноважень органів самоорганізації населення відбувається у випадку невиконання рішень сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, її виконавчого комітету, загальних зборів громадян або невиконання своїх повноважень, а також у разі саморозпуску таких органів.

До суб'єктів, що мають право на прийняття такого рішення, відповідно до ст. 80 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» належать загальні збори громадян, що утворили орган самоорганізації населення, та місцева рада.

На сьогодні потребує врегулювання механізм дострокового припинення повноважень органів (посадових осіб) місцевого самоврядування за рішенням місцевого референдуму.

Згідно з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» порядок проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень ради чи її голови визначається законом про місцеві референдуми.

Проте після втрати чинності Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» законодавцем до цього часу ще не прийнято новий Закон, який би визначив правові засади, організацію та порядок проведення місцевих референдумів.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні територіальна громада позбавлена можливості здійснювати дієвий контроль за діяльністю місцевої влади та застосовувати передбачені законодавством заходи впливу у разі неналежного та неефективного виконання нею взятих на себе зобов'язань.

З огляду на це, безперечно, першочерговим завданням для законодавця є прийняття Закону України «Про місцеві референдуми», який дозволить первинному суб'єкту місцевого самоврядування не лише реалізувати своє конституційне право на безпосереднє вирішення питань місцевого значення, а усунути існуючі правові перешкоди щодо притягнення органів (посадових осіб) місцевого самоврядування до конституційно-правової відповідальності шляхом застосування такої її санкції як дострокове припинення повноважень.

Окремо зазначимо, що нормативні конструкції нового Закону повинні передбачити нескладну, позбавлену зайвих та необґрунтованих обтяжень, процедуру ініціювання та проведення місцевих референдумів, оскільки в іншому випадку встановлені законодавством норми щодо дострокового припинення повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування шляхом безпосереднього волевиявлення членів територіальної громади матимуть виключно декларативний характер.

У цьому аспекті слід врахувати європейський досвід тих іноземних державах, законодавство яких допускає дострокове

припинення повноважень органів та/або посадових осіб місцевого самоврядування за рішенням місцевого референдуму (Чехія, Угорщина, Польща, деякі землі Австрії) [9].

Аналіз законодавства зарубіжних країн з цього питання свідчить, що в них підстави прийняття рішення про проведення референдуму з питань припинення повноважень органів (посадових осіб) муніципальної влади сформульовані більш загально і в той чи інший спосіб допускають його проведення навіть із підстав звичайного невдоволення територіальної громади останніми.

Тож, урахувуючи інтеграційні процеси входження нашої держави до Європейського Союзу, жорстке законодавче обмеження підстав для проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень місцевої ради чи її голови є невиправданим.

Крім того, такі процеси мають бути гласними, доводиться до відома жителів територіальної громади, що дозволить їм контролювати й об'єктивно оцінювати роботу представницького органу або глави муніципального утворення [10, с. 209].

Важливою мірою впливу територіальної громади на діяльність депутата місцевої ради є передбачена законодавством можливість відкликання виборцями свого обранця, що є негативною оцінкою діяльності останнього.

Так, депутат може бути відкликаний виборцями у випадку порушення депутатом місцевої ради положень Конституції і законів України, що встановлено судом; пропуску протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів; невідповідності практичної діяльності депутата місцевої ради основним принципам і положенням його передвиборної програми.

Проте, на нашу думку, виборці вправі ставити питання про відкликання (конституційно-правову відповідальність) депутата місцевої ради й при наявності інших, крім передбачених Законом, підстав, які вони вважають істотними.

Законом визначено також процедуру відкликання депутатів місцевих рад, яка складається з кількох послідовних стадій, а саме: 1) ініціювання відкликання депутата сільської, селищної ради виборцями; 2) розгляд питання про відкликання депутата сільської,

селищної ради територіальною виборчою комісією; 3) збирання підписів на підтримку пропозиції про відкликання депутата сільської, селищної ради; 4) призначення голосування про відкликання депутата сільської, селищної ради; 5) організація підготовки і проведення голосування пропозиції про відкликання депутата сільської, селищної ради; 6) голосування пропозиції про відкликання депутата місцевої ради і встановлення його результатів.

Як видно з описаної вище процедури, відкликання депутата – це складний і громіздкий правовий інститут. Цим і пояснюється те, що саме ця передбачена законодавством форма відповідальності депутатів місцевих рад перед громадою (виборцями), на практиці в Україні за багато років застосувалась в одиничних випадках.

Слід зазначити також, що фактично процедуру відкликання депутата виборцями можна застосовувати виключно щодо депутатів, обраних за мажоритарною системою, а такими є депутати сільських та селищних рад і лише половина кількості депутатів (від загального складу) обласних, районних, міських, районних у містах рад. Відкликання депутата місцевої ради, обраного за пропорційною системою (від місцевих організацій політичних партій), є практично неможливим.

Крім того, з урахуванням останніх змін у виборчому законодавстві нашої держави, на сьогодні норма відкликання депутата місцевої ради взагалі не може бути реалізована.

Так, новий Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», яким визначено основні засади, організацію і порядок проведення місцевих виборів, не передбачає можливості застосування встановлених ним виборчих процедур під час підготовки і проведення голосування пропозиції про відкликання депутата місцевої ради. Тому процедура відкликання депутата місцевої ради, в тому числі проведення голосування пропозиції щодо такого відкликання, не врегульована законами України [11].

Отже, правове врегулювання процедури відкликання депутата місцевої ради потребує удосконалення відповідно до останніх змін у законодавстві та реалій, що склалися. До того часу, територіальна громада не матиме можливостей адекватно реагувати на неналежне використання депутатами своїх прав та

неякісне виконання своїх обов'язків. А це нівелює статтю 140 Конституції України, якою визначено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України та виключає будь-яку відповідальність обраних депутатів, що не виконують свої прями депутатські обов'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акти європейського права з питань регіональної політики та місцевого самоврядування / заг. ред. А. П. Яценюка. – К. : Парлам. вид-во, 2007. – 680 с.
2. Кравченко В. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні (основи муніципального права): [навч. посіб.] / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. – К. : Арарат-Центр, 2001. – 176 с.
3. Закон про місцеве самоврядування в Україні : [наук.-практ. комент.] / В. Ф. Опришко та ін. – К. : Ін-т законодавства ВРУ, 1999. – 398 с.
4. Постовой Н. В. Муниципальное право России : [учеб.] – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юриспруденция, 2000. – 352 с.
5. Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів : [моногр.] / за ред. Ю. М. Тодики. – Х. : Право, 2008. – 540 с.
6. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Н. М. Батанова. – К., 2007. – 20 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підруч.] / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
8. Погорілко В. Ф. Муніципальне право України : [підруч.] / Погорілко В. Ф., Баймуратов М. О., Бальций Ю. Ю. та ін. ; за ред. М. О. Баймуратова. – 2-ге вид. допов. – К. : Правова єдність, 2009. – 720 с.
9. Референдуми в Європейському Союзі / Чебаненко О. Д., Грищук О. Ю., Колодяжна Н. В., Євгенєва А.] ; за ред. Д. С. Ковриженка. – К. : ФАДА, ЛТД, 2007. – 186 с.

10. Богачова Л. Л. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування за порушення прав людини / Л. Л. Богачова // Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 трав. 2004 р.). – Х. : Ін-т держ. буд-ва та місцевого самоврядування АПрН України, 2004. – С. 207–211.

11. Про деякі питання організації роботи Ладжинської міської виборчої комісії Вінницької області [Електронний ресурс] : постанова центральної виборчої комісії України від 19 квіт. 2012 р. № 72. – Режим доступу :

<http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=28044&what=0>.